Hind 2o kop. 78 175

Tellija aadress:

R/K

LR 1988 37 Jaan Lattik KOOLIPOISID

Jaan Lattik Koolipoisid ESV Kirjanike Liidu ajakiri "Looming" aastakäik 1988

JAAN LATTIK

KOOLIPOISID

LR

KEHTNA RAAMATUKOGU
821.511.113-94 KR 1988
Lattik, Jaan
Koolipoisid
KR 117174

821.511
LAT
KR

LR

«Loomingu
Raamatukogu» 1988
37 (1605)
Eesti NSV
Kirjanike Liidu
ajakiri
Ilmub 1957. aastast

JAAN LATTIK

KOOLIPOISID

«Loomingu
Raamatukogu»
1988 37
Tallinn
Kirjastus
«Perioodika»

E
L 23

1. trükk:
Jaan Lattik
Koolipoisid
1928
Tallinna Eesti Kirjastus-Ühistus

KASUTATUD
KEHTIV
17174

Toimetuskolleegium: A. Ehin, G. Grünberg, T. Haug, A. Kaalep, T. Kallas, P. Lias, J. Ojamaa, O. Ojamaa, A. Ravel, E. Soosaar.

Toimetaja A. Sisask.
Osakonnatoimetajad T. Kuusik ja A. Saluäär. Tehniline toimetaja R. Lusti. Korrektor L. Levertand.
Toimetuse aadress: 200001, Tallinn, Harju tn. 1., tel. 449 254. Trükkida antud 07. 09. 1988. MB-07052. Trükiarv 16 000. Kaama Tselluloosi- ja Paberikombinaadi oĭsetpaber nr. 2, 60×84 1/16. Trükipoognaid 4,5. Tingtrükipoognaid 4,18. Arvestuspoognaid 5,33. Tellimus nr. 3101. EKP Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt. 67-a. Hind 20 kop.
На эстонском языке. «Лоомингу рааматукогу» № 37 (1605) 1988. Яан Латтик. ШКОЛЬНИКИ. Воспоминания.

© Eessõna. «Loomingu Raamatukogu», 1988.

JAAN LATTIKU «KOOLIPOISTE» TEISE TRÜKI SAATESÕNAKS

Kui mult küsitaks, kes on eesti lastekirjanduse kolm vaala, söandaksin ma kosta: Karl August Hindrey (1875—1947), Jaan Lattik (1878—1967) ning Oskar Luts (1887—1953). Hindrey kuulsus algas pildiraamatutest «Pambu-Peedu», «Seene-Mikk» ja «Piripilli-Liisu» (1906), Lattiku kuulsus algas «uudisjuttude» kogust «Meie noored» (1907), Lutsu oma «Kevadest» (1912). Kampmanni kirjanduslugu nimetab Lattiku stiili realistlikuks visandi-kirjanduseks: «Erialaks on tal laste hingeelu ja vanemate kodu,» — ütleb Kampmann. «Kõige ümmargusemalt välja tulnud silmapilgupiltides nagu «Imä õe!» või «Teejuht» on Lattik sinnamaale jõudnud, kuhu juba luule ja plastika esindajate sammud ulatavad: ta tunneb rõõmu-joovastust olevast, tal jätkub armastust seisatamiseks ja kujutlemiseks ilma kohut mõistmata. Memuaarset visandi-kirjandust jätkab Lattik tootega «Minu kodust» (1921). Need on mälestused, kujud ja anekdoodid kirjaniku isatalust, nähtud kord lapse naiivse silmaga, kuid käsitletud täiskasvanu moraali ja üleoleva humooriga.» (Kampmann III, 1923, lk. 242). Kolmas raamat samast ainevallast on «Mets» (1928). Selleks ajaks on «Meie noortest» ilmunud juba neli trükki! — 1952 ilmus Stockholmis nende kolme raamatu põhjal tehtud kogukas valimik, ühiseks pealkirjaks jällegi «Meie noored». Veelgi põhjalikuma valiku Lattiku lapsepõlve- ja kodukohajutudest tahab aasta-paari jooksul välja anda «Eesti Raamat» humoristlikult kõlava, aga ülimalt realistliku pealkirja all «Kui meil veel püksa ei olnud». Olgu öeldud, et nimijutt ise ilmus esimest korda 1905 «Noor-Eesti» I albumis.

«Koolipoisid» (1928) on temaatiline jätk tollele teoksil olevale külaeluainelisele noorteraamatule. Siin visandatakse haridusehimulise eesti maapoisi tundeline teekond läbi linnakoolide. Just see temaatiline side põhjendab, miks just see teos peab olema Lattiku taastutvustaja pärast pikki ahtruse-aastaid. Sest valida võinuks ju ka midagi muud. Varasemast loomingust näiteks reisikiri «Lõunamaale» (1925), juturaamat «Surnu pruut» (1924), kogumik lühijutlusi «Elavad söed» (1932); hilisemast, see tähendab pagulaspõlvisest loomingust raamatud «Räägi mulle üks jutt» (1946), «Viljandi kirikumõis kõneleb» (1948), «Teekond läbi öö» I—IV (1950—1958), «Mõrsjapärg» (1951), «Talupoja laul» (1953), «Minu albumi» (1960), «Tulge vee juurde» (1961), «Teda ei ole siin» (1964). — Võibolla kolmanda ja neljanda raamatuna tulekski välja anda «Viljandi kirikumõis kõneleb» ning «Teekond läbi öö» I. Teatavasti oli Jaan Lattik mitte üksipäini kirjanik, vaid ka õpetaja ning kooliõpetaja, Asutava Kogu liige ja haridusminister, välisminister ja Eesti Vabariigi saadik. Neis

kahes raamatus oleks ilukirjandusliku mõnu kõrval just nimelt ka üldajalugu elustavaid sündmusi, seiku ja suur hulk Eesti inimesi.

Jaan Lattik on pärit Võrumaa Karulast. Karula mõisal oli mitu karjamõisa, neid pidasid ja harisid eesti põllumehed rendilepingu alusel. Lattiku kodukoht Mäkiste oli üks niisugune renditalu. See asus Karula ja Taheva vahelise suure metsa algul. Üksik talu suure põlismetsa varjus. Siit on pärit kirjaniku eluvaade ja esteetika. Lattikutel oli neli poega ja kaks tütart. Vanem poeg Juhan suri noormehena, teine poeg Frits ja vanem õde Marta töötasid koduses majapidamises, kuna kolmele nooremale lapsele võimaldati kõrgem haridus. Jaanist sai kirikuõpetaja, Robertist— arst ja Emiliest — kooliõpetajanna. Lattiku perekond oli erksa vaimuga, andekas ja musikaalne. — Nõnda meenutab üks endine noorem «koolipoiss» Lattiku kaheksakümnendal sünnipäeval. See on gümnaasiumiaegne koolivend ja pansionikaaslane Viktor Kargaja. Ning ta jutustab lühida jätku sellele, millega lõppesid «Koolipoiste» seiklused: «1906. aasta sügisel Tartu ülikooli astunud, elasin jälle koos Jaan Lattikuga, kes tol ajal valmistas ennast ülikooli lõpueksamite vastu. Kolmandana elas meiega Edgar Hassman[n] korp! Lettonia liige, Lattiku pruudi vend. Olime mõlemad Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmed. Minul kui noorliikmel tuli sagedasti Seltsis käia, tema aga ilmus sinna harva. Jaan Lattik oli korporatsiooni korra pooldaja ja ei olnud rahul Seltsis maad võtnud korraga. Ta võttis osa ka korporatsioon Fraternitas Estica asutamise ettevalmistus-koosolekutest, kuid Esticasse ta siiski üle ei läinud, minu teada lahkhelide tõttu Arnold Laur'i ja Jaan Treumann'iga.

Viimaseks sündmuseks meie noorpõlve sõpruse perioodis oli Jaan Lattiku pulm, pärast ülikooli lõpetamist, preili [Alice] Hassman[n]iga, sama preiliga, kes oli tema pruudiks gümnaasiumi viiendas klassis. Pulm peeti Kambjas, Mutiko suurtalus, mis kuulus pruudi isale. Pulmasõit kujunes selliseks mida 20-ndal sajandil enam näha ei saa. Pulmalistena sõitsid Tartust Kambjasse 12 eesti üliõpilast ühes oma daamidega hiigelsuures ja kõrges toolvankris, mille ette oli rakendatud kaheksa posthobust. Vähemas toolvankris sõitsid 6 korp! Frat. Lettonia burschi oma daamidega, nende hulgas pruudi vend Edgar Hassman[n]. Laulatas Kambja kirikus vana praost Ederberg ning pulm ise kestis mitu päeva.»

Pärast Mäkistet ja Viljandi kirikumõisa sai see Veski valla Mutiko (Muttiko?) talu Jaan Lattiku kolmandaks koduks; peamiselt siin elas ta pärast Eesti Vabariigi lõppemist, sõja ja sakslaste ajal. Siit läkitas Jaan Lattik kümneid lugusid ja mõtisklusi sõjaaegsetele ajalehtedele 1942—44. Nendes ta püüdis jutlustada usku, ajast arusaamist ning kangelasmeelt. Viimane lugu ilmus «Valga Teatajas» veel 5. augustil 1944, siis vaikis Jaan Lattiku hääl siinmaal, ta jäljed suundusid Läände.

Jaan Lattiku alustatud laadi jätkajaks eesti noorsookirjanduses sai Jüri Parijõgi. Stiililt ja sisult on see mehine kirjandus, tugev ja väärtuslik psühholoogilise tõepära poolest. Parijõele otsest kirjanduslikku järglast ei kasvanudki. Tänases noorsookirjanduses valitseb naiselik-jõuetu alge, levinud tegelastüüpideks väljamõeldud, sümpaatsed, aga ikkagi eriskummalised kangelased. Parijõgi ise hukati 1941. Ta raamatute saatus on olnud küll õnnelikum kui Lattiku omadel. Parijõe

raamatud lasti vabaks, neid on uuesti ja korduvalt trükitud. Lattiku noortejuttudest on rahval ainult mälestuste riismed. Mõnel tuleb meelde «Imä õe!» , ja «Esä, kos sa läht?», või «Joodikud». Ja mäletatakse, et Lattik oli kuldsuu. Teatakse võrrelda selliste võimsate kõnemeestega Riigikogus, nagu Karl Ast-Rumor ja Konstantin Päts. Poliitikuna vahest väiksem, kõnemehena — suurem. Villem Ernits, legendaarne keelelektor ja karskustegelane ja hõimutegelane, kes samuti nagu Lattik Asutava Kogu liige olnud, liigitas juba ammu (1928) Jaan Lattiku lihtsalt «keerulise ja vigurväntliku hingelaadiga isikute hulka». Jaan Lattiku teine kaasaeglane V. Kures püüdis Lattiku kui ühiskonnategelase olemust lahti mõtestada mitte tema karakterist, vaid elukutsest ja ametist lähtudes. «Õpetaja amet on selline professioon, mis kirikumehe lõpuks haruldaselt iseteadvaks ja ilmeksimatuks võib muuta,» väitis Kures ja seletas: «Jaan Lattik on pärit tsaariajastust, kus kiriku ja õpetaja osatähtsus oli meie elus hoopis suurem kui praegu. Pastorile kantslis ei saa keegi vastu vaielda, tema tõdesid tuleb võtta nii, nagu neid pakutakse. Need on tihti õpetajate arvates kuldõunad hõbevaagnal. Paljud pastorid kasutavad oma elokventsiat rohkem silmavee väljapigistamiseks. See tuleb ka sellest, et kõneldakse palju lihtsale, vähenõudlikule rahvale. Jaan Lattikul on kõnelejana palju sugestiivset mõjuvõimu, ta võib inimesi nutma ja naerma panna. Ta on tarvitanud vahel ka mõningaid tuntud võtteid, aga üldiselt on ta vaimustav oraator, tuleheitja. Ja kui ta tahab, võib ta end halastamatult kokku võtta, konkretiseerida ja nii tihedalt kõnelda, mille üle iga valitud ja kõrgetasemeline auditoorium ainult uhkust võiks tunda.»

On kolmandaid, kelle meelest kumbki seletus «ei tea tõe täit ulatust» ja sellepärast ei rahulda. Jaan Lattiku isik jääb ikka tundmatuks, tabamatuks. Igal juhul jääb neile paistma paradoks, ületamatu apooria. Näiteks, Jaan Lattik võttis küll anderikka jutukirjanikuna osa «Noor-Eesti» I albumist, kuid noor-eestlaseks ta ei saanud. Rahutu vembumehena ning sõnaka käremeelsena pidanuks tast saama sotsialistliku ja ateistliku eluvaate eestvõitleja, hakkas aga rahusõna ja alalhoidlust külvajaks hingekarjaseks. Saladus? Või jälle: võlus küll tuhandeid kuulajaid oma haarava kõnega ühistundest laetud koguduseks, jäi seejuures ise inimesena ikkagi seisma üksikuna nende tuhandete ette, nende vastu. Mis mõtles ta hing sääl eresest üksikuna? — Saladus! Kõnelejana köitis ta oma koguduse, viis rahva ühes, säälsamas tundus ta aga usumehe kohta jälle harjumatult ilmalik, vähe vaga. Jälle — saladus!? Lõpuks — ei teagi, kas ta usuteaduskonda läks selleks, et murda tolleaegseid sotsiaalseid vaheseinu «kirikumõisa ja kalessi pärast», või kutsus teda sinna usuline ärkamine? — Nii on juurelnud kolmandad.

Nad juurdlevad teravmeelselt ja õigesti, aga siiski ühekülgselt. Nad näevad iga kõneleja kõnes ainult rakenduslikku ülesannet. Ent sel kõnel võib ju olla ka — ja isegi ainult! — esteetiline, kunstiline ülesanne, kõrvalseisja ülesanne. Kõnemehenagi «ta tunneb rõõmujoovastust olevast, tal jätkub armastust seisatamiseks ja kujutlemiseks ilma kohutmõistmata», kui jälle Kampmanni sõnu korrata. — Kui te tunnete, et olete kõnelejaks sündinud, kui te aimate, et see sõnaoskus on jumalik kunstiand ja te ei taha lasta sel andel manduda, millise elu te siis valiksite, et seda annet edasi

viia ja rahvale ette kanda? — Kõneldes kogudusega ei pruugigi hingekarjane kujutada omaenese suhet Jumalaga, vaid sellesama kuulava koguduse enda olevat või oletatavat, soovitavat suhet Jumalaga, ning hingekarjase armastuse suhet nende inimeste vastu. Selline nimelt ongi esteetiline ülesanne, kunstniku vahekord. Ainult erakordsetel juhtudel ei piisa esteetilisest, ei piisa ilusast ja armsast, vaid kõnelejal enesel, hingekarjasel enesel tuleb vahendajaks tuua omaenese jumalatunne. See on siis vältimatu usuline ülesanne. Seda sorti ütesandele viitab Jaan Lattiku enese üks lause: kõige raskem on õpetajana olnud jumalaarmu andmine surmamõistetuile. Sest surmamõistetu on ju jumalast maha jäetud, jumalaarm saab temani jõuda tõepoolest veel vaid vahemehe, hingekarjase isiku läbi, tema tegeliku jumalatunde ja osaduse kaudu. See ülesanne on tõepoolest suurem kui esteetiline või eetiline.

Jaan Lattiku noorsoojuttude peategelane on k o d u. Kodu tema inimeste ja olevustega. Kõige tähtsam inimene on ema. Kõige tähtsamad vahekorrad on ema ja lapse omad. Isegi poiste ja tüdrukute armastus, kui tahes tähtis ta ka ei oleks, ei kääni selleni, sest ema vahekord lapsega on igavesti muutmatu, noorte armastus on küll kõva ja vahel isegi väga ilus, aga ta kaob ka kole kähku. «Ma ütlen, mis kodu on — paik, kus ema käsi inimest kordki elus on õnnistanud, see on kodu ja kes selle õnnistuse osaliseks on saanud, sellel on kodu.» Ainult mõnes loos astub ette ka isa. Isa paistab olema kaunis kõrvaline tegelane üleüldse, vahel koguni naeruväärne, harva liigutavalt armas. Aga ometi on see mulje petlik. Isa seisab lihtsalt emast kaugemal, ema taga. Ta on natuke võõras, natuke nagu tabuga seotud, iga väikese asja pärast temani ei mindagi. Võib-olla tolles kaugelejäävas isa kujus on koguni midagi religioosset. — Kui käite kalmistul, kui peate minema matusele, tuleb vahel laulda üht tuttavat pidulikku laulu:

> *Kalla, kallis Isa käsi, Rahu minu südame. Anna, et su laps ei väsi*
> *Palvetamast üialgi. Õnnista mind elu vaevas, Hoia kõige kurja eest.*
> *Olgu ikka lahti taevas, Kus näen Isa vaimus tõest. /---/*

Need on Jaan Lattiku, selle rahutu, vigurväntliku inimese loodud sõnad, tema rahusoov, tema palve. Sääl saab valmis viimane pilt kodust. — Kodu on paik, kus ema käsi inimest kordki elus on õnnistanud, kus Isa käsi kordki rahu südamesse kallab. Tõepoolest, see laul on Jaan Lattiku loomingust ainsana need aastakümned siin kuuldavi sõnu kosta võinud ja kostnud. Seda polegi nii liiga vähe!

Ega ma neist ei kirjuta, kes praegu koolis käivad. Minu koolipoisid on ammu juba oma koolitöö lõpetanud ja ära koju läinud suurt vaheaega pidama. Neid ei saa enam kätte ja ükski võim ei jõuaks neid koolimajasse tagasi viia. Läksid ja jäid. . .

Kooliõpetajad, kes neid õpetasid, on ise ka ära läinud, kaugelt suurem osa mulla alla. Seal peab olema parem, kui siin tühjas kooliruumis, kus ei ole ühtki õpilast, kes oma oleks olnud. Kõik puhas võõrad näod, keel võõras, kombed samuti. Ja missugust võõrast viit laulavad praegused lapsed; sellega ei saaks vanad asjatundjad kuidagiviisi leppida.

Minu koolipoistel, kellest ma kirjutan, on kõrva äärest juus pleekinud, pealaelt päris salamahti ära kulunud, nii et luust pind paistma on löönud, justkui mõni mingisugune rand, kuhu ka vaja oleks jõuda. . . On ka neid, kellel pea üleni valgeks on muutunud. . . Hiljuti nägin üht Venemaalt tulnud kaasaegset lumivalge peaga. Kõik käivad praegu nelja- ja viiekümnenda aasta vahet, vanema klassi poisid muidugi eespool, kõrgemal, nii kui nad kooliski olid. . .

Palju on ka neid, kes ei jõudnud vastu pidada, sellepärast juba varakult ära põgenesid kõige selle möllu ja mässu eest, mida siin ilmas nii rohkesti igas kohas on olemas. Viskasid käega ja muudkui kadusid ühekaupa ära. Mõnd neist väsinuist pean tingimata surmaune pealt üles äratama, teisiti ei saa. Ka neid on vaja; kui tahad kogupilti saada tolleaegsest koolimaja õuest ja klassitoast, kus meie oma päid vaevasime.

Surnud ei pane seda kunagi pahaks, kui neid kenad mälestused üles äratavad, kui üks noorpõlve sõber nende mullaonni pihta koputab. Vihane ja ülekohtune käsi ei tohi ilmaski nende unerahu rikkuda, siis saavad surnudki kurjaks. . .

Mul ei ole kellegi vastu viha. Ei nende vastu, kes väsinud, ega ka nende kohta ei tea ma midagi halba ütelda, kes praegu kõige uhkemas meheeas tööd teevad nagu moonamehed, et ei saa aega suudki pesta. . .

Päris sõbralikult ma märgin üles kõikide nende meeste teod ja sammud, kes minuga ühes koolis käisid ja kellega mina koos õppisin. Arusaadavalt võin ma sule alla võtta ikkagi üksikuid, kelle nimi ja kuju meele on jäänud, kuna suur osa minugi silmist jäädavalt kadunud on. Ei tunneks eladeski ära, kui mõni tuleks ja hakkaks ette heitma, miks teda on koolipoiste nimekirjast välja jäetud. Seda võib juhtuda.

Selle piirilinna nimega on ühte köidetud osa minu eluloost. Teisiti ei võigi olla, sest Valka saab Karula kiriku juurest praegu veel kõigest kakskümmendkolm kilomeetrit, kuna Võrru on midagi viie-kuuekümne ümber. Keegi ei viinud siis oma last Võrru kooli, vaid valis ikkagi Valga koolitamise kohaks.

Võrus oli meil kohus, seal võeti nekruteid, aga Valgas käidi laadal, osteti kaupa ja koolitati lapsi. . .

Esimene sõit kooli on mulle mingi asja pärast elavalt meele jäänud, võib olla seepärast, et ta esimene oli. Hobune, regi, punased riidest ohjad ja sõidulook, neid uhkeid asju ei ole jõudnud ükski vägi minu silmi eest ära kiskuda. Teised sõiduriistad, millega elus sõideti, on läinud kus seda ja teist, aga see esimene on alles.

Läti vallast läbi sõites tegime nalja ja märkusi lätlaste kohta. Muidu ei saanudki meilt Valka sõita, kui ikka läbi Läti valla. Kümme või veel rohkem kilomeetrit tuli võõra rahva vahelt läbi tükkida. . .

Valk ise oli siis puhastverd Läti linn, kui maha arvata kaks-kolm Eesti kaupmeest ja üks majaperemees, kes endale linnast väljas Võru teel oli üksiku maja ehitanud, kui oleks ta kartnud lähemale minna. . .

Üks esimestest linnamajadest kandis oma ukse kohal väga uhket silti. See oli nii tore, et oleks igaühele silmi jäänud, kes sealt juhtus mööda minema. Väike madal majake, silt määratu suur. Sildi peale tehtud mees, piip suus.Piibu varre kõrvalt käis mehel paks suitsupilv suust välja. Pildi all seisid sõnad: Nahz eeksscha un uspiphe, tule sisse ja piibuta. See maja ühes oma pealkirjaga oli Läti kõrts. Seisis linna ääres justkui mõni väravavaht, valmis igaüht peatama, kes nõus oli sisse astuma ja piipu suhu panema. Mul ei olnud kunagi põhjust selle hoone ees peatuda.

Kool oli Läti. Õppekeeleks aga Saksa keel, ehk õigemini üleminek Saksa keelest Vene keele. See oli parajasti suur vahetuseaeg, kus venelased oma kultuuri tõid Saksa tarkuse asemele ja seletasid, et nende oma olevat parem. Minul oli ükskõik, sest ma ei mõistnud kumbagi keelt. Saksa murakut sain siiski vähe rohkem. Vend, kes minu eel käis, õpetas mulle esimesest käsust esimese poole, kuna ma Vene keelt alles korteris — kosti peal esimest kordat lähedalt kuulsin. Üks Läti poiss ütles korteriperenaisele Vene keeles «ne nado». Ja ma mõtlesin, et küll on tark poiss.

ESIMENE KOOLIMAJA

Esimest tutvust teiste poistega tuli mul teha umbkeeles. Ei olnud midagi parata. Läksin trepist üles koolimajasse. Vastu tulid kaks poissi. Ütlesid midagi Läti keeles, millest ma aru ei saanud. Üks näitas selle juures minu säärtega saabaste peale ja teine tõmbas mul kaelarätiku otsa vesti alt välja. Ühele ei saanud ma midagi vastata, aga selle ma lükkasin vastu seina, kes kaelarätti rahule ei jätnud. Kohe seadsid endid mõlemad nii kui noored

kuked löögivalmis, ja ma pidin oma elu kaitsma niipalju kui mul jõudu ja mõistust oli. Elu on igaühele kallis. See oli nõnda ütelda vastuvõtmise eksam kooli.

Kooliõpetajad ei olnud mitte niisugused ülekohtused, et nad kohe käsku oleks katsuma hakanud. Küsisid suusõnal ja kirjalikult kui ka tõlgi läbi. Mõlemad lätlased, teine halli peaga ja teine mustaverd, aga minuga kõnelesid Saksa keelt.

Mu eesnimest tehti kohe Johann, ilma et sellest oleks küsitud, et mu vanemalt vennal juba oli Johan nimeks. Seletati, et igasugune Jaan olevat Saksa keeles Johann. Teisel semestril, kui ma päris elementaarkooli sain, see esimene oli eelklass, jäeti Jaan seisma, sest seal tunti mu vanemat venda ja saadi aru, et kahel vennal ei või olla ka kõige parema tahtmise juures üks nimi. Aga Jaani keskele pandi hah-täht. . .

Sellest esimesest semestrist ma suurt ei mäleta. Aeg kulus õppimise peale ära. Kange keele pärast tuli kõik pähe õppida. Õde, kes minust neli aastat vanem on, käis ka koolis ja valvas minu järele suure hoolega. Temale öeldi kõik tükid üles, peale koerustükkide. Neid ei olnud ka esimesel poolaastal õieti olemaski, sest aeg läks ära, nagu juba tähendasin, õppimise ja ümbervaatamise peale. Üks kord ma olin sunnitud nutma otsekohe uulitsa peal. Ei olnud midagi teha. See oli vist teisel päeval kui Valka tulin.

Eksisin ära. Ei mõistnud korterisse minna. Süda läks haledaks ja nutt tuli peale. Oleksin kõige parema meelega koju tagasi sõitnud, aga isa oli linnast lahkunud ja tema ei saanudki näha, kuidas ta väike poeg võõras linnas ja võõra rahva keskel nuttis. . . Miks need pisarad mulle just meele on jäänud, seda ma seletada ei oska, aga tean, et nad mulle kaunis kallid on. Ei annaks neid ühegi hinna eest ära. . .

Seda maja, kus mu esimene kool asus, ei ole enam olemas. Selle asemel on Valga linna postkontori hoone. Vahepeal aga oli vana koolimaja mõne hea aasta vangimajaks, pidas nagu endine koolmeister vangivahi ametit. Siis lõhuti ta maha ja ehitati postkontor asemele. Üks naljakas juhtumine oli mul selle majaga, siis kui ta vangimaja ülesannet täitis. Sellest olen ma varem kuskil ka kirjutanud. Läksin hommiku vara kooli, sellest majast risti mööda. Näen, et üks Marienburgi lätlane sikutab ukse kõrval kella, suur leivakott teisel kaenla all. Ta ei näinud sugugi, et kellatraat ülevalt katki oli ja et kell ei võinudki häält teha. Ma panin meest tähele, läksin tema juure ja seletasin nalja pärast muidugi, et vaja on kõnelda läbi suure toru, mis seina äärt mööda üles jookseb, seda mööda räägitakse. Ma ei mõistnud aimatagi, et mees asjast kinni hakkas, toru alla poolkummargile laskis ja kõva häälega hüüdis, et lasku teda sisse, tema tahtvat pojale süüa viia. Vihmaveetoru võib ju olla ka kõne edasiandjaks, kui seda tarvis peaks olema. . . Üks teine poiss oli ka ühes ja meie läksime ise kähku kooli, et mitte hiljaks jääda. . .

Üle tee elas aga üks pagar, kes mu peale omas südames viha kandis, see oli seda asja näinud ja kodus ära jutustanud. Ma sain selle läbi pärast kahju kannatada. Tühine asi iseenesest, aga kui ma praegu veel juhtumisi Valga postkontorist mööda lähen, tuleb silmi ette ammu roostest läbi söödud toru ja toru all mees, kes sisselaskmist nõuab.

Üsna pisike oli ka see asi, mispärast pagar ja koogimeister minu vastu

viha kandis. Temal oli inetu viis koolilapsi mõnitada. Kui meist keegi poodi läks ja ütles viisakalt: Morgen! vastas pagar tervituse peale: Übermorgen. Sarnane teguviis ei võinud meie poolt karistamata jääda.

Koogipoest müüdi poisikestele koogipuru. Kolme kopika eest sai hea suure paberitoru täie. See kaup lõppes aga paari ostja järel otsa ja siis ei olnud kaupmehel kellelegi midagi anda. Tahtjaid oli aga palju. Kui meie teada puru otsas oli, saatsime järgimööda, umbes minuti kahe-kolme järele uue poisi ärisse koogijäänuseid ostma. Nii võisid kümme poissi ostmas käia. See ajas meistri marru, kui iga tirtsu aja pärast kell jällegi helises. Viimased ostjad harilikult ei saanudki kaugemale kui ukse peale, sest pagar oli valvas, et naha peale anda.

ESIMENE KORTER

Korteriolud olid siis omapärased. Neil on vist siiski palju ühist praeguste tingimustega. Söök oli oma, maksti toa eest. Ühte tuppa aeti nii palju lapsi kokku, et tuba täis sai. Meid oli väikeses ruumis kolm kuni neli, enamasti ühe valla poisid. Tüdrukud elutsesid isetoas ja Läti poistel oli ka eriruum.

Korter valiti niisugune, kus oli võimalus õppida võõraid keeli. Meie korteripreili oli elatanud Vene preili, kõneles sorinal nelja keelt, pidas kõva käega korda, käis alati kirikus ja oli väga vaga. Oleks meist üks ainumaski poiss ka nii vaga olnud. Meie loomus oli teistsugune ja sellest tekkisid sagedased vastolud majaperenaisega.

Kõigepealt ei meeldinud see meile, et majavalitseja, kes oli kohustatud meie keha eest hoolt kandma, sooja korteri ja muu eest, et tema tikkus vägisi ka meie vaimu harima. Uuris järele, kas meil teiseks päevaks kõik oli ära õpitud, rääkis meiega plaanikindlalt Saksa ehk Vene keelt ja pani meid nurka seisma.

Mul tuli järjekorras mitu korda seista, nii kui soldatil vahi peal. Seismine iseenesest ei olnudki nii väga koormav, aga see tappis, et pidid seisma ja toapühkimise harja õlal hoidma sõjamehe moodi. Kas sarnast karistusviisi ka mujal ilmas on tarvitatud, selle kohta puuduvad mul teated. Meil oli see komme maksev. Süü pidi muidugi olema, ilma selleta ei aetud nurka.

Süüd oli mitmet seltsi. Kui õppimise juures kõva naeruhoog peale tuli, nii et seda tagasi tõrjuda enam ei jõudnud, kui teise poisiga kogemata või meelega kaklema läksid, kui õigel ajal koju ei saanud, siis loeti seda süüks ja noomiti ehk kästi nurka minna. Harja igakord ei sunnitud õlale, seda tehti raskemate eksimiste korral. Niisugusteks loeti väliseid suuremaid kakelusi uulitsal ehk jõe ääres ja siis usukommete haavamist. Kakeldi väga rohkesti. See oli justkui mõni peenem arusaamine elust. Oli ka Valk selleks otsekui loodud. Iga teine inimene, kes uulitsal vastu tuli, oli ilmtingimata verivõõras, kas mõni lätlane, venelane, mustlane ehk sakslane, eestlast linnas oli harva näha. Niisamuti olid ka poisikesed ära jaotatud. Pidid liikuma iga päev võõraste keskel. Keelt ei oska, sõimata ennast ka ei taha lasta ja siis ei jää muud üle, kui lähed tülli.

Laada ajal ja turupäevadel kiskusid eestlased ja lätlased kõrtsi ukse ees ehk kuski hoovi peal, õhtuti kaklesid venelased uue raudteejaama ümbruses enda vahel, meil ei jäänud siis ka paremat nõu üle, kui lõime sekka.

Rahvusvaheline linn, Läti ülevõimuga, Saksa keelest läbi imbunud, kellele parajasti aeti selga Vene särki ja värki, see võis küll mängida kurja naabrikuke osa, võis õpetada oma kodanikke ja lapsi üksteist lööma. Kõige peenemad inimesed olid siis poesellid ja ka teised ametimehed. Nemad käisid kõige uhkemini riides ja neist kõneldi linnas.

Üht ma mäletan väga hästi, kuidas ta hommiku vara, kui meie kooli läksime, oma poe ukse ees ehk lävel seisis. Üks käsi põialtpidi püksitaskus, teine selja taga; ees vesti üle paks uurikett, sõrmes mitu sõrmust. Meile ta ikka ütles midagi, ehk katsus jalga ette panna, kui tema kohale saime. Kui teda väljas ei olnud, siis lükkasime meie omakord poe luugid välgu kiirusega kinni ja tasusime osagi meile tehtud ülekohut tagasi. Mõni teine kord küsisime üle poeukse, kas heeringaid müüa on. Kui öeldi, et on, siis kostsime meie: söö silku ja löö välku. Kus leiba müüdi, sealt sai vahel küsitud, kas teil leiba on. Kui vastus oli jaatav, siis meie andsime nõu tänulik olla selle eest, et leivast puudus ei ole. Halb on ilma leivata. Nende pisikeste asjade pärast pidime õhtupoole koolist koju tulema teist kõrvalisemat uulitsat mööda. Ei tahtnud alati tüli norida.

Ka see peenem seltskond tutistas vastamisi üksteist. Nende väljasõidud ja teised joomised lõppesid ikkagi löömisega. Oldi väga uhke, kui teine oli peksa saanud.

Võib öelda, et Valga linna üle laotas ennast isesugune löömisevaim, mis ennast õhus alal on hoidnud kuni viimase piiritüli lahendamiseni. Pealetung Võru ja Helme poolt lätlastele ja Läti vastulöök Luke kiriku poolt Eestile.

Meie vanad koolipoisid algasime kallaletungimist ja sellepärast ei salli meie ka ühtki piiri Läti ja Eesti vahel. Jalaga tuleks maha lükata kõik tõkked Konnaoja kaldalt ja lasta vabaks kõik teed, et praegused koolipoisid võiksid jällegi vabalt jõudu katsuda, õppida üksteist tundma ja võitluses teineteist leida. Ega meie ei ole Balkani metsmehed, kes üksteise nina ette aia ehitavad ja siis aia vahelt veel teisel nina otsast tüki ära hammustavad. Meie kakleme lätlastega käsitsi, kui seda tarvis on, ja meil ei ole vaja eemalt üle aia kive pilduda.

Teises toas, ahju tagant läks sinna uks, elasid kaks venda-lätlast ja veel üks kolmas poiss, kelle nime ma praegusel silmapilgul enam ei mäleta, kes aga oli kogu poolest väga paks.

Noorem lätlane kõneles läbi nina ja oli ka muidu halva iseloomuga. Tema käis alalõpmata meie ukse taga koputamas, viskas tassiga vett üle ukse tuppa või tegi mõnd muud rumalust. Sellejuures oli ta ise kasvu poolest suur poiss ja minust palju vanem. Tema käis kreiskoolis. See kool oli parajasti ümber tehtud linnakooliks. Meie peale armastas ta vaadata üle õla.

Kõige parema tahtmise juures ei olnud võimalik temaga hästi läbi saada. Vanema venna vastu ei olnud meil midagi... Korteri perenaisega katsus piirimees head vahekorda pidada ja kaebas õige sagedasti meie peale, eriti tuletas ta mind meele. Veel oli üks teine Karula poiss Jaani-nimeline, see oli vagusa loomuga ja puutus vähem ette. Kolmas meie valla mees, eesnimega Peeter, oli nooremast lätlasest jõupoolest üle ja teda tema ei puudutanud peaaegu kunagi. See oli ka vagune poiss, aga Saksa keel oli temale surm. Küll ta õppis... Tema ei saanud kuidagiviisi ütelda: zuversicht. Harjutas

mitu õhtupoolikut järgimööda, ikka tuli suust välja: suchvericht. Kui laul oli üles antud, pani ta ööseks lahtise raamatu padja alla, et sealt une ajal midagi pähe imbuks. Kõneles läbi une Saksa keelt. Kui ärkas, oli võõras keel jällegi ununenud.

Temaga tegime Läti poisile ukse taha silmuse, et teda kukutada. See töö pidi õnnestuma. Poiss oli meele meil väga halvaks ajanud: kõik kohad nõudsid kättemaksmist, silmad, süda ja käed. Nööri seadsime eeskotta seasõrga põrandale maha nii laialt, et võis ühe jalaga, või ka kahega sisse astuda. Nii kuidas väljasttulija ise soovis. Eeskoda oli pime ja nööri otsad läksid salamahti sahvrisse. Seal oli tõmbaja. Ma sain Peetri nii kaugele, et tema läks tõmbama ja mina pidasin vahti, et mitte pärast ütelda ei oleks võidud, nagu oleksin mina asja algatanud ehk seda või teist teinud.

Käisin õues ringi. Lasksin kõvasti vilet, et võimalust anda kõigile kuulda. Lätlane tuli. Oli teine uisutamas käinud ja ligines väsinu sammuga kodule. Kui ta uksest sisse astus, jalad lumest tühjaks raputas, andsin ma märku, vilistasin kõvasti Savikoja venelase esimest järku. See oli meie salasõna ja seda oskas ka Peeter ise vilega lasta, muidu ei saanud ta ühtki tooni õigesti võtta.

Hirmus kiljatus kostis õue. Keegi kukkus. See ei olnud Läti poisi hääl. Majaperenaine kisendas. Tema oli parajasti toast välja tulnud, et hoovi peale minna sel silmapilgul, kui Läti poiss alt uksest kahte-kolme trepituhvi üles ronis. Igavene laiskus vedas jalgu järele ja jäi sedaviisi hiljaks. Peeter oli perenaise jalgapidi silmusesse tõmmanud ja sellega suure õnnetuse meile kaela toonud.

Algas kole uurimine. Lõpp oli see, et mina pidin harja õlal kandma, olgugi, et ma väljas olin ja vilet lasksin. Mu õde segas ennast asjasse ja süüdistas ka mind, lubas emale kaevata ja sada teist imet taheti minuga teha. Lätlase rõõm oli ääretu.

Veel üht teist juhtumist ma tahaksin meele tuletada, kus käsi väga halvasti käis. Siis võiksin nimetada kolmandat, kus seesama käsi ka mitte kõige paremini ei käinud. Meie korteripreili oli väga kõva venelane. Käis alati kirikus ja kui sai, viis ka koolilastest mõne ühes. Tüdrukud käisid mõnikord, meie jäime siis koju. Vene kirik ja asi oli meile võõras. Õhtupalvet peeti kodus ikka meie usukombe järele. Ükskord tõi preili kirikust kaasa püha leiva, kahejatkulise prantssaia. Selle seadis vaga naisterahvas üles pühakuju ette. Seal seisis sai tüki aega. Kui kedagi kodus ei olnud, tegime meie uudishimu pärast püha leiva keskelt katki, et vaadata, mis seal sees on. Sõime mõlemad pätsipooled seest õõnsaks, panime kesta endistviisi kokku, ja kõik läks hästi. Mõne aja pärast oli preili ülevalt kuju eest hakanud tolmu pühkima ja oli ise oma käega võietud leiva maha ajanud. Leib läks kukkudes pooleks ja kahtlus langes meie peale. Eestkätt kahtlustati mind. Lõppes ka see asi harjaga.

Kui ma parajasti oma trahvi kandsin, pistis lätlane ahju tagant pea välja, näitas mulle pikka nina, keelt ja muid asju. Ma ei saanud muidu ennast kaitsta, kui kastsin harja salamahti pangi ja pühkisin sellega oma õela naabri nägu, kui see jälle oma uksest välja tuli, et minu järele vaadata.

Usukommete haavamist nähti ka panni määrimises, mis ennast selles ilmutas, kui paastuajal rasvast liha panni peale pandi. Majapreilil oli eri-

pann, seda ei tohtinud keegi kunagi tarvitada, kui ainult preili ise. Et meil ühine köök, siis juhtus, et kogemata lihatükk üle eraldatud nõu libises, rasva jälgi järele jättes. See oli kuritöö. Panni määrimise pärast olime kord kahekesi teise poisiga korraga nurgas.

Kõige selle karmi korra juures oli meie preilil hea süda ja pehme loomus. Ta oskas vahel sekka meiega nii rõõmus olla, et oli päris lust vaadata. Kui keegi juhtus haigeks jääma, oskas ta imeõrnalt ravitseda. Ajas mitme tekiga higistama ja andis kummeliteed. Kord tulime teise poisiga puruhaigelt koolist tagasi, oli suurem peavalu. Kohe tehti peade ümber kõiksugu mässingud. Et tervise tulekule veel suuremat hoogu anda, küpsetas hea perenaine meile kooke. Ajasime küll vastu, et süda ei võta, aga pidime siiski sööma. Kui preili ära läks, kadusid koogid teki alla. Äkki tuli ravitseja tagasi, tõmbas teisel poisil teki pealt ära, et midagi anda. Poisil olid koogid käes. Need kukutas ta hirmuga voodi enda kõrvale, näitas preilile rasvaseid käsi ja seletas, et käed temal ajavad hullupööra higi välja. . .

Halb oli see, et mõne aja pärast tuli ilmsiks meie haiguse põhjus, sellega olime oma heategijat väga haavanud. Koolist tulime koju sootu isesugustel ettekäänetel.

Üks vana kaugelt tädi oli kodus ära surnud. Seda haruldast juhust ei saanud meie kasutamata jätta, ja võtsime endale priipäeva, et matusele sõita. Pärast oli endal kangesti kahju, kui kõik avalikuks tuli, nii et teised meid kodus mitu päeva järgimööda peielisteks kutsusid. Kodus maal küsiti veel kaua tagant järele: kuis tii Piitrõgõ tuud tädikõist matmal kävve. . .

Uulitsaäärses majas elasid kaks naist. Need olid aga tükimehed. Igapäev tülis. Üks oli eestlane, teine lätlane. Eestlane rääkis veata Läti keelt. Hommikul kooli minnes peatas meid Eesti naine ja kaebas, et kuri naaber olevat raputanud tuhka tema ukse ette, tuha peale puistanud vandesõnu, et peaks tema murdma jalaluu, kui toast välja tuleb. Teisel hommikul pidas meid kinni Läti naisterahvas ja kurtis oma häda. Halb naaber oli tema seapõrsa kongi seinale tilgutanud poest vorstide jaoks toodud verd, et jääks väike põrsas haigeks ja saaks surma.

Meie pidime aitama kohut mõista. Muidugi sai amet meilegi selgeks. Peeter määris punase kriidiga põrsa elamu seinu ja mina muretsesin ühel ööl ühe ukse ette ja teisel ööl teise ukse ette tuhka. . .

Koolis läks päris hästi, kui maha arvata võitlust, mida vaja oli pidada oma olemasolemise pärast. Meid oli kõigest viis kuni kuus eestlast klassis, teised puha lätlased, sekka mõni kadakas või pärissaks. Koolitajad mõlemad lätlased, kui eelklassiski. Neist on mul järele jäänud head mälestused. Küll said poisid vihtu. Igal hommikul tõi primus aiast sirelikepi, esimese ehk teise sõrme jämeduse, see tehti tundide lõpuks pehmeks. Suuremad löögid sattusid vastu lauda, aga anti ka sõrmede pihta ja tõmmati üle selja. Mind ei löönud vana koolimees kunagi. Noomis küll, nii et sülg suust välja käis, aga kätt külge ei pannud. Hoidis mind, võib olla, sellepärast, et ma esimene poiss klassis olin. Primuse au mulle ei antud. Olin lühikest aega, siis sai teine poiss mu kõrvalt asemele. Elukommete pärast alandati mind teisele kohale.

Ja kust tuli viga elukommete juure? Sellest, et meid koolis vähe oli ja lätlased meile katsusid liiga teha. Meie pidime alati olema kaitseseisu-

korras, nii kui üks väike riik suure vastu. Õhtul tegime lumepallid kooliõues valmis, pistsime ööseks vette ja olime hommiku vara jalul, et üksikut koolitulijat enne tunde vähe õpetada. Õppust oli neile hädasti vaja. Muidugi tuli selle peale protsess, ülekuulamine, karistus.

Üks kaunis rumal komme oli tol korral poiste seas maad võtnud, mida kellelgi ei maksaks järele teha. Kui keegi sõi, kas võileiba või saia, tuli kohe teine poiss juure ja nurus endale kah. Muidugi andsid tüki ära. Oli poisse, kes alati nurusid. Nendega tehti siis nii, et jahvatati muidu tühja suuga söömiseliigutusi ette. Tehti nii kui oleks midagi eriliselt magusat suus, veski käis aga tühjalt. Kohe oli mõni küsija juures. Sööja neelas viguri pärast viimase suutäie alla, näitas tühje käsi ja oma lootustes petetud näljane läks tühjalt ära. . .

Riiete peale pandi küllaldaselt rõhku. Linnapoistel olid sagedasti lühikesed püksid ja krae kaelas. Meil maalt olid omakoetud kuub, aga kamassid jalas ja krae suuremalt jaolt kummist ühes lipsuga kaelas. Kalosse ei olnud. Seda peeti liig suureks uhkuseks.

Õppeained olid harilikud. Erilist rõhku suruti keelte peale ja ilukirja aeti ka kõvasti taga.

Kes algkooli lõpetas, see kõneles ikkagi üsna vabalt vigadega Saksa ja Vene keelt. Üks põline Valga Saksa keele viga oli: kein-nicht! Seda ei jõudnud ükski kool juurest ära harjutada. Kui oli vaja ütelda, siis öeldi julgesti, ilma kartmata: ich habe kein Kleingeld nicht. Läti keel, see hakkas iseenesest külge. Iga sammu peal kõneldi seda, ei olnud võimalik keele eest kuhugi kõrvale minna. Läti keel otsis igast kohast üles.

Üks klass inimesi elas Valgas, kes mõistis kõiki keeli. Need olid meistri sellid, käsitöölised, maalrid, tislerid jne. Muist korralikke ja häid inimesi, teised mahakäinud ja vajunud oma eluga kõrtsi uste ette.

Olid läbisegi elurõõmsad inimesed. Meie aja klassivõitlus neid ei huvitanud. Mängis mõni neist hästi gitarri, teine tõmbas viiulit ja kolmas laulis hõõguvaid laule armsamale. Koolilaste kõrvu jäid helisema laulu viisid, sõnad ja kõnekäänud vales Saksa või Vene keeles. . . Aga keel oli vigadest hoolimata sula. . .

Neist meestest kõneldi, kuidas nad olid osavasti kätte maksnud kõrtsimehele, kes oli pannud vett viina sekka. Mehed olid kinni püüdnud kotitäie vähki, sidunud igale vähjale sedeli kaela ja lasknud raekotta laiali parajasti kui seal raehärrad pidanud koosolekut. Sedelil olnud järgmine palve: Meie, Pedeli jõe vähjad, palume raehärrasid meie peale halastada ja armu heita, et meie sootuks hukka ei saa. Pedeli kõrtsimees kannab kõik vee ära viina sisse, jõgi jääb kuivaks ja meie sureme ära. . .

Mis linnaisad selle palvekirjaga tegid, seda ma ei tea. Igatahes oli minu arvates vähkidel õigus. . .

Üks teine kord oli niisugune juhtumine. Keset linna, seal, kus praegu asub Säde seltsimaja, oli linakaupmehe elumaja. Piklik hoone, kolekõrge trepiga. Trepp käis üles kahelt poolt küljest, mitte eest. See avatles möödaminejaid mõnikord üle trepi käima, et vast sealt on parem. Ka meie käisime sageli trepiteed. Mõni poiss tõmbas siis möödaminnes ka kaupmehe uksekella.

Need asjad ei meeldinud majaperemehele ja ta kandis südames kõikide vastu viha, kes tarvitasid tema treppi.

Kord läksime jälle üle trepi ilma paha aimamata. Kui saime ukse ette, käis uks järsku lahti ja majast tormas välja peremees, kõik kohad viha täis. Kohe lastele harja, kas või käsitsi. Meie eest ära. Pääsesime uulitsale eluga. . .

Sellel hetkel tuli sama teed maalrisell, pintsel käes ja tuju mehel väga hea. Nägi meie õnnetust ja hakkas suure häälega laulma: Einst ging ich auf die Straß' hinaus, o du maljeh, maljeh, einst ging auf die Straß' hinaus, o du maljeh. . . Da sah ich ein schönes Haus, viele schöne Mädchen guckten daraus, o du maljeh.

Jäi kõrge trepi ja vihase kaupmehe ette seisma ja laulis. Kaupmees hakkas selli sõimama ja meie muutusime muidu pealtvaatajateks. Siis süttis selli viha põlema ja ta ütles üles maja poole:

Die Treppe muß herunter,
Sie sturt die Leite. . .

Maalri vanne on tõeks saanud. Treppi ei ole enam. Aga laul heliseb kõrvus.

Mina saatsin Valgas mööda kolm eluaastat ja viisin sealt koju kaasa koolitunnistuse, mis andis julgust edasiõppimiseks. Kui koolist lahti saime, leppisime ilusasti korterivalitsusega ära. Tunded olid tugevamad kui kõik üleannetused. Need kaeti armastusega kinni. Mu ema oli ka linnas. Aga temale ei antud lõpukski kaebust minu vastu sisse. Õde seletas küll, et ma olevat teisi vähemaid poisse sundinud ennast teretama, kui ma koolist koju olevat tulnud. Poisid pidanud ennast ritta seadma, ja ma olevat siis nende tervituse vastu võtnud. Seda seletust võeti vastu kui mälestust kooliajast ja mulle ei tehtud ühtki märkust. Muidu oli ema õige rutuline oma märkustega. Ükskord pärast jõulupühi, kui meid reega Valka kooli saadeti, ütles ema isale enne ärasõitu, kui ma teda vist väga olin pahandanud: Anna Jaanile ette! Ta tahtis, et isa mulle oleks ette annud avansina löökisid terve semestri jaoks. Isa ei teinud seda mitte, ema ise leppis ka järele ja naeratas südamest, kui ta mul jalgu saaniteki sisse toppis. . .

Valga ma jätsin maha. Ei ole selle linna järele kunagi erilist leina tunnud. Võõras oli ta mulle oma rahvusvahelise südamega, võõras oma lohaka välimuse poolest. Valka ei saagi armastada, sellepärast, et ta oma nägu alati on muutnud. Vahel oli ta vana ja kangesti vanamoodi, siis tegi ennast äkki jälle nooreks. Uued inimesed tulid linna, suur raudteesõlm tõi igalt poolt läbisõitjaid. Rahvused surusid üksteist eemale ärist, koolist ja turult. Eestlaste juurevool oli tugevam. Läti elu taganes Luke platsi poole. See taganemine algas minu koolipäevadel ja ulatas kuni viimase ajani, kuni piir vahe vahele tõmbas. Kuidas sa niisugust sõlmepunkti armastad.

Valga järele ei tulnud mitte kohe Tartu. Tublisti üle aasta virelesin kodus. Käisin karjas, tegin tööd ja õppisin oma valla kooliõpetaja käest Ladina keelt. Ema viidi ühes noorema vennaga usuasjade pärast Võrru vangi, mind oli kodus vaja.

Kui minu edasiminek siiski kindlaks tehti, saatis isa mind vanaisaga otse maanteed mööda hobusega Tartu. Õhtueel sõitsime välja ja teisel päeval enne lõunat aegsasti olime Tartus. See sõit on ka justkui jonni pärast meele jäänud. Ma olin juba suur poiss, elukogemusi oli omajagu korjatud. Vankris lugesin Ladina keelt, selle ees tundsin kõige rohkem hirmu. Vanaisa oli terve tee mures, kuidas see kõik läheb ja millega lõpeb eksam. Tema tundis oma ülesande raskust täies suuruses, viia üht inimest eksamile, missugust asja ta oma elupäevadel uneski ei olnud näinud.

Augustikuu esimestel päevadel oli see saatuslik sõit. Kolmekümnekolme aasta eest.

Postijaama ees lageda platsi peal tegime peatuse. Seal lahtise taeva all oligi meie sissesõiduhoov ja esimese järgu võõrastemaja. Vanaisa pani hobusele heinad ette, ja mina läksin linna koolimaja otsima. Nurga pealt poest ostsin kolmelise suitsupaki, see oli esimene kaup, mis ma Tartus omandasin. Lõin ühe suhu ja läksin Riia uulitsat mööda allapoole, aimates, et vist ikka veereb mu tee koolimajale lähemale. Umbes seal kohal, kus uulits käänaku teeb, tuli vastu üks vanaldane naisterahvas, peenikeselt riides, ja sähvas mulle näkku: So ein kleiner Junge und raucht! Ma neelasin selle teenimata tähendusesõna ühes suitsuga alla ja jatkasin oma reisi tundmata koolimaja sihis. Täitsa tundmata oli mulle see koolimaja, kuhu ma pidin minema teadmist ja tarkust otsima.

Tahtsin oma aru järele pääseda kroonugümnaasiumi, aga Treffner kuulutas ühtlugu lehes ja kiitis oma kooli. Tehtigi siis kodus ümmargune otsus: ma mingu Treffneri juure. Imelahkelt võeti seal vastu. Eksam oli kerge. Treffner kirjutas isale viisaka kirja kaasa ja mulle laskis ta kahekümnekopikalise hõberaha kuue ülemisse taskusse libiseda meeleheaks. Selle kirja leidsin isa paberite hulgast ja ta käib nii: Austatud herra! Teie poeg on õige heaste eksami teinud. Ehk küll need, kes elementaarkooli läbi on teinud, muidu kõigealamasse gymnasiumi klassi tulevad, siiski saame teda kõrgemasse jakku võtma, kui tema heaste virk on, ehk küll eksam usuõpetuses ja Saksa keeles teda alla poole tahtis tõmmata. Kui Teie ise siia tulete, küll meie siis kokkuräägime ja kokku lepime. Aupaklikult tervitades Teid ja Teie armsaid omakseid Hugo Treffner. 14. VIII 1893.

Võtsin kirja ja raha ja pöörasin tuldud teed tagasi. Lahke kirja ja rahaga viskas koolimees nagu vorstiga singi järele, et uut poissi omale võita kooli ja kosti peale.

Kosti peale minejat minust ei saanud, aga kooli läksin. Enne kooli algust ajasin kodus veel uhkust, jutustasin uuest linnast ja uutest sündmustest, mis seal pidid mind ootama. Siis viis mind rong ära Tartu, mitte enam vanaisaga, nagu esimesel korral. Isa ise tuli ühes ja muretses mulle pesaaseme ühe tuttava endise koolitaja juure, kelle poeg gümnaasiumi viimases klassis õppis.

Läksime isaga üles Toomemäele, et muidu nii linna vaadata. Kaks värvimütsiga üliõpilast käisid meie eel. Isa näitas käega nende peale ja kõneles mulle tasakesi: Kui sa hoolega õpid, siis lähed ka sina siit kord tudengina üles — nende järele. . . Üles aidata, teed näidata, see oli mu väsinud isa palavam püüd. Selle eest ei jõua teda küllalt hauapõhja tänada.

Kui ma Tartu tulin, murdus parajasti üliõpilaste elu. Venestamise hoog, mis kõik endised vormid eest ära pühkis, jõudis otsaga ülikooli. Kui palju ta sisuliselt ülikooli elu puudutas, see jäi mulle seekord veel saladuseks, ainult välimust ma võisin tähele panna. Korporatsioonid elasid oma viimaseid päevi. Värvimüts ja pael olid surma mõistetud, tegutsesid ainult mõne nädala, et siis kaduda jäädavalt. Vana burschiilma võis näha õhtu eel, kui päike metsa taha oli vajumas. Sõitsid linnast välja, kõndisid ülikooli ees üksikutes salkades.

Kivisillal nägin üht pärisburschi, kes väga osavasti oma taksiga ühest vastutulijast preilist mööda läks. Preili tuli kitsa koha peal vastu. Tudeng juhtis meelega oma koera, keda ta nööri otsas hoidis, ühele poole ja ise tahtis teiselt poolt mööda minna. Nii jäi preili taksi ja tudengi vahele, nöör risti ette. Studiosus sõimas koera, sikutas nöörist tagasi, loom ei kuulnud sõna. Ei jäänud muud üle kui mõlemad käed daamile ümber panna, et peni teise käega naisterahva selja tagant oma poole tõmmata. Tervel sellel ametitegevuse ajal vabandas üliõpilane ennast. . .

Üksainus kord nägin ma ka üliõpilaste comitati — kuidas üht vilistlast linnast välja saadeti.

Ülikool oli lõpetatud, vilistlase põli algas. Suur hulk värvikandjaid saatis niisugust noort akadeemikut kuni linna ääreni. Lauldi laule ja öeldi häid soove järele vilistlaste maale.

Varsti tuli värvide keeld. Kirju mütsi üle tõmmati must leinaloor, nii tihe, et sellest küll vesi võis läbi minna, valgus mitte. Musta katte alt jäi mõnikord valge äär välja, sellest võis kaugelt üliõpilast ära tunda. Kui värvimüts end vabalt kusagil julges näidata, kohe oli politsei võim kannul ja muudkui kinni.

Tartu uulitsale ilmus uus tüüp, enneolemata kuju — Vene üliõpilane, kõvasti mundri sisse õmmeldud. Tulid seminaristid metsiku välimusega, pika juukse ja habemega. . . Neist kõneldi meil koolis palju naljatükke. Kahekesi olid läinud üles Toomemäele. Silla küljes on seal tuttav kiri: Otium reficit vires. Seminaristist tudeng olla küsinud väikese koolipoisi käest, mis tähendus kirjal on. Poiss vastanud: suitsetamine on siin keelatud. Üliõpilane visanud otsekohe paberossi suust maha.

Treffneri juure ma kauaks ei jäänud. Mulle oli see terve ümbrus nagu mõni päris võõras ilm. Ma ei taha ka seda aega kirjeldama hakata. Teen ehk haiget neile, kes sealt on saanud võib olla palju vaimutoitu. Öeldakse, et sellel koolil meie haritlaste kohta suured teened olla. Ma lähen siis ka vaikides selle kooli uksest mööda. . . kui midagi hingeliselt ühist ei ole, siis ei maksa kirjutada.

Niipalju võin ütelda, et mul Treffnerist endast väga elav ettekujutus on järele jäänud. Huvitav inimene. Tema õpilastest peaks keegi sule võtma ja kirjutama pika loo direktor Treffnerist.

Kui ta keset tundi klassi tuli, oli ta harilikult vihane. Aga ta ei näidanud

seda otsekohe mitte. Vahtis paar sekundit ringi ja kargas siis nagu tiiger väljavalitud ohvrile kallale. Ajas mõlemad käed ärahirmunud poisile kõrvade ääre ja hakkas juustest tutistama ehk schindrit tegema, nii kui koolipoisid seda tegevust nimetasid. Kogu karvustamise ajal karjus ta poisile näkku: ach, du Schinder. Sellest saigi schindritegemine oma nimetuse. Mõni kord sai ka päris süüta poiss karvustada. Juhtus teele ette ja sellest oli küll.

Kooliraha ei tahtnud poisid kuidagiviisi ära maksta, sellega oli alati löömist. Ikka jälle tuletati võlgnikkudele nende kohustusi meele. Pärast hommikupalvet ilmus direktor kateedrile ja pööras kuulajate poole järgmiste sõnadega: raha, raha, mina tahan... Manitses hoolega lapsi, et need kooli- ja kostiraha ära tooksid. Temal oli tuline õigus, sest õpilased olid halvad maksjad. Treffner ei olnud mitte mõni rahakoi, vaid lahke käega raha väljaandja, kui temal seda aga oli.

GÜMNAASIUMIS

Suure vaevaga surusin enda kroonugümnaasiumi. Kukkusin eksamil, nagu see harilikult sündis, oma paraja klassi allapoole, aga sain sisse. Ja see oli tähtis. Siit peale algab õieti mu Tartu koolipõlv. Siit on pärit koolipoisid, kellest ma kirjutan.

Nii kui näitemängu kirjutaja endal ütleb olevat peategelasi, ja niisuguseid, kellel kõrvaline ülesanne, nii on ka minul esimese järgu asjaosalised ja kaugemalolijad, kelle tegutsemine ei ole väga suure tähtsusega. Ma ei kirjuta selle juures sugugi mitte näitemängu, vaid joonistan tõsist elu, maalin sõnaga pildi koolipoiste elust, kellega mind kord kõitis kokku ühine rõõm, valu ja koolipink.

Eksamil läbi kukkudes leidsin enda gümnaasiumi kolmandas klassis. Neljandasse tegin.

Poisid olid läbistikku kõik vanemad kui nüüdseaja poisid vastavas klassis. Mõnel oli juba ülemise huule peal midagi [vurrude] taolist, mõnel teisel pidi olema pruut.

Esimene tund uues koolis oli Kreeka keel. See on esimeste asjade ilu, et nad suuremalt osalt meele jäävad, kui oleks neil alati midagi ühist esimese armastusega.

Küsiti üht venelast, neid palju klassis ei olnud, sekka mõni üksik. Poiss oskas päris hästi. Kui ta tahvli juurest oma koha peale läks, surus ta käe heameele pärast vastu südant ja limpsas keelt. Kooliõpetaja nägi neid liigutusi ja ütles omalt poolt: durak.

Esimesel päeval istusin mina ka ühe Vene poisi kõrval. See oli suur koer. Ajaloo tunnis võttis ta taskust peegli ja kammi, ajas keele pikalt suust välja ja kammis juukseid peegli peale. Temale tehti ühtelugu märkusi. Teisel päeval pandi mind teise koha peale, et uut poissi ei saaks ära rikkuda, nagu seesama ajaloo kooliõpetaja tähendas. Selle koera poisi vend oli kooliõpetaja. Õpetas maadeteadust ja vanu keeli.

KOOLIÕPETAJAD

Suuremal jaol kooliõpetajatest oli igal mehel erinimetus. Juhtus, et vanema klassi poiss mõnele noorele ja rumalale kätte õpetas kooliõpetaja erinime, see läks asja pärast pedagoogi juure ja tituleeris koolihärrat valenimega. Noorele anti andeks, aga nõuandja langes lõksu.

Raske oli meil ja käis täitsa üle jõu venekeelsete ees- ja isanimede tarvitamine. Seda nõuti. Ei olnud sugugi soovitav, kui ütlesid härra see ja see. Pidid ütlema kas Vladimir Nikolajevitsch ehk Nil Ivanovitsch. Meie ei saanud sellega kuidagiviisi hakkama, ja kõik läks segamini. Aga suurt karistust ei olnud, kui härra ütlesid. Nii nühkisime tervest koolist ennast härra nimetusega läbi.

Vene koolmeistri iseloomus oli midagi unustamisetaolist olemas, midagi mis lähedalt sugulane andeksandmisele. Ta oli ise suur laps ja sai ka lapsest aru. Ka kõige tigedam ja valjem võis mõnikord pehmeks muutuda, kui oskasid õiget nooti tema laias Slaavi südames leida. Kui nad praegu mu silma eest mööda sammuvad, kõik Vene kasvatajad, siis näen ma seljatagant vaadates vast üht, kes oli kalk ja külm, kuna teised võisid tarbekorral olla päris inimlikud.

Ühe nimi oli Rosov, ta õpetas Vene keelt. Jõi kõvasti, andis mulle enne koolipääsemist eratunde ja jäi tunni ajal magama. Teda kutsuti sibula-venelaseks. Vist tema suure habeme ja lohaka kõnnaku pärast. Muidu oli ta läbi ja läbi hea mees.

Pavlov oli ka Vene keele tunniandja, toreda välimusega, käis korralikult riides. Tuli klassi purjus peaga, oli poiste vastu alati hea ja kõneles vabalt Saksa keelt.

Snamenski, niisamuti korraliku välimusega, kandis mundri all valget vesti. Ka tema loomus ei olnud kivine, halb...

Nevsorov andis geograafiat ja Kreeka keelt. Välimuse poolest räpane ja koristamata. Tuli laupäeviti alati saunast meile tundi, nägu õhetas ja juus oli märg. Kasvu järele oli ka suur, nägu lai ja silmad pisikesed. Kui ta naeris, siis üle terve näo. Nägu tõmbas ennast silmade ümber kokku, nii et silmad peaaegu ära kadusid. Tema tarvitas ühtlugu sõnu: v samom dele. Poisid tegid teda hästi järele. Süda oli tal hea.

Ajalooõpetus oli Skrjabini-nimelise tunniandja käes. See mees rääkis viltu suuga, sõnad tulid kõik ühest suunurgast välja, mitte keskelt. Tema juures tehti kõige rohkem tükke, aga saadi ka kõige enam andeks. Tasa ta käis, rääkis tasase häälega, aga erilist nime tal ei olnud. Poiste vastu oli ta aumees.

Kiprianovitsch oli meie inspektor. Väikese kasvuga, elavate, kavalate silmadega. Käis alati õhtuti poisse püüdmas. Kui korterit revideeris, siis katsus ikka salaja sisse pääseda, ilma et oleks kella helistanud. Tema pärast oligi meil korteri uks kella seitsmest peale alati kinni. Selle ajani võis uulitsal liikuda.

Direktoreid oli minu ajal kaks. Tihomirov ja Ivanov. Esimene neist oli kõige ehtsam Vene direktori kuju. Kogult suur, valju hääle ja käega. Diplomaat seejuures läbi ja läbi, kes oskas edasi minna. Ta on mulle nii meele jäänud, et temas ei olnud kuigi palju väiklust. Boljschomu korablju

boljschoje plavanie — seda ta oskas. Tõusis pärast Venemaal kuraatori kohale.

Tema järeletulija oli Ivanov. Vaikne mees, ei näinud teda ilmaski vihasena, ka ei näinud tema näol naeratust. Õppisime tema juures viimases klassis loogikat, ja tema ulatas mulle lõputunnistuse kätte, kui koolitöö oli tehtud. Sokuks nimetati teda. Mitte südametäiega, vaid rohkem kombe pärast.

Ühe kasvataja nimi oli Petrov, kelle eriala vanad keeled. Ta oli jutukas ja hästi haritud mees, näris ühtlugu huuli, põdes tiisikust ja suitsetas kuuskümmend paberossi päevas.

Matemaatikat õpetas Solotarev. Veel hilja aja eest võis teda Tartu uulitsail haige mehena näha kõndimas. Tema oli minu klassi juhataja, aga tema vastu oli vähe armastust, sest et ta ise ka ei osanud vist palju armastada. Tegi mõnikord ka nalja, mille üle tuli meil nii-ütelda ametikohuste täitmise mõttes naerda.

Kõrgemates klassides õpetas Vene keelt Troitski, Väike mees, väheste teadmistega ja tahtis olla väga tark. Teda kutsuti üle kooli Ivanuschkaduratschok.

Füüsikat andis Rajevski. Liht, jämeda toimega venelane. Ütles poistele tüsedaid sõnu ja oli tütarlastekoolis ühtlugu seletanud, et pea ei pidavat olema riidevarn, kuhu otsa kübar riputatakse. Suri ära, kui meie olime parajasti viimases klassis.

Veel ma nimetan kooliõpetajaid, kes ei olnud venelased, aga kellega tuli mitu head aastat jagada rõõmu ja muret. Ladina keele meister Grünwald, poiste poolt antud nimega Cicero. Tema murdis Vene keelt vigadega, aga siiski nii hästi, et võis vabalt terve venestamise aja läbi õpetada. Kes ei osanud mõnd keelevormi, sellele ta ladus rusikaga õla peale ja käskis teistel poistel pärast tunde näidata, missugune vorm on passivum.

Vabandas keegi ennast haiguse pärast, siis andis Cicero nõu Ladina keelt õppida, sellepärast, et selles keeles kirjutatakse kõik rohutähed. Ladina keel tegevat terveks.

Saksa keel oli härra Lundmanni käes. Hea naljahammas, lumivalge peaga ja mängis kvartetis viiulit. Temal oli Kroonuaia uulitsal oma maja.

Kornelius Treffneri juures õppisime usuõpetust. Ei või ütelda, et tema meile oma ainega kunagi liiga oleks teinud. Küll tegime temale liiga oma liialt vähese teadmisega.

Need olid nimed ja kujud, kes Tartu gümnaasiumis mulle ja mu kaaslastele vajutasid südamesse ja otsa ette oma pitserimärgi, kes tallasid meile eluteele jäljed ette.

Nüüd on nad suuremalt jaolt vist küll kõik ära läinud muru alla magama. Mõni üksik vast elab veel ja õpetab ehk koguni praegust inimpõlve, aga oma elutöö andsid nad meile. . .

Kõigil neil kasvatajatel, eriti venelastel, oli üks teine ülesanne koolitöö kõrval ja sees, teha meid venelasteks. Selle töö kohta võin ma niipalju ütelda, et see võrdlemisi vähe vilja andis. Targemad ja andekamad koolitajad ei pannud selle peale suurt rõhku, väikesed mehed tegid seda nii labaselt, et see kedagi ligi ei tõmmanud.

Ma ei mäleta omast klassist mitte ühtki poissi, kes oleks endale särgi üle pükste tõmmanud ja venelaseks saanud.

Oli niisuguseid, kes Vene keelt ühtlugu tagusid, kõnelesid, lugesid, et seda põhjalikult ära õppida. Muud eesmärki ei olnud. Vahetundidel kõneldi Eesti ja Saksa keelt peaaegu kavakindlalt. Vene poistega vahetati Vene keeles sõnu. Neid oli aga klassis kaks-kolm ja needki mõistsid niivõrd Eesti keelt, et said küsida tarvilikke asju, nagu tikke ja suitsu. Poiste vahel rahvuslist lahkheli ei olnud.

Kui kooliõpetaja poolt tehti katset meie peale lasta mürgitatud idamaa õhku, kohe tekkis teiselpool vastasrind. Meie olime kaitsevalmis.

Mäletan Aleksander III surmapäeva.

Olin tol korral Treffneri juures. Anti käsk leinapaelad käe ümber panna, muudeti koolimaja suureks leinamajaks. Helisesid kirikute kellad, koolilapsed valgusid rongis kirikutesse.

Seda ma pean ütlema, et Vene kirikusse meid ei aetud kunagi, nagu seda kooliõpetajate seminaris olla tehtud.

See suur lein aga jättis meid külmaks, veel rohkem, tegi nagu värskeks, nooremaks, isegi noori kasvandikke. Kõneldi sosinal salajuttu, et üliõpilased olevat korporatsioonides koos, aknakardinad maha lastud, uksed kinni. Seal joodavat nii, et õlu põrandal ulatavat üle saapatalla. See mõjus meie peale. Mõni käis tudengite ukse taga asja uurimas.

Klassis kogus nurka salkkond poisse ja laulis tasase häälega: Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt.

Keegi oli ülemusele ära ütelnud.

Kui hakati usutlema, vastas üks väike poiss: meie laulsime panihiidat, keisrile leinalaulu. Vastukihvti leidus ikka meie hinges, kui venemees katsus ligineda, nii lähedale tulla, et ta oma hingeõhuga nägu puudutas.

Mingisugune omapärasus, segatud nooruse vallatustega liigutas ennast kohe, kiskus kerasse justkui siil. Puudutamata jäi hing. Müts peas, palitu seljas ja ranits kuklal, see kõik oli Vene moodi, aga poiss mundri sees ei olnud venelane.

ÕPILASED

Need poisid helehalli palitu sisse õmmeldud olid muulased. . . Juba nende nimedki kinnitavad seda. Kui üht osa, nõnda ütelda peategelased üles lugeda, saaksime seesuguse nimekirja:

Jaan Päts, Põltsamaalt pärit, tema eriala ehk erihuvid olid muusika, suitsetamine, maadlemine Osvald Lei'ga ja teiste poiste pükste määrimine kroonu kriidiga füüsika tunnis.

Karl Zirk, Puhja poolt pärit, koolivaheajal salakütt, muidu korteriperemehe allkirja järeletegija, hea turnija ja katapulgategija, millega võis lasta varblasi katuselt ja ka aknaid.

Iga nädala lõpul pidi lastevanem ehk korteriperemees päevaraamatusse numbrite alla oma nime kirjutama, et ta näinud oli, kuidas poiss õpib. Kui numbrid kõhnavõitu olid, siis kirjutas Zirk peremehe nime alla, et korteriomanikku mitte tülitada. Kui peremees siiski päevaraamatut näha tahtis, niisugusel korral pani Zirk nõrga ja inetu numbri kriidiga kinni, määris kriiti paksult peale, nii et keelatud arv oli justkui lume alla ära peidetud.

Koolis tehti vana korteriperemehe allkirja niiviisi järele, et üks väristas lauda, kui teine kirjutas. Käsi pidi värisema.

Gustav Otsi kõneles paksu Võru keelt, ajas igavesi vigurijutte, ütles tunnis tagapingist ajalooõpetajale vahele: vanamiis, ärä lällä!

Karl Pob, ka Põltsamaa kandist, kõige parem vanduja üle terve kooli. Eriala teiste poistega kiskumine vahetunnil.

Hiilis tasakesi teisele seljä tagant juure, keeras oma kõige ümmargusema poole vastu teise selga, kummardas kähku ettepoole maha ja tõstis tahapoole väljasirutatud kätega teise poisi istukile endale ristluude peale. Raputas teist koledal kombel, viskas oma ohvri põrandale ja jooksis klassist välja.

Karl Wachholder, kelle kodumaa oli Nõos, võis ka vanduda, aga see ei olnud tema eriala.

Oma priinime sai ta Saksa keele kooliõpetaja käest, kes temale ütles, kui ta tunnis tukkuma oli jäänud: jetzt sind sie nicht mehr Wachholder, sondern Schlafholder. Tema peategevus oli: hiljaksjäämine kooli, vabal ajal igasuguste juhtumiste otsimine ja tegemine.

Jaan Lau, pika kasvuga ja loomuga, armastas siiski teisi sorkida, kui sai. Ajas kord saunas Osvald Lei'l südame nii kõvasti täis, et see temale keeva vett lavale viskas.

Artur Bee oli Tartu linna poiss. Käis hommikul enne koolitulekut tütarlastekooli ukse ees jalutamas, olgugi et tema kodu sootu teisel pool küljes oli. Näitas ka muidu linnainimese tundemärke. Lubas juba koolis õppida advokaadiks.

Karl Sareil, hea joonistaja, Puka jaama ümbruskonnast. Tegi mitmevärvilisi mängukaarte kooliõpetajate nägudega. Need võeti käest ära. Vigureid oli õige rohkesti selle poisi sees.

Alfred Lasdig, umblätlane, käis alati ühes eestlastega, oli suur lauluarmastaja, aga ei saanud ühtki tooni õieti laulda. Lõi teisele poisile külge ja ütles: weißt du, mach ein Lied.

Karl Kundsis, ka lätlane, pidi vahetundidel teistele alati tõlkima Ladina keelt. Ajas vastu, ja sai sõimata. Kõige parem õppija klassis.

Alfred Ärdl, armsa iseloomuga inimene. Tema ei olnud asjadealgataja, aga läks igal tingimisel ühes, kui oli vaja minna. Elas Kroonuaia uulitsal ühe reaalkooli poisiga koos, kelle nimi oli Artur Õunapuu, aga Võru keeles, ja kes mõistis ka tükke teha. . .

Alfred Luig, vihase näoga, oskas hästi matemaatikat.

Nüüd tuleb järjekorras Viktor Karg.

See oli minuga ühest vallast ja ka minu hoole alla kasvatada antud. Vanemad said meil hästi läbi.

Poiss oli minust tublisti noorem, mõne hea klassi allpool, ja kasvas ühes korteris suurematega igasuguses tarkuses ja oskuses. Vagusa ja hea loomuga.

Mul endal erilisi ülesandeid ei olnud. Tegin niisamuti üht ja teist. Juhatasin vahetundidel laulu, organiseerisin Pätsiga koos tarvilikke asju ja olin sunnitud mõnikord jutte kirjutama, kui elu seda nõudis.

Selle nimestikule panen ma lisaks veel mõne nime, et pilt oleks üleüldisem.

Juut Kowarski oli juba tol ajal revolutsionäär, luges keelatud kirjandust

ja oli hirmsasti Puschkini nägu. Temal oli alati kole must taskurätt ja seda kiskus Päts tunni ajal juudi taskust välja.

Teine juut Bernhard Wolff, hea loomuga poiss, tegi osavasti koolitajaid järele ja rääkis vabalt Eesti keelt.

Ka üks venelane paistis oma annete poolest silma, see oli Udalzev, kõva jõumees, laulis baritoni ja ei saanud kuidagiviisi ä-tähte ei Eesti ega Saksa keeles välja ütelda.

MUSTASAJALISED

Kolmandas klassis oli joonistamise tund. See oli kevadel enne kooli lõppu.

Joonistati üht suurt pead. Vähe oli neid, kes hästi oskasid pead teha, suurem hulk oli nõrk. Neil vähestel tuli seepärast oma vähemaid vendi aidata. Selle ligimesepäästmise juures läks ühel väikesel poisil tindipott ümber, vedelik voolas igale poole, nagu see tema loomus on, määris ka joonistuse ära.

Poiss katsus pilti hukkasaamise eest päästa ja püüdis keelega üht vähemat tindisoru kuivatada.

Määris selle juures oma pale koledasti ära, nii et tervel klassil ei jäänud muud üle kui naerma hakata. Naaber, kes kõrval istus, kargas püsti ja seletas, et tint olevat temale pükste alla tilkunud.

«Kellel nägu, kellel püksid tindiga,» ütles koolitaja, «mõlemad olete mustasajalised ja seepärast klassist välja.» Niisugused olid tol ajal mustasajalised. Paremaid ei olnud.

Üleminek kolmandast klassist neljandasse läks tasa ja targu ilma ühegi juhtumiseta.

Klassist klassi minek ei olnud kerge, sest eksam valitses iga klassi vahel ja lõi nõrgemaid reast välja.

Ei olnud mitte nii, et libised ühelt astmelt teise, lähed oma rahuldava ehk heaga kuni lõpuni, seal teed vast mõnes aines väikest peatust. . . Siin tuli iga redelipulga peal hinge tagasi tõmmata ja mõistust kokku võtta.

Pärastpoole ma jutustan eksamipäevade rõõmust ja kannatustest.

ÕNNETUS

Kui ma olin neljandas klassis, parajasti üle minemas viiendasse, siis tabas Tartut üks väline sündmus, millel ei olnud kooliga midagi ühist, aga mis siiski kõvasti mõjus koolipoiste peale. Ühel õhtupoolikul olime Lille uulitsas ühe poisi juures neljakesi koos. Õppisime aias.

Eemalt ajasid äikesepilved üles. Kaugel müristas ja lõi välku. Tunni pärast umbes selgus, et see äge must pilv oli inimestele surma kaela kallanud.

Puka jaama lähedal oli vägev vihm tee ära õõnestanud ja sõjaväerong lendas roobastelt pehme heinamaa sisse. Palju haavatuid ja surnuid.

Meie olime raudteejaamas esimesed haavatuterongi ootajad. Oleksime heameelega õnnetusekohale sõitnud abi andma, päästma, aga meid ei tahetud.

Linn oli igasuguseid kuulujutte täis kiilutud. Kõneldi suurest surnutearvust; räägiti hirmsast äikesest ja vihmast, mis maad oli kohutanud. . .

Hilja õhtul jõudsid pärale esimesed haavatud, neid oli tõesti palju. Toodi surnuid, kanti meie silmi eest mööda. Pühalikus vaikuses seisis rahvamurd jaama ees kuni hilise ööni. . .

Paari päeva pärast oli matus. See oli õudne, see vihastas.

Ühetaolised, valged puusärgid olid nii lühikesed, et kaas ei läinud kinni, surnutel olid jalad kokku tõmmatud. Nii armetus kirstus kanti neid kaugeid Venemaa poegi mulda. . .

Suure õnnetuse põhjus olevat õige lihtne olnud. Valgast sõidetud välja täie auru all; auru olnud igalpool, katlas ja meeste peas. Mis seal siis imestada, kui rong suure vihmavalingu ajal kraavi jooksis. Joodiku koht on ikka kraavis.

Kahju oli meil neist noortest meestest, kes sedaviisi surma said, ja meie noores südames oli viha, et nii halvasti inimestega ümber käidi, ei mõõdetud parajat kirstugi kätte.

Ega meie siis niisuguseid sündmusi väga valjusti ei arvustanud, kõneldi väiksemas ringis. Kroonu ise oli kõrgel, tema trooni lähedusse ei tunginud ühegi arvustav sõna.

Nüüd oleks kus seda ja teist kõiki segamini süüdistatud, kas või kõige kõrgemal kohal istujal tool alt ümber löödud.

Üks teine juhtumine samast kevadest tuleb mulle praegu sule ette. See ei olnud sugugi kurb. Väike hoiatus peitub aga selles loos, et ei tohi kunagi liialt auru teha, see toob õnnetust.

Muidu ei ole sellel sündmusel kurva raudteeõnnetusega midagi ühist, kui vast seda, et juhtusid ühel ja samal kevadel.

Eksamid olid läbi.

Meie tahtsime seepärast oma headmeelt kuidagi maksma panna ja tegime otsuseks linnast välja Maarjamõisa sihis jalutama minna.

Paar pudelit õlut ja kvassi võeti ühes, et mitte teel janu kannatada. Pudelid pisteti püksitasku. Mahtusid ilusasti, sest pluuse oli kaunis pikk ja kattis lähkrid hoolega ära.

Ilm oli palav. See ajas vere soojaks ja mõjus ka joogiainete peale.

Vaksali uulitsat pidi minnes käis äkki pauk ja taskust hakkas vahtu välja ajama. Sellele järgnes nagu käsu peale minu sõbra Jaan Pätsi taskus teine mürts ja õnnetus oligi juhtunud.

Temal oli õlu plahvatanud, minul kvass korgi pealt ära heitnud. Seisukord oli raske.

Kaks naist läksid mööda ja mürgitasid loodust oma kihvtise keelega, tegid märkusi.

Jook jooksis nagu mõni laava püksisäärt mööda alla. Hoidsid küll põialt peal, aga hulluksläinud vedelikku ei pea ükski võim.

Tormasime linnast välja. Naised naersid tagant järele kui teeröövlid: joo poiss, veel õlut, paras poistele. . .

KOOLIVAIM

Mida rohkem päevi ja nädalaid sai koolis käidud, seda kõvemini kittisid poisid üksteisega kokku. Harjusid ära ja tundsid, et neil on ühine tee jalge all. Ka töö — ühine.

Muidugi tegi seda iga üksik omaviisi ja oma käe peal. Üks kulutas rohkem aega Ladina keele peale, teine vihastas ennast poolsurnuks Kreeka keele vormide pärast, ja kolmas soovis matemaatikale surma ja hukatust.

Kõik pidid aga ühetaoliselt läbi minema suurest klassikalisest puhastustulest.

Vana, muistne Kreeka ja Rooma ilm äratati unest üles. . . Kreeka näitlejad pidid hauast välja tulema ja meile mängu tegema. Ladina kõnemehed, laulikud ja juristid ilmusid foorumile, tooga üle õla visatud, ja küsisid: quousque tandem. . .

Süsteem oli selles töös, kindel niit läbi tõmmatud, et kava tuleb põhjalikult läbi uurida. Esimesest kuni viimase klassini lehvis koolitöö üle klassilise ilma vaim. Kõrvalekaldumist, reformi, hüppamist ühe mätta otsast teise ei tuntud.

Kui leidus mõni ninatark poiss, kes julges seletada, et temale ei olevat ühte ehk teist asja elus tarvis, sellele öeldi, ta mingu linnakooli, gümnaasium ei olevat tema jaoks. . . Sarnane märkus viskas noormeeste hingesse omajagu tuld. Ärkas soov paremini õppida, uhkusetunne tõstis pead, eneseteadvus kasvas. Peeti siiski lugu oma koolist ja tema autoriteedist.

See, mis keelatud oli, ja keelatud oli palju, seda otsiti ka üles ja joodi heameelega.

Keelatud oli pärast kella seitset õhtuti astuda üle läve uulitsale, ei tohtinud ennast keegi ilma loata näidata avalikus lõbustuskohas, teatris, suveaias. Keelatud oli kõik kirjandus, mis oli alaväärtusline, ka see kirjandus, mis kandis omas põues arvustust ja pussnuga riigikorra ja võimu vastu.

Seda kõike loeti: voodikoti alune oli raamatukogu. Sinna ei pistnud korteri revident mitte oma kätt. Muidu riiulit vaadati möödaminnes vahel hoolega.

PANSIONÄRID

Et anda võimalust pilku heita sügavale koolielu põhja, siis on vaja lahti tõmmata koolilaste korteriuksed ja näidata tolleaegset Tartu pansioni. Koolist saadakse aru, kui mõistetakse ja tuntakse kodu, kust kooli tullakse.

Oma päriskodu oli ainult vähestel linnapoistel.

Ja palju's neid siis oli? Mõni üksik sekka. Teised kõik maalt ehk mõnest kaugemast linnast. Need sissesõitnud pidid kodu sageli vahetama.

Ka minul oli mitu kodu. Paar niisugust, kust midagi suurt meele ei ole jäänud, kui vast seda, et meid väga halvasti söödeti. Nende juures ma ei peatu.

Kirjutada võib ikkagi sarnasest ulualusest, kus kauem tuli elada ja kuhu elavad mälestused vägisi tagasi viivad.

Pihkva uulitsas oli mul üks suurem peatuskoht. Seal elas meid mitu poissi ja igaüks maksis 55 rubla poolesaastas söögi- ja korteriraha.

Korter oli aus.

Vana elatanud abielupaar, ilma lasteta, oli meie toitja, jootja ja kasvataja. Mees oli lätlane, kirjutas suurte raskustega oma nime, naine Tartu inimene, aga hea südamega. Mõlemad rääkisid Saksa keelt selgesti väljakujunenud vigadega.

Nende inimeste vastu kannavad vist küll kõik pansionärid rinnas häid mälestusi. Meie saime ka hästi läbi. Muidugi tuli ette ühte ja teist, mis vahekorda tumedamaks tegi, aga seda juhtub ju kõige vaiksemas perekonnas, kellel muud ei olegi, kui puhast õnne.

Poistest elasid Pihkva uulitsas Karl Zirk, Hugo Tudu, tema käis reaalkoolis, Friedrich Siebel, Viktor Karg, mina ja siis veel üks ja teine lühemat aega. Mõõduandvad olid ikkagi need ülesloetud.

Korteri peremees valvas meie järele isaliku hoolega, seda peab igaüks tunnistama, kes teda tundis. Meie elukombed ja kõik teised ettevõtted olid tema südamel alati väga lähedal.

Suitsetamist ta vihkas hingepõhjast, see oli ka koolist keelatud. Aga endal ei katkenud tal piip suust.

Sellepoolest oli asi halb, et korteri peremehel ei olnud ühtki kindlat ametit, elas muidu kodus ja kulutas oma aega peaasjalikult meie peale. Ta oli varemalt pagar olnud, see oli teda väliselt laiutanud.

Kui meie toas kuidagi midagi juhtus suitsema, siis ütles majaproua teises toas oma abikaasale:

«Geh, Alter, sieh ob die Jungens nicht rauchen: Rauchgeruch kommt herein.»

See ei meeldinud meile, et tühja suitsu pärast nii palju vaeva nähti, ja meie pidime ennast kuidagiviisi kaitsma.

Õhtul hilja, kui uni parajasti oli tulemas, läksid meist kaks poissi majahärrale suitsu ehk kütist tegema. Tõusime tasakesi üles, panime paberossid käima, läksime ukse juure, mis majarahva tuppa viis, ja lasksime sinna kõhuli maha. Uks oli kahe poolega, läve all ei olnud, nii et ukse alt võisid mõnd väikest asja teise tuppa pista. Suits läks sealt heameelga läbi. Pabeross tuli ümberpöördult suhu pista, tuleots suupoole, siis tagant puhuda. See ajas varsti toa koledal kombel suitsu täis.

Proua ärkas peagi, ajas oma mehe üles, et see pidi meid tulema karistama.

Seni kui majavanem üles sai ja otsaga meie tuppa jõudis, olime ammugi voodis ja magasime täie jõuga. Meie ruum oli suitsust puhas. Südametunnistus mitte, see oli teki alla peidetud ja lõi seal valjusti.

Kaua arutas abielupaar oma kambris ja murdis pead, kuidas see võis tulla, et nende toas oli suitsu ja meie toas mitte.

Meie eluruumis oli selle eest jällegi tuld, hoogu ja vaimustust oma asja vastu, seda neil vanadel ei olnud.

Ja sellest tekkisid väikesed kokkupõrked, lahkhelid tulid kuuldavale. Meist ei saadud aru. Mõnikord juhtus ka arusaamatuid asju, aga meie oskasime neid ikka ära seletada ja põhjendada. Vanad inimesed ei osanud.

Ei olnud sugugi kerge alati läbi ajada naabritega ja igaseltsi teiste üürnikkudega, kes meie majas ja ühise hoovi peal elasid.

Meie majaperemehel oli kolm maja: üks uulitsa ääres nagu kord ja kohus, kaks teist hoovi peal, üks neist koguni kahe tiivaga. Keskel oli suur õu.

Elanikud olid ka kaunis rahutud. Uulitsa äärel oli üliõpilaste korporatsioon, siis ühes teises väikeses korteris elas väga intelligentne vanem preili oma kahe õetütrega, kes koolis käisid, ja ikka nii edasi. Üle hoovi, teises hoovipealses majas elutses niisamuti üks tädi oma lastega ja õetütrega, kellel oli kaks suurt juuksepatsi, ja käis ühtlugu meie ukse lähedusest mööda. . . Hoovivärav oli meile kaunis ligidal.

Kui nii järjest ikka rohkem meele tuletada, siis elas meie majades palju niisugust elementi, kellega ei olnud kerge elada nii lähestikku.

Kojamehega ei olnud meie vahekord ka mitte kõige parem.

Üliõpilased ei armastanud meid, sest neile tuli vahel märkusi teha nende suure suu ja ülespidamise pärast.

Lühidalt kokkuvõttes võib ütelda, et meie korter oli kui mitte just vaenlastest, siis igatahes vastastest ümber piiratud. Sõjaseisukord ümbritses meid. Vaeseid pansionäre ei armastanud keegi.

Kojamehega läks meie vahekord halvaks õhtuti väravast sisselaskmise asjus ja suure lumevedamise kelgu pärast. Meile oli vahel kelku tarvis. Juhtus, et tuiskas, ehk oli ilm lihtsalt sulapoolne, siis meie ehitasime hoovi peale lumemehi. Et mitte ühelegi üürnikule eesõigust anda, oli vaja teha mitme ukse ette lumest inimesi. Selle töö jaoks tuli lund kelguga kokku vedada.

Viktor Karg kui kõige noorem vedas lund, paar suuremat tegid koormat, ja ehitusmeistri ametit pidas harilikult Karl Zirk. Temal oli kõige rohkem joonistuseannet ja sai sellepärast niisuguse meistritööga kõige rutemini hakkama. See oli peaasi, et ruttu pidid töötama. . .

Oli aega üsna vähe, siis ei olnud võimalik ühtki ehitust ette võtta. Niisugusel juhtumisel tuli sellega leppida, kui kuhugi eeskotta, kus uks lahti oli, viisid kelgutäie lund.

Ükskord, ma mäletan, oli niisugune vahejuhtumine.

Töö oli tehtud, õhtu ausasti käes. Toas igav ja uni veel kaugel.

Kõige nooremale pansionärile sai antud käsk viia paar kelgutäit lund ettenähtud kohale. Poiss ajas vastu. Temal olevat külm ja majahoidja võivat teda kinni püüda. Selle peale sai Karl Zirk väga ägedaks ja hakkas poissi noomima:

«Kas sa tahad hobusevargaks saada, või kuuled sõna ja teed, mis sind kästakse. Isa on sind siia õppima saatnud, aga mitte logelema ja suud pruukima.»

Viktor Karg andis alla. Ajas suured peokindad kätte, surus tsiviilmütsi pähe, mundriga ei olnud võimalik käia, sellel olid valged jutid sees, need paistsid kaugele, ja läks siis oma ametikohuseid täitma.

Kojamees noris meiega ühtlugu tüli.

Tegi märkusi, kui meie hilja koju tulime ja värava taga helistasime. Hädasunnil pidi nii mõnigi meist üle värava ronima, kui ei tahtnud kella tõmmata.

Ei pea unustama, et värav oli päratu kõrge.

Sellele majahoidjale sai antud väikselt arstirohtu ja seda kahel viisil. Keegi meist läks õhtul hilja õue, võttis kojamehe ukse eest kelgu ja keerutas seda suure vurinaga ringi, nii et hääl tuppa kostis, ise jooksis siis ära.

Kojamees arvas, et kelku kistakse asja pärast, ja tuli ruttu välja kur-

jategijaid püüdma. Leidis ainult kelgu ukse eest, kiskujat ei olnud enam.

Teine rohitsemisviis oli tsipa keerulisem. Kellatraadi külge, mis värava juurest majahoidja tuppa viis, kinnitati nöör. Nööriots toodi meie aknast sisse.

Kui õhtul kõik vaikseks jäi ja uni juba katsuma tuli meie vaenlasi ja sõpru, siis helises kojamehe korteris kell, ajas väravavahi üles ja kutsus teda oma kohuseid täitma. Pimedas ei olnud nööri sugugi näha ja meie võisime mitmel korral inimesi äratada.

Ükskord katkes nöör ja katkes ka väravamehe kannatus. Tema oli valvel olnud ja nööri üles leidnud, noaga läbi lõiganud.

See osa, mis traadi ümber oli visatud, jäi tema kätte ja andis meid ära. Et kergemini silmust siduda, köideti nööri otsa väikene pomm vanadest vihukaantest. See leiti üles. Vihukaane peal tuli ette Hugo Tudu nimi ja sellest nimest hakati kinni. Meid kimbutati väga.

Hugo Tudu oli muidu tagasihoidlik inimene, natuke jonnakas. Aga meie kahekesi olime suured sõbrad. Tema hoidis mind kõvasti ja mina teda niisama. Pani riiete peale eriliselt rõhku, kandis pressitud pükse.

Friedrich Siebel'il oli meie aru järele pruut. Tema pidas juukseid väga korras ja käis üksinda väljas jalutamas.

Kevadel ja suve ajal lumevedu ei olnud, siis panime peaasjalikult rõhku välistööde ja käikude peale. Kõik oma käigud linnast välja tegime jala.

Jalgrattaid oli harva mõnel ja autost oli unenägu olemas.

Tartu ümbrus ühes oma avarate teedega, ilusate põldudega uuriti hoolega läbi, eriti lõunapoolne osa. Teadus ei kannatanud nende käikude pärast sugugi. Raamat oli ühes, ja sinna vaatasime tee ääres kraavikaldal tõsise pilguga sisse.

Leidus ka tol tõsisel ajajärgul üksikuid spordimehi, kes käisid Tähtvere pargis jalapalli tagumas, need olid koolist harilikult kõige paremad võimlejad.

Teiste musklite harjutust õppisid need sportlased tsirkuses.

TSIRKUS

Sellel viimasel asutusel oli rahva kokkutõmbamise peale suur mõju. Seal esinesid esimese järgu jõumehed, terava suuga klounid ja suurepärased loomade taltsutajad.

Sead turnisid, hobune tegi rehkenduse ülesandeid ja valged rotid juhtisid raudteerongi.

Esimesed poliitilised naljad lendasid tsirkuses õhku, mis olid sihitud esialgu kohalikkude võimumeeste pihta.

Tundus, et selles laudadest üleslöödud hoones oli kangesti palju vabadust, ulakust ja julgust, mida väljas elus ja koolis ei tohtinud olla.

Üks kloun küsis teise käest, mis tema hobune maksab. Teine kostis: kümme tuhat rubla. Selle peale kukkus küsija nagu välgust rabatud pikali maha. Kui hobuse müüja järele päris, mis temaga on juhtunud, vastas kukkunud mees, et teda hirmus kõrge hobuse hind on ära ehmatanud.

Kord ilmus areenile mees, kes ennast nimetas teise inimese elu päästjaks

ja oli selle peale väga uhke. Tema olevat ühel õhtupoolikul puu- ja kivisilla vahel jõe ääres jalutanud. Korraga näeb ta, et üks daam kukub vette. Tema ka kohe: riided seljast maha. . .

«Kas hüppasite jõkke ja tõite ujuja välja?» küsiti elupäästjalt.

«Ei, mitte seda, aga ma jooksin jõe äärt mööda edasi-tagasi ja karjusin täie jõuga appi, seni kui mehed tulid ja vaese daami välja tõid. Ei oleks mind seal olnud, oleks inimene surma saanud.»

Need lihtsad tsirkuseetendused tõid Vene gümnaasiumi palju kõneainet, ja üks kui teine kunstnik kasvas koolilaste silmis kangelaseks. Praeguse aja kooliõpilased korjavad kinonäitlejate pilte ja peavad neid elava kunsti vesistajaid suurteks päevakangelasteks. . .

TEATER JA MUUD LÕBUSTUSED

Teatrit tehti minu kooliajal õige vähe. Eesti teatrist oli vaevalt midagi kuulda. Üliõpilased käisid Vanemuises, tegid seal sagedasti untsu, aga et koolipoisid seal oleksid külalisteks olnud, seda ei saanud kuulda. . .

See oli aeg, kus meie näitekunst hakkas ärkama raskest talveunest. Liigutati linnas ja maal.

Jõulu vahel mängiti minu koduvallas näitemängu. Ma võtsin koolipoisina isaga sellest osa.

Istusime kaunis eespool, sest mu isa oli vallavanem.

Üks noormees nihutas ennast seinaäärt mööda näitelavale lähemale. Kui ta paraja maa peale sai, uuris ta terava pilguga kõike seda, mis laval sündis. Ja tema oli teinud ühe suure leiduse. Äkki pööris mees minu isa poole ja hüüdis kõvasti: «Vallavanõmb, kai, kurat, kuis raha petetõs, üts ütles kastist ette!»

Meie käisime Saksa teatris. Seal viibisid Eesti üliõpilased, seal võis näha vanematki akadeemilist peret. Mujale ei olnud minna. . . Mängisid väljamaa sakslased. Opereti jõud olid head, ka ooperi ettekanded olid meile huvitavad. Viimastes klassides käisime nii sagedasti etendustel, kui aga kolenõrk koolipoisi rahakott seda vähegi lubas. Kõrvu jäid helisema laulu- ja mänguviisid, ja isu asus hingesse ikka jälle näha veel paremat mängu, kuulata ilusamat laulu.

Kunagi pärastpoole ei ole Lohengrini nõiduslik viis nii sügavasse hingesse tunginud, kui tol korral. Nägin unes luike, kes saladuslikku meest randa juhtis, ja kuulsin läbi paksu koolilapse une lahkumise laulu, mida luigele kaldalt lauldi.

Mõni võiks küsimise ette panna, kas meie ka kõrtsis käisime.

Seda küll väga harva. See oli kurjasti keelatud. Ei olnud ka erilist janu. See oli edasi lükatud paremate päevade peale, üliõpilase põlve eesõigus on janu.

Kord talveõhtul olime Peterburi uulitsas kuski õllepoes ühe maalt tulnud onuga koos. See oli ikkagi ühe koolipoisi päris onu.

Vaevalt saime lauas istet võtta, kui lõi välk sisse. Inspektor oli kardina ääre vahelt heledat mundripalitut näinud ja piiras maja.

Hoovi kaudu kadusime. Üle Emajõe tahtsime oma elu päästa. Inspektor

silmas põgenejaid ja ajas voorimehega meile järele. See ei läinud tal korda.

Üks kaaskannataja Karl Pob kaotas jooksu peal teise kalossi ära. See oli terve kaotus.

Teisel päeval hommikul vara juba revideeris kõrge võim riieteruumi, et kindlaks teha, kellel ei ole kalosse. Kaotatud kummiasjal oli nimetäht sees. Silmapilk selgus, et Pob'il ei olnud pealmisi jalavarje. Poiss tõmmati ette, ja tema oli sunnitud salgama. . .

Kui ta ülekuulamisest pääsis, seletas ta klassis, et temale see kõige suuremat piina tegevat, et ta oma lihase kalossi on ära salanud. Teist pääseteed ei olnud.

Koju toodi mõnikord õlut, kui oli mingisugune pidulik sündmus.

Jaan Päts ja Karl Zirk vedasid kihla, kumb saab rutemini valmis. Kas joob Päts pudeli õlut õlekõrre läbi ära ehk sööb Zirk veekringli.

Ülespuhutud põskedega kiskus üks õlut ja teine näris kuiva sitket saia. Kes võitis, seda ei mäleta, aga võidu täheks pidi kaotaja õlut ostma.

T a n t s u tehti ja selleks võeti tantsutunde. Ei olnud siis inetut maitseta fox-trotti ega schimmit. Krääksuv paaritooniline kabareeviis puudus. See lodevate inimeste jalgade järelvedamine ja enda raputamine puisete säärte otsas on väsinud inimeste leidus. Seda leidust kutsutakse nüüd tantsuks. . . Meie tantsu haampalk oli valss. Sulava viisi järele õpetati poognaid tegema. Sellega oli hädas Osvald Lei. Tema käes ei tahtnud asi kuidagi viisi minna. Võttis kole pika kaare ja niitis paari tiiruga üle saali. Ka Artur Bee'l tuli saalist puudu.

Tantsimine ei lähe igamehele. . .

See oli õieti ka ainuke ametlik vabadus, mis meile osaks sai, tantsukursusel käia. Meie vastased, kellega koos tantsu tegime, olid suuremalt jaolt koolitüdrukud. Neid oli vaja koju saata, mõnega teisel päeval jälle kokku saada ja see tõi nagu elavust meie ühetaolise teaduse otsimise keskele.

Aeg oli igal pool kätte mõõdetud, kaalutud ja piiratud. Varakult lõppes tants, koolilaps läks koju tuttu. Seal võis unistada, kirju kirjutada ja teiste omasugustega mõtteid vahetada.

PIDU

Tantsukursus lõppes piduga. Sellest pidust ei pääse mu sulg nii kergesti mööda.

Oli see üks esimestest suurematest sündmustest väljaspool kooli, mille sisse olid avalikult kistud koolipoisid. Luba kooli poolt antud, järelvalve kaunis nõrk. Ainus kooliülemus oli saadetud, seegi korrapidaja koridorist.

Kõik, mis noores hinges vahutas, see ajas üle hinge ääre välja: vallatus segamini visatud esimese armastusega, upsakus näidata, mis üks koolipoiss kõik ei oska, kirglik tahtmine piduõhtut ilusaks ehtida.

Mul juhtus seekord raha olema. See ei olnud mu oma, aga ajutiselt minu käes.

Nimelt kooliraha, kakskümmend seitse rubla viiskümmend kopikat. Suure vaevaga oli isa suure summa kokku korjanud.

Seda raha peeti kuni viimase võimaluseni oma käes ja tehti tema küljest

sisemist laenu. Ka mina tegin, ja ostsin laenuga ühele koolitüdrukule lilli. Oli hiline sügis ja roosid sellepärast tulikallid.

Mitu head rubla tuli lillede eest välja anda, koolirahale sügav auk sisse lõigata — aga ilma selleta oli võimatu läbi saada. Mu süü sai selleläbi muidugi pehmemaks, et roosid nii kõrges hinnas seisid. Oleks suvi olnud, ei oleks vajadust tulnud õppemaksu liigutada.

Õhtu oli imekena. Ühelgi tantsijal ei olnud nii palju elavaid roose, kui minu vastasrinnal, see tähendab, kes rinnaga mulle vastu seisis. . .

Pidu hooajal käisid kaks sõpra mulle naha peale, ma laenaku neile raha, sest nende arvamise järele pidin ma olema rahamees.

Andsin, olin uhke, et võisin teisi hädas aidata. . . Varsti ilmusid lilled ka nende daamide rinda.

Tuled põlesid, muusika mängis, koolipoisi jalad, süda ja pea käisid saalis ringi. Tundsid kohe, et jõid elu ja kevadet tolmuses saalis enda sisse.

Alles pimedal, sügisesel hommikutunnil vaikisid pillihelid ja tantsust läbipekstud noorus valgus laiali.

Kojusaatmine, see oli õieti pidu haripunkt. Tee oli pime ja konarlik, pidid alatasa käest kinni hoidma, et teist inimest mitte kukkuda lasta. Sammud olid lühikesed, kui oleks neil kõigil tükk otsast ära lõigatud. Ja juttu nii palju, nii hirmus palju. . .

Hooviväravа ees kulus hulk aega ära enne kui värava lahti said. Jumalaga jätmine nõudis ka aega.

Kui kojusaadetud hea inimeselapse sammud õuevärava taha ära surid, kõik vaikseks jäi, siis läks ka koolipoiss koju. Süda ikka alles täis viiuleid, lootusi, tantsu, käesurumisi, aga peas hakkas juba selguma. . .

Läbilöödud kooliraha, uus sügisene tööpäev, väsimus panid oma niiske käe õla peale ja tuletasid meele, et on peale nooruse ja kergemeelsuse veel teisi kohustusi.

Ei oleks mul olnud tuttavat kaupmeest, kes mu vastu palju lahkust üles on näidanud, oleksin ma oma sisemise laenuga pankrotti sattunud kui rott. See tuttav sirutas oma käe välja ja tõstis eksija koolilapse võla seest üles.

RAHA JA RIIDED

Rahaga oli ülepea alatine häda. Mu isakodus ei olnud seda ülitarvilikku asja kunagi. Ei või ütelda, et raha tuli ja läks, see oleks liialdus. Õigem on kirjutada sedaviisi: ei tulnud, aga läks. Seda minekut oskas minu isa raha väga hästi.

Kuus last koolitada. Kui neist igaüks kaks kätt välja sirutas, siis sai neid käsi terve tosin. Mõisnik musse pealt,nagu meil öeldi, nõudis renti.

Vilets rendikoht ragises selle koorma all. . . Aga saadi läbi.

Ei oska praegu ütelda, kust igakord need tarvilised rublad ja kopikad välja pigistati, aga neid leiti siiski.

Vanem vend varastas oma unenatukesest ja külvas öösel metsa ääre erilina. Kes lastest vähegi oma jalul hakkas liikuma, see tegi käe lahti ja aitas nooremaid.

Kodu oli oma vaesusega meid lapsi ja vanemaid siiski nii osavasti ühte

köitnud, et annab surmal kiskuda, enne kui ta meist jagu saab, meie ühtlust lõhub.

Vanemad vennad kahekesi tukuvad Karula surnuaial isa ja ema kõrval pikka surmaund. Neljakesi oleme elus ja hoiame kokku.

Isast jäi järele üks väike raamat. See kannab pealkirja: Conto poja Jaaniga.

Sinna on sisse kirjutatud viimane kui veering, mis ta mulle on annud. Mitte üksi surnud, vaikijad arvud ei ole üles tähendatud, vaid ka juhtumised, kus anti, aeg ja tarvidus, mis jaoks raha annetati. — Kooliraha Treffnerile 32 rubla, Jaanile ando 1 rubla, Jaanile ando 38 kopikat, kortena ja kostiraha wastu 30 rubla, Mina essi masnu, Peter Prants wenu 16 rubla, Jaanile andnu Wõrule Mina komisjoni 5 rubla. . . (Siis ma olin nekrut.) Raamatute osta 3 rubla jne.

Seda raamatut ma hoian alles. Igakord kui teda lehitsen, tunnen, kui oleks isa tuppa tulnud ja avaks mu silmi all oma kulunud rahakoti, et anda pojale reisiraha, kooliraha ja raha raamatute ostmiseks.

Neid oli ka vaja, aga mitte nii palju kui nüüd. Ei lastud raamatukirjutajatel alati uusi väljaandeid müügile saata, see on äritegemine õpilaste kulul.

Ladina keele ja Kreeka keele sõnaraamatud olid kõige kallimad. Nende jaoks sai isa käest ikka jälle raha küsitud. Minust jäid nad ostmata.

Raha kulus teiste hädalisemate asjade muretsemiseks.

Kord pidasime klassis enda keskel aru, et see ei või kõrvalt vaadates nii päris ilus olla, kui isa käest raha välja painad ja raamatut ometigi ei osta. Jõudsime otsusele, et ei ole asi nii halb. Raamat on ikka ostmata, seda on tarvis ja selleks võib raha küsida.

Riietega ei olnud sarnast kriisi. Munder käis aasta läbi sedasama teed, kus isegi käisid. Teist ülikonda kanda ei lubatud. Kas oli pühapäev ehk tegid tööd, ikka kattis munder kõik kohad keha ümber kinni.

See võis olla kodukoetud riidest, võis klantsida mõne koha pealt, ka väikselt valgust läbi paista, seda ei pandud tähele. Aga värv pidi selgesti must olema.

Kellel juhtus teine värv olema, see sattus kimbatusse. Ma tean, kuidas inspektor Pätsi taga kiusas sellepärast, et tema pluusil olid külje sees taskud, mäletan, missugust hirmu tuli mul läbi elada sinaka värvi pärast, mis minu kehakatte üle ennast laotas.

Uhkust ei olnud võimalik riietega ajada, seda võis väikesel arvul teha puhta krae, mansettidega ja saabastega.

Mõnel poisil oli ka galamunder. Pikk kuub, püsti kraega ja heledate nööpidega. Suuremalt jaolt olid need linnalapsed ehk venelased, kellel niisugune toredus seljas oli. Kes maapoisile galat tegi.

Kui meil vaja oli pärast seitset õhtuti välja minna, kas külla ehk muidu kellegagi kokku saama, siis tõmmati tsiviilkuub selga. Seda oli igal mehel.

Saadi aga teel kätte, siis sai sellest tsiviilasjast kriminaalsüütegu, mille kannul käis karistus.

PIDULISED UKSE EES

Horni tütarlastekoolis peeti kord aastas mingisugust koolipidu. Poisse sinna ei lastud.

Tüdrukud tantsisid isekeskis ja mängisid teatrit.

Meile jäi üksainus tee lahti: vastu minna sugulastele ja tuttavatele, et neid koju saata, kui pidu lõppes.

Kellel ei olnud sugulast ega tuttavat, see läks muidu üle ukse vahtima, ja nii sai kooli eeskoda ja riietetuba kojusaatjaid kiilutult täis. Need olid pidulised ukse ees.

Et mitte hiljaks jääda, läks mõni meist juba enne pidu algust sinna.

Tuli ette väikesi juhtumisi.

Koolijuhatajale läks asi vähe liiale. Poisid tegid eestoas lärmi, tüdrukud käisid tuttavatega juttu ajamas, tõid kooke ja limonaadi. Siis ilmus järsku direktriss ja hakkas meid eksamineerima, kelle järele üks ja teine olevat tulnud.

Erariides noorhärrad läksid ärevaks. Kes aga teadis mõne koolitüdruku nime, see valetas selle nime juures, et olevat sellele ja sellele järele tulnud.

Nii oli mõnel preilil seitse-kaheksa järeletulijat, kui sedaviisi saaks ütelda.

Suur hulk kavalere jäid peale selle veel ammuli suuga vahtima ja kukkusid eksamil läbi. Neil ei olnud nime, mida nad oleksid võinud salasõnaks tarvitada. Muist kolkisid treppi mööda alla ja tulid uuesti tagasi, kui koolivalitsus ära oli läinud. Need ei tahtnud asjata läbirääkimisi.

INSPEKTOR TULEB

Teinekord tehti jälle niisugust võllanalja.

Koolitüdrukud mängisid oma mängu. Terve eeskoda ja riieteruum jälgis seda suure põnevusega.

Äkki hüüdis keegi: inspektor tuleb alt treppi mööda üles. . . See mõjus nii kui oleks teatatud, et kuulipildujat tuuakse.

Osvald Leil olid kõrged kalossid jalas, tume suur palit seljas ja jalgrattasõitja müts peas. Tema oli lühikese nägemisega. Ilma pikema jututa lõi ta palitukrae üles ja tormas trepist alla otsekohe surmale vastu. Tema kannul kihutas ka mõni teinegi aravereline esimese joonega muudkui alla uulitsale.

Inspektorit ei olnud kuski.

Tüki aja pärast ronisid jooksikud jälle üles oma ametikohuste täitmisele ja püüdsid sellele poisile naha peale anda, kes neid oma hüüdega eksiteele oli saatnud.

Ka uisuteel käimine võeti ette õige sagedasti erariietes. Oli vabam.

See oligi talvel meie ülim sport. Kelgutamist ja suusasõitu meie poolt ei olnud.

Minuga ühes klassis õppisid kaks mõisniku soost venda, neil olid väljaõpetatud koerad sõidu jaoks. Vanem vend, lühikese kasvuga, laskis uulitsal toredat sõitu, kaks koera kelgu ees.

Noorem tegi koolis palju koerustükke, aga koertega tema ei sõitnud.

Uisuteel suuri sekeldusi ei juhtunud. Väiksemaid asju tuli ette.

Karl Wachholderil oli kokkupõrkeid. Tema armastas niiviisi joosta, et ta

mõne teise uisutajaga vastamisi kokku puutus nii teravalt, et teine kukkuma pidi.

Aga teine ei saanud oma kavatsust läbi viia, sest Wachholder püüdis teda kinni ja tegi nii, kui oleks ta sellejuures suur heategija olnud.

Nii sai ta paari koolitüdrukuga tuttavaks, keda ta siis teisel päeval teretas.

Harilik uisutamise number oli väga lihtne.

Tehti kett. Võeti üksteise käest kinni, kõige suurem jäeti keti otsaks. Selle ümber jooksid teised suure kiirusega ringi ja hirmutasid vastutulijaid, kui oleks tahetud kõiki eest maha pühkida. Tõepoolest aga lasti käed lahti, kui vastujooksja päris ligidal oli.

Inspektor käis mõnikord ka uisuteel ülevaatust tegemas. Ilmus tiigikaldale ja uuris lähemalt asjaolusid. Inspektor tuleb. . . Selle sõna eest kadusid erariietega kaetud poisid nagu udu. Jooksid kaugemale nurka, kuhu ei ulatanud järelvalve silm. Ei pea mitte arvama, nagu oleks inspektor üksipäini korra järele valvanud. Seda tegid ka teised koolitajad, kui nad juhtumisi meiega kokku puutusid.

Peategelane inspektori kõrval oli klassijuhataja. See käis kodus ja ka mujal igalpool, kus ta arvas oma klassi poisse olevat. Kui Grünwaldt oli klassi juhataja ja teda oodati, siis löödi juhtumiseks Ladina keele raamatud juba aegsasti lahti ja hoiti neid lahtiselt laua peal kuni hilja õhtuni. Ta pidi tunda saama, et meid huvitas ilmas üksainus teadus, Ladina keel.

KÕRVALAMETID

Nagu kõigist neist kirjeldustest paistab, oli meil koolitöö kõrval vähe teisi ameteid ja asju, mida oleksime võinud ajada. Meie erihuvid olid piiratud, ei olnud kuhugi minna.

Lahtiseid uksi meie jaoks oli vähe ja lahtiseid käsi veel vähem. Ise pidime oma aja ära jagama ja aja üle valitsema.

Lugemise peale panime lõviosa. Mis kätte puutus, seda loeti. Raamatuid tõime koolikogust, eestikeelseid laenuraamatukogust. Niisugune oli kaupmees Mäesepal ja ühel käsikaupmehel Koolitare uulitsas, kelle pojaga ma ühes olin Treffneri juures.

Keelatud kirjandust saime teiste poiste käest. Harilikult venelased ja juudid muretsesid seda.

Kui «Postimees» juba täie auruga töötama hakkas, Tõnisson asja etteotsa sai, siis lõi nõnda ütelda valgemaks kirjanduse alal. Üht ja teist võis juba saada. Ka koolipoiste näppu kukkus nii mõnigi raamat.

Pikad kroonupühad läksid peaasjalikult lugemise peale. Võinädalal võtsime teinekord kolm päeva järgimööda raamatust matti.

Kui juhtus kätte mõni mitmeandeline romaan, siis pandi padi istme alla, et mitte läbi kulutada riiet, nahka, liha ja luud.

Lugedes ärkas vaikne soov ise ka midagi kirjutada.

Oli poisse, kes tegid salme ja mõni katsus viit luua teise poisi tehtud sõnadele. Hermanni «Mängu- ja laululehest» saadi tarvilised oskused.

See on raamat, mida iga kanti studeeriti.

Väga raske oli aga omatehtud tööd kuhugi mahutada, et seda ka teised oleksid näinud ja kuulnud. Kes võttis koolipoisi käest käsikirja vastu?

GRENZSTEIN

Juttu võis olla ainult kahest, kas Grenzstein ehk Tõnisson.

Hermann hakkas minu ajal nihkuma tahapoole.

Ka Grenzstein oli õieti juba mineja. Temal oli minek venelaste sõiduvette. Paat rannast oli ära lükatud, veel ei olnud sügavamale kohta jõudnud. Mõla oleks põhja puutunud, kui oleks tahtnud tagasi tulla. Ka vette oleks võinud hüpata ja kaldale tulla. . .

Nägin Grenzsteini sagedasti jalutamas. Läks mäest üles oma majasse, sealt õhtuti Toomemäele. Üksinda ta käis seda vahet, nagu mõne nõialossi teed, pikad hallid vurrud ees, ja silmakulmud ka juba halli värvi.

Südame võtsin rindu ja läksin ühe väikese käsikirjaga õnne katsuma. See oli esimene kord elus.

Korter oli «Oleviku» mehel uhke, ise ka uhke välimusega mees. Võttis päris lahkesti vastu, mõõtis mind silmiga üle ja käskis istuda.

Luges mu kirjutust. Kas ta kõik läbi luges ehk laskis silmil kergelt üle käia, seda ma ei tea, aga küsis äkki nagu vahele, kas ma ei tahaks saata oma kodukohast sõnumeid ja teateid lehe jaoks.

Käsikirja andis tagasi, käskis natuke ümber töötada, ei olevat viga. Esimest ja viimast korda jätsin ma mehega jumalaga, kelle lisalehed ma karjas kõik olin läbi lugenud.

Sõnumisaatjat minust ei saanud, ka ei käinud ma käsikirjaga tuntud kirjameest teist korda tülitamas. Nägin teda hiljem veel kord lähedalt Ropka ministeeriumi-koolimaja õues, kuhu ta oli ilmunud mingisuguse Vene komisjoniga maad planeerima. Taheti saada maad juure vist ühe kooliõpetaja käest. See ajas vastu. Hästi ma ei mäleta, aga nii ta umbes oli.

Grenzstein saanud pahaseks ja öelnud koolitajale: teil ei peaks olema aset Jurjevi väraval, kui teie vastu töötate.

Kooliõpetaja olevat ka ägedaks saanud ja Grenzsteinile vastu annud: minu jaoks on alati ruumi Tartu väraval, aga teil võib Jurjevi väravate ees puudus kätte tulla.

Seda jutustati mulle pärast, kui komisjon oma töö oli teinud. Ma käisin tihti Ropka ministeeriumi-koolimajas, mul elas seal tuttav kooliõpetaja.

Sain seal esimest korda elus Vene ministeeriumikooliga ligemalt tuttavaks.

Kui pärastpoole selle kooli vastu võitlesin ja mõnikord vihaselt kirjutasin, siis seisis ikkagi silmi ees see kool nägusate avarate ruumidega, aga salakavalate akendega, mis nagu silmad pidid lapsi püüdma ja meelitama Vene võrku.

Suuri venestajaid neist kooliõpetajatest, kes seal töötasid, küll ei saanud, nokitsesid väikselt.

TÕNISSON

Mu esimene käsikiri läks ikkagi Tõnissoni käe läbi trükki. See ei olnud mitte see, mis ma Grenzsteinile viisin, vaid üks sootu teine.

Ka Tõnissoni juure minek ei olnud kerge. Kõige rohkem kartsid seda, et töö tagasi lükatakse, öeldakse ei kõlba, ei saa asja.

Nii kui Osvald Leile saadeti kord üliõpilasena käsikiri konvendi korteri tagasi ja oli sinna etteotsa kirjutatud: Lugu Lindale liig pikk, ei kõlba. Ta oli ajakirja «Lindale» oma töö saatnud.

Et mul keeleliselt Võru keele sõnu sekka juhtus, siis lasksin Jaan Pätsil töö läbi lugeda ja vead ära parandada. Tema oli Põltsamaa kihelkonnakoolis käinud ja temal oli ilus murrak.

Pätsiga tegime ka selle kauba maha, et tema pidi käsikirja otseteed Tõnissoni enda kätte viima raekotta.

Seal oli toimetus ja talitus. Kui õnnestus, kui koguni maksuvääriliseks arvatakse, siis olid Pätsi päralt kõrged protsendid. Päts kinnitas, et temalegi see käik kerge ei olevat, aga sõbramehe poolest tõi ohvri ja läks.

Ma ootasin väljas. Käisin edasi-tagasi nagu nõutu ja abitu inimene, kelle elu saatust sees, raatuse peal, otsustati. Silmad olid ukse külge, kust mu sõber sisse läks, justkui kinni löödud. Kui ka selg jalutades ukse poole oli, ikka nägin, kas keegi ust avas.

Ootamise aeg sai täis, Jaan Päts tuli välja. Vihane nägu peas, ja raputas niisugust pead.

Aga käsikirja tal käes ei olnud. . .

«See oli alles saun,» seletas Päts, «sain noomida, sõimata, kõik, mis tahad, käsikiri vaadati läbi ja võeti vastu.»

Mul lõi silmi ees mustaks.

Päts seletas pikalt ja laialt, kuidas asi kõik oli olnud. Lõpuks läinud Tõnisson päris lahkeks ja ei lasknud mitte tühja käega tagasi tulla.

KULD

Kirjatöö asemel oli tal peopesas viieline kuld.

Tasu töö eest. See põletas mulgi kas või peopesast augu läbi, olgu et ma raha veel oma kätte ei olnud saanud.

Kullal on imelik jõud, kui teda esimese kirjatöö eest saab.

Tuli jagamine. Sellejuures oleksime peaaegu tülli läinud.

See on vana komme saagi jaotamise ajal vihaseks saada.

Jaan Päts nõudis endale poole. Ma pidasin seda liialdatuks. Selle peale ütles Päts, ma mingu ise viima, siis katsugu, kelle vaev oli kergem.

Leppisime niiviisi kokku, et saagi teeme pooleks mõtteliselt, tegelikult saan mina rohkem ja ostan siis selle rohkema eest mõlematele tubakat ja hülsse.

Sedaviisi meie siis ka tegime.

Esimene raha, saadud kirjatöö eest, hakkas kahe mehe suu läbi õhku minema, kuld muutuma tuhaks ja suitsuks.

Pärast seda esimest katset oli nagu väike õhuaken avatud uutele võimalustele midagi luua ja selle eest saada raha.

Päts oli ka kirjamees ja temagi viis oma vaimuvilja altarile, et selle eest leida rahuldust ja õnne niihästi vaimlist kui ka ainelist. Tema tõlkis peaasjalikult.

Kui meil õige rasked päevad käes olid, siis tehti mulle ülesandeks kirjutada üks kolmeline jutt, et päästa raskest seisukorrast ennast ja teist.

MUUSIKA

Muusikaline tegevus oli meil päris kenasti välja arenenud. Korteris klaverit ei olnud. Kuulutati küll kooli algul lehes ja akendel, et korteris on klaver, aga meil seda ei olnud, meie kohta ei käinud ka kuulutused.

Rentisime endale mitme peale kokku tahvelklaveri. Gitarr, viiul, kannel, tikuga mängitav, suupill ja vile, kõik väiksemad mänguriistad olid meil endil olemas.

Harmoonikat ei olnud.

Seda sai vahel teiste käest toodud, kui hädapärast vaja oli kõvemat muusikat teha.

Sisuliselt ei olnud meie laul kui ka mäng mitte halb, see tähendab mängitavate viiside sisu.

Ettekanne oli iseenesest mõista puudulik ja paranes selle juures iga päevaga.

Romantilised, siis teises järgus kurvameelelised noodid olid väga moes.

Selle kõrval võis kannel helistada ka kõige tormilisemat marupolkat. . . Niisugust vahepealset tükki ei armastatud.

Ega see meil üksi nii ei olnud.

Terve linn, terve ilm tänitas armastuselaulude järele, oli sealsamas ka kohe kurb ja nuttis.

Kõige selgemini trehvas seda meeleolu leierkastimees, kes igalpool käis mängimas. Uued, ilusad viisid sattusid kohe leierkasti ja käisid seal vändast aetuna ringi: «Zwei dunkle Augen, ein purpurner Mund», «Donauwellen» ja «Du bist verrückt, mein Kind» — kõik segamini visatud, pildusid muusikalist tuld ja vaimustust iga õue peale.

Kui leierkast häälest ära oli, ja seda on üks korralik leierkast alati, siis olid kõik viled üksteise peale pahased, mängisid igaüks oma moodi ja andsid sekka ka õhku välja.

Kõige huvitavam number oli meil vilekvartett. Seda harjutasime kodus ja kandsime koolis vahetundidel ette.

Gustav Otsi ajas bassi, Zirk esimest, mina teist ja Päts vilistas esimest bassi. Ettekandmise juures tuli nägu seina poole pöörda, et mitte keegi ei saaks naeru peale ajada. Naer on vilele surm.

Kõige rumalama näo pidi tegema bass, sellepärast et temal huuled ette välja tulid sirutada.

Kui ettekanne õnnestus, võis kvartetiga päris rahule jääda. . .

KLASSIS

Nüüd ma pööran sule otsaga kooli, et klassieluga ja tööga kõiki tuttavaks teha, kes kunagi mu kirjeldust loevad. Pärast tulen korteriolude juurde veel tagasi, ja toon teateid mõnest teisest pansionist.

Iga üksikut klassi ma ei taha unustusest üles äratada, et seda põhjalikult silmi ette seada. Ka oleks see võimatu juba sellepärast, et ma palju asju olen ära unustanud.

Käin kõik läbiõpitud klassid kergelt läbi ja joonistan neist üksikuid pilte.

Õppetöö algas meil augusti keskel ja lõppes juuni algul.

Vahepeal saime kosutust jõulu- ja lihavõttevaheaegadest kui ka kroonupühadest. Neid oli rohkesti, sellepärast ei olnud kooliaeg iseenesest koormav.

Kõige paremad neist olid Vene kirikupühad. Läksid mööda, ilma et oleksid mingisugust kohustust peale pannud.

Vene poisid olid kadedad, sest et neid aeti järjekindlalt kirikusse. Üks väikese kasvuga Vene poiss jutustas meile ühe imetegeva pühakuju sõitu vee peal nii elavalt, et see mulle praeguse ajani meele on jäänud. Tema ei olnud mitte üksi kasvu poolest väike, vaid ka rahvuse poolest väikevenelane, ja tema priinimi lõppes o-tähega.

Jutustamise viis oli tal kena. Iga teine-kolmas sõna, mis suust tuli, see käis niiviisi: tõ govorit snajesch.

«Tõ govorit snajesch, vesi oli kole suur. Kaasanist Moskvani kõik vesi. Ja, tõ govorit snajesch, poolakas istus Moskvas, tegi kõik mis tahtis, niisugune nahal. Siis ei kannatanud seda välja Iiverskij jumalaemakuju. Tõ govorit snajesch, istus vee peale, ja läks Moskvale appi. Ei ujunud mitte, vaid lihtsalt läks. Poolakas, snajesch, kohkus ära, kui nägi, et kuju käib vee peal, ja põgenes. Tõ govorit snajesch, jättis kõik maha, saapad tõmbas jalast, ja jooksis. Nelikümmend päeva jooksis, oli surnud tee peal, kargas jälle üles, ja snajesch, jooksis taga Varssavi. Tõ govorit snajesch, kuju päästis kloostri ära, linna ära, rahva päästis ära.

Sellepärast on tarvis püha pidada, mitte seda, mis eile oli, aga ülepea on vaja pühitseda... Kas saad aru, durak...»

Nii kõneles väikevenelane, lükkas kõrvalseisjat põlvega tagant ja asus rahulikult oma klassitöö juure.

Tööd tehti klassis hoolega. Kell kolmveerand üheksa hommikul algas tööpäev ja lõppes alati kell pool kolm.

Iga päev viis tundi. Hommikupalvet peeti kolmes kohas: Saksa, Eesti ja Vene keeles.

Klasside järjekorras seisid õpilased palvel. Väikesed ees ja järjest suuremad tagapool.

Hiljaks jääda ei tohtinud. Korrapidajad valvasid koridoris lahtiste silmadega, ja kahju oli sellest poisist, kes kinni püüti. See jäeti ka kinni. Kui jäämine kordus, võisid pühapäevaks istumist saada.

Karl Wachholderil oli selle õnnetusega ühtelugu maadlemist. Tema jäi nagu mõne programmi järele ikka täpselt hiljaks. Teda tunti kui eriteadlast sellel alal ja tema järele oli korraldatud kõvem valve.

Vaene tagaotsitud poiss püüdis ennast kaitsta ja varjata nii hästi kui see

korda läks. Kõik teed ja käigud, mis gümnaasiumi viisid, olid temale tuttavad. Keldri kaudu, kooliteenijate korteri kaudu, läbi akna ja üle hoovi otsis ta omale rada, mis eesmärgile lähemale viis. Palitu, ranitsa ja mütsi jättis ta kuhugi maha, ilmus saali ja palvele ehk klassi, kui teised juba klassis olid, ilma nende välismärkideta tegi näo, kui oleks ammu enne teisi koolimajas olnud. Esimesel võimalusel tassis mahajäetud asjad järele ja oligi sel korral päästetud. Nii tegid arusaadavalt ka teised hiljaksjääjad, kui neid rohkemal mõõdul valvati.

Hommikupalve läks kaugelt suuremalt osalt ilma vahejuhtumisteta. Meil oli ikkagi nii palju lugupidamist ja tunnet selle silmapilgu vastu, et ei saanud teisiti kui jäid vaikseks ja isegi tõsiseks. Saksa keeles kõneles professor Kersten.

See oli eht ülikoolimehe tüüp. Temast aeti palju naljajutte. Ta ândis selleks ka küllalt põhjust. Juba tema kuju, kõnnak, siis hääl ja kõnelemiseviis, see kõik meelitas poisse teda järele tegema.

Korda ta armastas väga ja oli poiste vastu vali. Kes Saksa keeles usuõpetust õppisid, õieti kaugelt suurem hulk, need võisid meile alati jutustada uusi asju oma tunnist.

Kui üks poiss klassis lohakalt istus, kohe tegi professor temale märkuse: «Sa istud nagu taldrikutäis hernesuppi.»

Kui mõistusest puudus kätte tuli, sai poiss professori käest niisuguse noomituse: «See soost, mida sa endale oled keetnud, on sul kevadel tunnistuse peal.»

Mul oli kord üliõpilasena sama professori juure asja. Läksin kroonupühal. Mind võeti eeskojas vastu iseäralise soojusega ja küsiti, kas ma arvavat, et temal — professoril — ei olevat õigust kroonupüha pidada, et ma teda tülitama olen tulnud. Ma seletasin väga viisakalt vastu, et professorihärral on kahtlemata õigus igasuguse püha pidamiseks, et ma kiire asja pärast tulin.

Tülitsedes kuulati mind ära ja jala peal lahendati asi...

Üliõpilastele armastas tark mees alati öelda, et temal vähe aega olevat, et tema kuni kõrvuni istuvat töö sees...

Eesti keeles pidas hommikupalvet ja andis usuõpetuse tunde Kornelius Treffner.

Tema kord oli jällegi sootu teistsugune. Tema ei lubanud ühtki soosti kevadeks tsensuuri peale määrida ja laskis meid klassis istuda, nii kuidas meie luud-kondid ja käed himustasid.

Vahetevahel pani ta mõne raamatu nina alt kinni ehk võttis vihu käest ja peitis pingi alla ära.

Kõrgemates klassides oli usuõpetus eestlastel ja sakslastel koos, seletati enamalt jaolt Saksa keeles ja küsiti mõlemates keeltes. Vastust anda ei olnud raske, sest meie teadsime vähe.

Igast asjast kõneldi meile.

Teadmisi oli vanal pedagoogil terve leegion. Ta võis jutustada toonekure pesast, mis tema maja katusel asus, ja võis samasuguse hoolega mõnd keelelist küsimust lahendada. Tõi igasuguseid raamatuid kaasa ja luges sealt seest.

Nii palju oli meil temast kasu, et ta oli justkui oma inimene võõraste

keskel. Kui mõnel poisil jalgealune soojemaks läks, vahekord kooliga halvaks, siis otsiti Treffneri käest vahel nõu ja teateid seisukorra kohta. Ka raamatuid saime tema käest lugemiseks.

Mul oli raamatute toomisel ükskord tilluke vahejuhtumine, mis selgelt näitab, kuivõrd igakülgne oli vana koolihärra, et ta iga asja teadis.

Viisin raamatud tagasi ja küsisin uusi.

Vanadus silus oma halli habet, naeratas, pani parema käe esimese sõrme pikuti nina külje peale, pahema käe mulle õlale ja kõneles: «Teie teete siis päris häid kirjatöid ja otsite materjali.»

«Mis kirjatöid ma teen,» küsisin mina.

«Horni tütarlastekoolist oli kuulda, et sinna kirjutavat gümnasistid koduseid töösid. Tüdrukud ei saa muidugi hakkama. . . »

«Aga, vabandage, kuulen esimest korda sarnast asja,» ajasin ma vastu.

Vana aga naeratas ja ütles: «Peaasi on see, kui teie hästi kirjutate, ikka peab kõike hästi tegema.»

Treffneri juhatusel organiseeriti ka Eesti keele harjutustunnid ehk -õhtud. Palju neid ei olnud, aga mõnikord käisime siiski koos ja tegime midagi Eesti keeles. See oli esimene arg katse avalikult tuua kroonukooli sootu võõrast asja — meie emakeelt.

Nendel vähestel tundidel kadus klassivahe meie keskelt ära, nii et ülemiste ja alamate klasside õpilased olid üheskoos õppimas. Muidu oli koolis klasside vahe hästi välja arenenud, kõrgema klassi poiss vaatas üleõla väiksemate ja nooremate peale. . .

Väikesed käisid vahetundidel suitsu nurumas ja neile öeldi siis isalikku tõtt suu sisse.

RANITS

Üks väga tarviline riistapuu, millega alati kooli tuldi ja mindi, oli ranits. Seda oleme mina ja mu kaasaegsed kannud algusest kuni lõpuni, nagu korralikud inimesed oma risti.

Keelatud oli ranitsat käe otsas hoida ehk hõlma alla võtta, keelatud oli üht rihma käega kinni pidada ja ainult teist konksu külge kinnitada. Raamatute nõu pidi täieliselt seljas olema, iseenesest ja omal jõul turja peal püsima, mitte käte abil.

Käed olid vabad.

Oleks veel kord saanud näha neid nahast, vakstust ja riidest pannuseid, ma oleksin neid heameelega vaadelnud.

Koolitulijatel-algajatel olid värsked, ilusad ranitsad. Jõukamatel mustast uhkest nahast, mõnel pealt karvane, teisel jälle väljapressitud ruutude ja voltidega.

Ajajooksul kadus noorus ja uhkus ka ranitsa küljest, ja sumadanike läks inetuks.

Õmmelus kiskus enda lahti, ääred ajasid hambad irevile, karv nühiti pealt ära, pandlad ja konksud kadusid. Nende asemele ilmus loomusunnil nöör — ja kõik see ei olnud enam kena.

Viimase klassi õpilase ranits nägi välja nagu tagumine osa vanast sepalõõtsast, kui seal õhk enam sees ei püsi.

Asju mahtus sinna ikka veel sisse. Võileib, raamatud, vihud, mõnel peenemal mehel turnikingad, see kadus nagu uni kotti. Siiski ei saanud kott täis. Äärmisel juhtumisel toodi ranitsaga paar pudelit õlut kooli. Seda tehti üsna harva. Kui veel juure arvata kõik tulevikulootused, mis nagu iseenesest ka ranitsasse kuulusid, siis oli seal sees tõesti palju asju.

Väga kardetav asi oli ranitsate kontroll.

Seda võeti järsku ette. Kui tunnid lõppesid, piirati kõik väljakäigud ümber ja poisid lasti läbi lipu.

Kellel ei olnud ranitsat ehk oli väga vilets asjakene õlal, see oli kadunud.

Kohe aeti ühte klassi kinni, kuhu koguti kõik süüalused.

Niisugusel raskel silmapilgul said nooremate klasside õpilased vanematele päästjateks. Läksid kähku välja, tühjendasid ranitsad raamatutest ja loopisid need tagasi riietetuppa.

Merehädalised püüdsid sealt väikeste meeste raamatute nõud kinni ja toppisid oma asju täis.

Nii läks suur, viimase klassi poiss läbi lipu elusalt välja, pisike ranitsajupike turjal.

Koolitajad said teinekord asjast aru ja naersid südamest, kui niisugune väikese ranitsaga mees uulitsale kadus.

Käsk oli täidetud, seadus puutumatuks ja rippumatuks jäänud.

Üks väga rumal temp oli ranitsate vahetamine. Selle juures ei olnud Jaan Pätsi käed peaaegu kunagi puhtad.

Võeti vahetunnil laua alt ühe poisi ranits ja pandi teise poisi laua alla.

Sedaviisi vahetati suur hulk ranitsaid ära. Kui tund algas, oli kõik segamini, ja südamed täis. Igaüks otsis oma reisipauna, kirus vahetajat.

Juhtus veel kirjalik töö olema, siis ei olnud vihal piiri.

Samal viisil vihastas ranitsa käe alt mahalükkamine inimesi.

Füüsikatundi tuli minna eriklassi. Igaüks kandis oma ranitsat kaenla all. Teine lükkas tagant ja ranits kukkus põrandale, sellejuures läks kõik sisikond laiali.

Seni kui kahjukannataja oma asju üles korjas, oli lükkaja kadunud.

Kui kabinetis katseid tehti, pandi mõnikord luugid seestpoolt kinni, et pimedas oleks paremini näha sädemeid ja muid valgusi, mida masinad jagasid.

Seda aega kasutasid elavamad poisid ja tülitasid teisi. Karl Pob jagas seljatagant hoope neile, kes olid esimesena aparaadi ümber kogunenud ja kuulasid seletusi.

Jaan Päts käis ringi pikerguse kriiditükiga ja tõmbas salamahti püksisääri mööda jooni alla, tegi veterinääri ehk loomaarsti pükse.

Loomaarstist-üliõpilased kandsid sarnast valge joonega mundrit.

Pakkus mulle ka kroonu kriiti ja meelitas mindki mõnikord joonistamisele, olgugi et mul joonistamise jaoks suurt annet ei olnud.

Kui avati luugid, siis läksid kõikide silmad lahti ja võis näha, kuivõrd osavasti munder oli joonistatud.

Teistel tundidel ei tehtud tuba pimedaks. Kõik, mis juhtus, seda tehti valguses.

MATEMAATIK

Juhtus nii mõndagi.

Matemaatika tunnis kõige vähem. See oli kuiv tund. Kooliõpetaja tegi tahvli peale igasuguseid oskusi meile ette, tundi seletas vähe.

Kui hoogu sattus, siis kõneles paar tundi järgimööda mingisugusest kõrgemast matemaatikast, mida meile üles antud ei olnud. Meie nokutasime sekka peaga, kui oleksime kõigest aru saanud. Kui siis seletaja äkki küsis: «Mis teie aru saite?» — vastas keegi tagapingist: «Mitte midagi.»

Teinekord jällegi tuli väga vihaselt klassi, kutsus seitse, kaheksa poissi järgimööda tahvli juure, pani paar küsimust ette, kes kohe vastust ei annud, sellele kirjutati sisse üks. Kui siis viis, kuus üht sees oli, ütles matemaatik: teper lehtsche stalo na dusche — nüüd on süda kergem.

Poiste süda oli ühe numbri võrra selle eest raskem.

Nalja tegi rehkenduseandja harva. Aga tegi siiski. Temal oli kõigest kaks kuni kolm suuremat naljatilka, neid ta jutustas, kui tuju hea oli.

Kord läinud Moskva uulitsal vanamees rahulikult oma teed, heeringas käes. Poisike lasknud kummipüssiga vanamehele sõrme pihta. Vanamees arvanud, et heeringas teda hammustanud, ja hakanud heeringat peksma.

Teine nali oli murdarvudega.

Üks mees oli murdarvudega koondamise ära õppinud. See asi olnud temale kangesti meeltmööda. Kus ta iganes ühe murdarvu leidnud, asunud ta kohe koondamisele.

Sõber saatnud Peterburist oma aadressi. Aadressil olnud murdarv, nurgamaja number. Mees koondanud selle majanumbri väiksemaks ja saatnud sõbrale kirja koondatud arvuga. Kiri ei ole pärale jõudnud. Siis saanud mees vihaseks ja visanud terve matemaatika peale käega, et see kuhugi ei kõlbavat.

Meie matemaatik küsis meid harva, sellepärast pidid ettevaatlik olema vastamisega, et mitte halba numbrit saada.

Sõbralikku vahekorda ei olnud. Ühel pool seisis vali, närviline kooliõpetaja, teisel pool õpilased, kes teda kartsid, eemale hoidsid ja mures olid numbri pärast.

Võib julgesti ütelda ka nii mõnegi teise tunni kohta, et see oli kuiv. Oleks tuld võtnud, kui põlema oleks pistetud.

VENE KEEL

Vene keelt murti kõige rohkem.

Tunniandjaid oli mitu. Kes õpetas alamas klassis, see jäi sinna maha, kuna kõrgemas klassis juba jälle teine õppar tegutses. Vana Slaavi keele grammatika tuli tuupida, keel ise selgeks õppida ja selles keeles kirja lugeda.

Vene lugulaulud pidid peast läbi käima ja sinna peatuma jääma.

Oli poisse, kes nii korralikult töötasid, et nad üksikud loodusekirjeldused sõna-sõnalt pähe ajasid ja siis tunnis üles ütlesid.

Veel hiljuti sain arstiga kokku, kes ikka peast maha luges, mis üles oli antud, kuna teised tükki seletasid. Ütles, et olevat vähe tööd, tahtvat välja rännata.

Ma arvan, tema õppis ka arstiteaduse pähe ja ootab haigeid, kellele võiks seda üles ütelda.

Kõige kangem osa selle juures oli ikkagi õigekirjutus. Küll seda harjutati.

Kui ma Treffneri juure eksami tegin, lasti mul kirjutada üks ainus lause: ne pljun v kolodets, pridjotsa vodõ napitjsä, ja selle järele otsustati mu saatus.

Kirjutasin õieti; mind võeti vastu.

Kelle sulg komistas e ja jäti tähtede peal, see oli kadunud inimene. Surmasüüks loeti niisamuti essu ja se äravahetamist.

Kõrgemates klassides oli asi siiski huvitavam. Kirjanduseajalugu, kirjanikkude paremad tööd tegid töö elavamaks.

Lugesid päris hoolega Vene rahva kirjavara. Naersid Gogoli nalja üle ja olid tõsine, kui lugesid Tolstoi Anna Kareninat.

Vene rahva geenius on osanud luua omapäraseid kujusid, mis sunnivad peatuma iga võõrast möödaminejat. Luu suure rahva luust ja liha tema lihast oli see, mida Vene koolis pakuti.

Rahva keha küljest lõigatud kujud viivad lugejaid ja kooliskäijaid lapsi rahva juure, mitte kunagi ei tee seda võõrsilt varastatud verevaesed tüübid, mida ajaloos on loonud andevaesed kunstnikud. Meil on alati vaja kirjanikke ja kunstnikke, kes meie laste silmi ette joonistaksid eestlasi, nii kuidas nad elavad, nutavad ja kätega vehklevad, kui elus vastust ei leia. Niipalju kui sarnaseid kunstnikke on olnud, on neid otsitud, neist on aru saadud ja neid armastatud.

Kõik teised jäävad oma töödega võõraks.

Kirjatöid tegime igasuguseid. Suurem osa oli muidugi kirjandusest.

Nii mõnigi kord sai jõudu katsutud ja paberile kirjutatud, mis noor hing oma noorusest ja vaimustusest välja kaldale viskas.

Poisid kirjutasid päris häid asju.

See oli viimases klassis. Pidime kirjutama kodus: aeg on raha. . .

Ma kirjutasin umbes poole vihku täis ja sain hea otsuse osaliseks. Minu sõber, kellega viimasel kooliaastal ühes elasin, Karl Wachholder, kirjutas vihu lõpuni täis.

Ma arvasin, et midagi on tulemas, hoiatasin kaasvõitlejat, aga poiss ei võtnud õppust.

Tegi pika töö. Sai selle tüki aja pärast tagasi number ühega kinnitatult, hirmsa noomituse ja hoiatusega valgustatult.

Tema oli kirjutanud, et kõik peaksid tööd tegema, oma aega rahaks ümber vahetama ja mitte nii kasuta elama, nagu seda teevad kooliõpetajad, kes klassis istuvad ja asjata kõrvu liigutavad.

Poiss pääsis nõnda ütelda sinise muhuga raskest seisukorrast.

Vene keele tunniandja oli vihane kui vähk. Temaga oli niikuinii vahekord alati põnev ja sarnane tükk viimase klassi poisi poolt küttis ahju veelgi kuumemaks.

Härra Troitski ütles teravusi niipalju kui oskas.

Tema oli sellepoolest huvitav mees, et ta kunagi ei julgenud selga klassi

poole pöörata. Kui ta kõndis toas, vahtis ta ikka üle õla tagasi, kui selg poiste poole jäi.

Kartis tükke.

Nägu oli sellel venelasel ümmargune, alumine huul rohkem välja arenenud, lõua otsas mõni ainus väike habemekarv, ise sellejuures terve mees, lühikese kasvuga.

Karl Sareil tegi teda ühtelugu tahvli peale kahe-kolme joonega üles. See joonistus sünnitas asjata viha.

Kui vahekord halvaks läks, tuli klassijuhataja ja noomis meid valjult.

Meie Vene keele meister tahtis olla väga tark, tegi üleoleva targa näo. See oli aga tehtud, mitte loomulik ja sellepärast ka vahekord tema ja klassi vahel tehtud. Saksa keelt ta ei mõistnud. Katsus aga näidata, et tema poiste nimesid õieti välja ütleb, nii kui Saksa keele kõla seda nõuab.

Poisse oli palju saksanimelisi. Kes oli päevaraamatusse g-tähega kirjutatud, seda hüüdis Troitski h-tähega, selles kindlas arvamises olles, et h-täht Vene keeles alati g-eeks muutub.

Igakord ei läinud tema usk ja arvamine mitte pihta.

AJALUGU

Ajaloolane oli meil kuiv, selle eest ei olnud meie mitte igavad.

Mina sain temaga väga hästi läbi. Ajalugu oli mu armsam õppeaine, ma võisin kuulata ka puisemat ettekannet.

Skrjabin ei pannud mulle seda pahaks, kui vast igavuse pärast midagi muud asja ette võtsin või tegin.

Karl Wachholderiga, kellega ma mitu aastat järjest kõrvuti istusin, ajasime üksteist kotti ehk vahetasime kirju.

Paber seisis nina all laua peal ja sinna kirjutati küsimised ja vastused peale.

«Kas suitsu veel on,» kirjutas üks.

«Hülseni jah, tubakat ei,» vastas teine.

«Kas raha on?»

«Ei.»

«Kust saab?»

«Ei tea.»

«Muretse.»

«Kust ma muretsen.?»

«Too põrgust, kui muidu ei saa.»

«Ei ole aega põrgu minna.»

«Kus sa siis lähed?»

«Tantsutundi.»

«Oh sina viimane, perämine lontrus, võta mind ka ühes!»

«Ei võta.»

«Miks?»

«Need mustad silmad teevad sulle liiga, sa vaene poisike.»

«Kas ta on seal?»

«On.»

«Sõber, kallis sõber, vii mind ühes, ma tahan silmi näha, suuri musti silmi — põrgulised silmad. Nende kaudu lähen põrgu ja toon suitsu, tubakat toon, vanakuradi ema käest varastan, aga toon. Su sinisilma las' mind. . .»

«Edasi,» hüüdis kooliõpetaja.

Üks meist kargas püsti, teine keris paberi kokku ja küsis eespingis istuja käest, mida on vaja jutustada.

«Teie ei kuule midagi, kõik aeg kirjutate,» noomis koolitaja.

«Märkusi ajaloost tegime,» vabandas üks meist.

Imelikul viisil on mul meelest ära läinud üks väga tähtis asi. Ei mäleta, kes see oli, kas Zirk, Päts ehk Otsi, kes ajalootunnis endale uurikaupluse sisse oli seadnud. Kindlasti üks neist kolmest.

Poiss oli kokku korjanud kõik teiste poiste uurid. Oli neid oma laua sisse ära peitnud.

Niipalju taskukellasid koos teevad küllalt kõvasti tiksu. Nagu ajaksid nad üksteisega juttu. Uurmaaker tõmbas laua sahtli kaane pealt ära ja laskis kelladel vabalt ennast avaldada.

Hääl tungis tunniandja kõrvu. Ta hiilis lähemale. Poiss mattis kellad kinni. Esimene ja teine kord ei annud kooliõpetaja uurimiskäik mingisuguseid tagajärgi, aga kolmandal korral tuli kõik avalikuks.

Ajalooteadlane jäi arvatava koha juure seisma, jatkas tunniandmist, aga ise kuulatas kogu aeg, kust niisugune salajane häälitsemine võis tulla.

Raskevõitu kuulmine takistas teda tema ametikohuste täitmisel.

Äkki tõmbas lastekasvataja laua kaane eest ära ja saladus sai avalikuks. Kellasepp oli käes.

Jaan Päts armastas jälle muusikat teha. Tema oli selle kunsti sõber.

Sule otsad murti maha. Sorgiti pikkuse järele tindipoti kõrvale koolilaua sisse. Vahetunnil seati häälde. See oli raske töö.

Ma olin Pätsil abiks selle töö juures.

Kõige pikem ots oli kõige jämedamahääleline, kõige lühem andis peenikese hääle. Ka sule ja sule vahel tuli vahet teha.

Tunni ajal tehti tasast mängu.

Mitu kord küsis kooliõpetaja: «Kto tam pischtschit?»

Tagant vastati: «Nikto.»

Seda mängu oli raske üles leida, ja kui ma ei eksi, jäigi muusikamees karistamata.

Ajalooõpetaja juures lubas endale Karl Sareil üht koguni isevärki asja. Kui see oleks välja tulnud, oleksid poisi päevad loetud olnud.

Tunni lõpul peeti alati palvet.

Oli kaks palvet: üks vene- ja teine saksakeelne. Venekeelne oli lihtkõnes, saksakeelne riimitud.

Korrapidaja luges palve. Suur osa Eesti poisse luges saksakeelse, mõni üksik, kes Saksa keelt kangemini kõneles, palvetas Eesti keeles, tarvitades selleks Meie Isa.

Sareil oli korrapidaja. Täielise rahuga luges poiss ühe Setu laulu, mis algas sõnadega: «Maarja sõitse üle silla, varsa jalg läts katski. . .»

Vene kooliõpetaja lõi risti ette ja vaatas pühakuju poole, poisid jäid tasakaalu ja purskasid alles siis naerma, kui klassist välja jooksid.

Äraandjat meil ei olnud, nii jäi seegi koerustükk tasumata.

Kui Sareile ette heideti, miks ta niiviisi talitas, vastas poiss, et olevat tahtnud näidata, kuidas venelane ka ilmaliku asja juures risti ette võib lüüa.

EI NÄE JÄRGMIST KLASSI

Vanad keeled ei läinud meist ilma puudutamata mööda. Neid tunde oli nädalas nii palju, et jäi aega üle iga asja jaoks.

Harilikult loeti klassis mõnd klassikalist raamatut.

Seni kui üks poiss luges ja tõlkis, õiendas teine kõrval muid hädalisemaid asju. Kas ütles ette ehk tegi järgmise tunni jaoks tööd.

Üks poiss ütles igakord, kui teda küsima hakati: «Bitte, sagt vor.»

Seda tegi ta järjekindlalt, ka sel juhtumisel, kui ta ise hästi oskas. See oli ettevaatuse pärast.

Ükski teine kooliõpetaja ei tarvitanud nii raskeid ütelusi poiste kohta, kui vana Ladina keele meister Cicero. Tõlkis poiss valesti, ehk luges kogemata vale rõhuga, siis ütles latinist kohkunud häälega: nõdrameelne, tagasi viia teda esimesse klassi.

Kui kirjalikke töid kätte anti, ei olnud imestusel ega ehmatusel otsa ega lõppu.

«Ei näe järgmist klassi, nii kui oma kõrvu ei näe, Ladina keel ei ole teie jaoks. . .»

Kõige enam meeldis mulle see, et Cicero alati üle prilli vaatas, kui ta meid näha tahtis.

See on puht koolmeistri pilk.

Ma kujutasin endale tol korral juba ette, et nii on kõik pedagoogid alati vaadanud.

Ei ole võimalik ühtlugu prilli silmi eest ära võtta, kui tahad näha, mis klassis sünnib.

Niiviisi vaatas minu esimene koolmeister vallakoolis, nii silmitses Cicero, nõnda on vist küll tuhanded ja sajad lastekasvatajad omi silmi sundinud vahtima otsekohe läbi prilli ja üle selle.

Ma vihastan ennast igakord, kui näen teisi inimesi sel samal viisil üle prillide vahtimas.

See ei ole neist ilus, see on järele tehtud, teise käest laenatud.

Koolipoiss saab aru, kuidas tuleb temal ennast ülal pidada: kui läbi prilli, siis ei näe kooliõpetaja kaugemale kui raamatusse, kui prilli pealt, siis on pilk selge ja ulatub viimasesse pinki.

Olgu siis, et inimene on lühikese nägemisega.

Meie omadest ei olnud minu mäletamise järele ühtki väikese nägemisega.

Teine vana keele seletaja oli küll lühikeste silmadega, aga nägi selle eest paremini kui kass.

Karl Pob oli kord tunnis tukkuma jäänud. See uinak puutus kohe Kreeka tunniaandja silma.

Muigas, kiskus põsed silmi ümber kokku ja hõikas poisi une pealt üles «Nuka, — jutustage mulle Ateena teatrist. . .»

Poiss kogus sekundiga julguse kätte ja rääkis nagu õige mees kunagi,

kuidas seal vanas näitehoones inimesed istusid katmata katuse all ja vaatasid päevad otsa näitemängu.

«Kas nad mõnikord ka magama jäid, kui ära väsisid,» küsis kooliõpetaja, kes võrgutada tahtis õpilast.

«Kui tükk igav oli, magasid,» kostis poiss.

«Ega nad klassis ei olnud,» hammustas pedagoog ja tasus niiviisi unisele poisile kätte.

Muidu tehti kreeklase juures kaunis rohkesti kõrvalisi töid.

Kirjutati enne tundi tahvlile igasuguseid eestikeelseid värsse Kreeka tähtedega. Kooliõpetaja luges, arvas, et on tegu hexameetriga, veeris võõrad sõnad kokku, ja meie tundsime sellest suurt rõõmu.

Harilik tahvlisalm oli:

Oo papa, anna mul piipu
Ja pane ka tubakat peale. . .
Kui sa mul piipu ei anna,
Siis tasku sa **teda võid** panna. . .

Tasku asemel tarvitati ka teisi sõnu.

Meile näis, et ei olnudki nii kerge olla kooliõpetaja võõraste laste keskel, kelle keelt sõnagi ei oska, kelle kodu ja vanemad verivõõrad.

Osavamad õppisid mõnegi sõna Eesti keelest kätte, upsakamad ei teinud seda ja said selle eest õpetust. . .

Kui juba ammukustunud koolitunnid silmi eest mööda vilksatavad, püüad neist üht või teist kinni nagu jooksikut. Mõnd ei saagi enam kätte. Lähed kinni võtma, sirutad käe välja õhku. Silmi ees kõik ühetaoline, pime. . .

MARSSIMAS

Võimlemisetunni ma saan veel kergesti kätte. Seal oli meid alati kaks klassi koos. Suur saal võis vastu võtta suure hulga poisse.

Marssimise ja reaõppuse peale pandi kõvasti rõhku. Igasugused rittaseadmised ja reast väljaastumised tehti meile sulaks. Mõnele tegi see õpetus õige palju raskusi.

Nii ei saanud Alfred Lasdig kuidagiviisi hästi marsitaktis käia ja hoidis rinna väga sissepoole. Teda ähvardati paraadist välja jätta, kui revident tuleb. Poisil endal oli hea meel, kui oleks turnimisetunnist pääsenud.

Aga egas sellepärast kedagi lahti ei lastud.

Jaan Lau sai võimlemise eest tunnistuse peale halva numbri. Kui tunnistusi kätte anti, küsis klassijuhataja õpilase käest, kas ta käia ei oskavat, et kahe olevat saanud.

Reaõppus ei meeldinud paljudele poistele.

Käi peale parabani järele saalis ringi ehk lase seasorku, käed rusikasse surutult ettepoole lükatud.

Lahtine võimlemine oli mitmevõrra kenam. Üle nööri ehk kitse hüpata, puu ümber ennast venitada ehk puude otsa ronida, see juba läks.

Osvald Lei oli lühikese nägemisega. Temal oli selle eest jõudu ja ta suurustas jõukohaselt.

Kui oli vaja üle nööri karata, pandi nöör kõige kõrgema numbri peale, mida vaevalt keegi suutis ära võita, ja Lei hüppas. Hüppamise silmapilgul võtsid teised nööri eest ära, nii et Lei ei näinud, ja seadsid välgukiirusega kõrge koha peale tagasi, niipea kui hüppaja üle oli.

Leile näidati suurt numbrit ja ta uskus, et tema on sellest üle karanud.

Teine kord jälle kui mindi puid mööda üles ronima, võttis Jaan Päts salamahti Lei saapad ühes ja pani nad lae alla tala peale.

Alla tagasi tulles hakkas omanik saapaid otsima ja sai väga pahaseks, kui selgus, et jalanõud on kõrgele üles viidud.

Keegi ei tahtnud järele minna ja tüli oli iseenesest lahti.

Kakeluseni jõuti harva.

Tuli ette ainult kõige suuremal juhtumisel.

Eelviimases klassis läksid kokku üks eestlane ja sakslane, mõlematel olid prillid. Üks lõi teise prillid maha ja ütles sellejuures, et aeg olevat topelt-aknaid maha võtta. Teine purustas niisama oma vastase **aknaruudud. Tog**isid poolpimesi üksteist mõne minuti, seni kui neid koost **lahutati.**

Seda spordiharrastust, mis praegusel ajal on, meil ei olnud.

Vaimlised huvid, õppimine, raamatutelugemine, eneseharimine juhtisid koolipoissi klassist klassi. Kehakultuur seisis eemal.

Selle kultuuri liialdamine võib saatuslikuks saada vaimlisele arenemisele, inimest teha pealiskaudseks, kellel ei ole aega ja püsivust teaduslisele otsimisele ennast ohverdada. Musklist üksi on vähe eluvõitluse jaoks.

LAUL

Üks õppetund, mida meil kunagi ei olnud, mis aga tunnikavas seisis, oli laulmine.

Meie laulsime väga hästi, aga mitte laulutunnis.

See oli kõik puhas Vene värk. Nooremad klassid pidid käima, vanematele ei olnud sunduslik.

Taheti kord ka meile käimist peale sundida. Koor kuivas ära, ei olnud lauljaid. Aeti klaveri ümber kokku terved klassid ja katsuti paremaid hääli välja korjata.

Üksikult astus iga poiss ette ja pidi oma suu lahti tegema.

Enne sai maha tehtud, et tuleb võimalikult valesti laulda. Kellel häält ja kuulmist ei olnud, neil oli kerge seda teha, aga laulumeestel oli osavust vaja, et oma elu päästa.

Pätsiga tegime meie oma numbri päris hästi läbi.

Toonist, mis meile klaveri peal kätte anti, laulsime ilusti mööda, ja kui laulutunniandja meie häält katsus klaveriga tabada, olime selle pealt aegsasti juba ära vajunud.

Ei olnud midagi parata, lauljaid meist ei saanud.

Kui pärast katsumist klassi läksime, lasti laul lahti, mis laksus. Sõnu ja viit tuli suust nagu Vändrast vorsti.

Ühe poisi käest küsis õppar, kuidas olevat see võimalik, et hommikupalvel

hästi lauldavat, aga koori ei tahetavat tulla. Poiss vastas, et seal olevat kõik harjunud viisid ja oreliga laulmine kergem.

Nii jäime kroonulaulust vabaks, selle eest kosus meie oma laul kodus ja vahetundidel koolis jõudsasti.

Saksa keele tunni kohta võiks nii palju öelda, et see seisis koos kahest osast. Need, kes keelt mõistsid, ja niisugused, kes elupäevad raamatust tõlkisid, aga kaugemale ei saanud. Neid viimaseid oli suur vähemus venelased, juut Kowarski ja harva sekka mõni eestlane. Neile oli vähe antud ja neilt nõuti ka vähe. Kutsuti neid tõlkijateks.

Ja südamest sai naerda, kui seesugune kidakeelega poiss Saksa keeles midagi jutustama pidi. . . Juudil lasti seletada, et kuidas on lugu Goethe elulooga. Poiss vastas: «slecht. . .»

«Warum slecht?» küsis kooliõpetaja.

«Is nicht,» kostis õpilane. Selle sissejuhatuse järele hakkas Saalomon siis jutustama suure kirjaniku elulugu. . .

«Geete hat geborren auf Frankfurrt in Mainz» jne.

Keelemõistjad kannatasid selle eest ära kõik raskused, mis on ühendatud ühe keele teadmisega: kirjalikud tööd, igasugune kirjavara, see pidi olema kuf vesi.

PANSIONI TAGASI

Koju, pansioni tahan ma nüüd jälle tagasi pöörata, et mitte ühekülgseks minna koolielu kirjeldusega.

Kodu ja kooli vahet käies ei lähe lugejal ega kirjutajal aeg igavaks.

Meie eluvõimeline pansion Pihkva uulitsas langes, murdus nagu puu ühes okstega.

Põhjusi ma enam ei mäletagi.

Rännak tuli ette võtta.

Peatusin ühes teises kohas.

Ühe kooliaasta elasin ühe koolivennaga tema vanemate perekonnas.

Selle poisi oleksin ma peaaegu ära unustanud. Ometi oli tema üks kange karakteriga mees.

Eesnimi oli tal Oskar, priinimi Wocht, aga ajas emale alati kõvasti vastu.

Ema segas end kavakindlalt meie kooliasjadesse, sundis poega õppima.

See ei võinud kellelegi meele järele olla.

Oskar võttis pärast lõunat raamatu ja läks voodisse õppima. See ei olnud jällegi emale meelt mööda.

Tuli tasakesi meie kabinetti ja leidis poja magavat.

Lahtine raamat näo peale kaetud, seliti asemele väljasirutatud olekus norskas poiss ja nägi und paremast ajast, kus ei pidanud olema vaja ennast õppimisega vaevata.

Kui ema magaja üles äratas, läks tüli lahti. Poeg seletas, et ta olevat mõtelnud, aga mitte maganud. Temale minevat tund sedaviisi kõige paremini pähe, kui ta tükk aega mõtlevat.

Ka väljaskäimisega oli õiendusi niihästi Oskaril kui mul.

Oli parajasti tantsutundide võtmine ja mõnikord jäid häda sunnil hiljemaks.

Saatsid koju, ehk oli muidu asja linnas.

Värava võtit meile ei antud. Värav aga lukustati punktipealt.

Jäi üksainus okkaline tee — üle värava.

Kõrvalmaja seina vastu ühe jalaga toetudes, teisega väravat mööda teed ülespoole otsides, kätega ühest ja teisest kohast kinni haarates, niiviisi said üle kõrge tõkke viimati sihile.

Selle vaeva peale oli kodus saun. Oskar oli oma inimene ja sai selle eest rohkem.

Ema südamel on aga suuremalt jaolt üks viga, et ta ruttu üle läheb. Ka Oskari ema ei pahandanud kunagi kaua, leppis ära ja oli meie vastu jällegi hea.

Oskaril oli üks meelepärane ajaviide, tema kirjutas tuttavate koolitüdrukute nimed üles, tantsutunnist kui ka muidu, ja pani neile iluduse eest numbrid. Kes sai kolmega hinnatud, kellele kukkus neli, mõnele koguni kaks. Viiega ehtis hinnamõistja ainult üht. Selle nimekirja ulatas ta vahel mulle heaksarvamiseks. Ma lõin kõik arvud segi, see ärritas asjatundjat ja tema kaitses igakord mehiselt oma positsiooni.

ARMASTUS JA LUULE

Armastusega oli üleüldse üks väga segane asi.

Seda juhtus sagedasti, et mõni poiss oli armastama kukkunud. Käis õhtupoolel väljas luusima, saatis kirju ja lilli. Kui korteriolud ja teised kõrvalmõjud lubasid, tehti väike ständchengi ära. Käidi akna all laulmas.

Mänguriistaks oli sarnasel korral gitarr. See oli vaikne pill, ei aja kõiki naabreid üles, äratab üksi asjaosalise.

Ühe niisuguse lauljatekäigu ma panen kirja.

Oli sünnipäev inimesel, keda kangesti tahtsime lauluga äratada.

Neljahäälelise õppisime kätte ja saime tarvilised inimesed niikaugele, et meid lubati hooviväravast sisse lasta. Kell 1/2 6 hommikul tahtsime oma ettevõtte ellu viia.

Kõik sündis kella järele.

Väravad läksid lahti, majahoidja oli meile juhiks ja toeks ja äratatava emaga oli ka kokku lepitud.

See poiss, kes oma südamega magajale tütarlapsele kõige lähemal seisis, oli asja korda ajanud.

Ainult paras seisukoht võtta ja hääled kätte anda, muud suuremat muret ei olnud.

Hommik enesest ei olnud niisuguse õrna asja jaoks just mitte soodus. Pime, hilise sügise varajane tund, niiske, ja tee märg.

Keegi meist harutas tee peal, et noortel preilidel peaks sünnipäev olema kõige hiljem augusti keskel, lauritsapäeva ümber, mitte hiljem.

Võiks aprilli lõpul alata, siis oleks aega küll, kõik iludused mahuksid ära selle vahe sisse.

Teisele korrale üles tuli tervitus viia, seal elas meie poolt otsitav inimeselaps.

Mina läksin esimesena ja astusin pimedas kogemata kassile jala peale, kes vist treppi mööda alla tulemas oli. Kass karjatas.

Keegi selja tagant arvas, et mõni meist kassi häält meelega järele on teinud, ja hakkas sõimama.

See oli halb algus. Üleval koridoris kohendasime endid ja otsisime ust.

Nii oli maha tehtud, et teenija laseb meid kööki ja sealt kõlab laul läbi köögi ja vaikse hommiku.

Üks laulja oli vajutanud ühe ukse peale, kas eksikombel ehk rumalusest, kuhu ta mitte ei oleks pidanud vajutama.

Uks läks lahti ja inimene karjus seestpoolt vastu. See oli ühe hädatarvilise koha uks. Keegi majaelanik viibis seal asja pärast.

Meie olime teda oma ilmumisega kas seganud ehk väga ära ehmatanud.

Tuju oli meil ka selle äparduse läbi väga rikutud. Kergesti võis laulukoor sattuda veelgi suuremate takistuste ja raskuste peale. «Kas sul nina ei tööta, et teda igasse paika pistad,» küsiti selle laulja käest, kes vale ukse oli lahti surunud.

Õnneks ilmus toaneitsi õigest korterist ja avas meile õige ukse.

Laul läks hästi. Eluruumist öeldi: tänan väga!

Selle sõna peale kadusime kui varajane kaste päikesekiirte eest.

Igaüks võib isegi arvata, et koju minnes läbielatud sündmused kõneaineks said.

Gitarriga minek oli mitu korda lihtsam. Läksid kahe mehega akna alla, valisid paraja silmapilgu, tegid loo ära ja kustusid. . .

Oli küllalt ka niisuguseid poisse, kes oma armsamat sugugi ei tahtnud lauluga äratada.

Las magab. . .

Avaldasid oma tundeid sootuks teisel teel.

Üks kuumavereline tegi näiteks laule, luuletusi, hõõguva, magusa sisuga. Iga salm oli tuld täis. Luges neid mitmes variatsioonis ette. Aga kõik riimid olid ikkagi tehtud ühele ainsamale. Luuletama tikkusid ikka need, keda juhtis peaasjalikult armastus.

«Su silmade armuta põletav sära
On nõidunud südame seest mul ära.
Käin ilma, et südant mul oleks rinnus,
See on pika peale väga hirmus. . .»

Ühe laulu pealkiri oli «Janu», ja see algas niiviisi:

«Janu on, kurk põleb. . .
Pea mul ringi käib. . .
Tahaks juua, õhtu tuleb,
Uinumas on kõik. . .

Janu on, kurk põleb,
Kes mul annab vett?
Kui saaks, armsam, sinu huultelt
Ühe tilga mett.

Janu kustub, kurk ei põle.
Terveks saab mu rind,
Kallikene, kas sa'i tule. . . .
Praegu ootan sind.»

Üles tähendamata ei saa ma jätta luuletust «Koolipoisi armastus»:

«Vaene on üks koolipoiss,
Vaesem veel kui rott.
Pole kulda, mida võis
Kanda rahakott. . .

Vaene on üks koolipoiss,
Kust ta raha sai.
Viimati, kui isa käis,
Mõne rubla tõi. . .

Vaene on üks koolipoiss,
Vaesem veel ta pruut. . .
Pole sõrmust, mida võis
Kinkida tal nüüd. . .

Teistel sõrmes kulda küll,
Kaelas pärlikeed. . .
Ehteta on ainult mul. . .
Ütle, mis sa teed. . . ?

Viiks tal kingiks midagi,
Otsiks, ostaks, tooks. . .
Aga pole kedagi,
Kes mul abiks lööks.

Lähen pruudi juure nii,
Nagu olen siin. . .
Ei ma karda kedagi,
Ennast ise viin. . .

Ütlen, vaat, kus vaene mees,
Vaesem veel kui rott,
Seisab julgelt sinu ees,
Taskus tühi kott. . .

Olen vaene koolipoiss,
Raha pole mul. . .
Aga süda, see on täis
Armastust ja tuld. . .

Armastus on minu kuld —
Tulest pärli teen.
Seda ei saa võtta mult,
Kuni hauda läen. . .

Koolilaps on minu pruut,
Ta saab aru mu'st. . .
Kirgliselt mul annb suud,
Nii et päris lust.»

Nõndanimetatud must heft ehk klade kubises mõnel mehel igasugustest salmidest ja mõtteteradest. Kes joonistada oskas, see tegi veel pildi juure.

Armastus ise oli rohkem romantiline. Põhjenes peaasjalikult kokkusaamisel, kohtumistel uisuteel ehk mujal.

Oli mehi, kelledele see küllaldaselt rõõmu valmistas käia armsama uulitsal ja maja ees.

Läks linna jalutama, ilma et aimu oleks olnud, kas mõrsja kodus on, kas ta ülepea välja tuleb uulitsale, õpib kodus, laiskleb, loeb juturaamatuid. See kõik oli võimalik.

Poiss jalutas, seisatas laternaposti varjus, pani kõiki inimesi tähele, kes hooviväravast sisse läksid ja välja tulid.

Oli õnn nii lahke ja naeratas, siis sai koolitüdrukuga kokku.

Ei olnud õnne, läks rahulise südamega koju. Tegi plaane, kaalus ja rehkendas, kus kohal võiks järgmisel päeval tagaotsitav sellel ja sellel tunniajal olla. Ootas uut päeva ja uusi võimalusi.

Seda puhtsalapolitseilist järelvalvet sai tõepoolest õige tihti tarvitatud. See nõudis jõupingutust, karastas kannatust ja pani rumala südame kõrval ka pea töötama, igasuguseid oletusi looma.

Ainult ühes osas erines koolipoisi järelvalve salapolitseiniku omast, ja nimelt selles tükis, et vastuluure oli nõrgem.

Kui kurjategija märkab, et teda valvatakse, siis ta põgeneb, otsib uue ulualuse, aga kui koolitüdruk märkas, et ikka üks ja sama õpilane tema maja läheduses jalutas, tuli ta teinekord kergemini nähtavale.

«Miks teie ikka siin käite, kas tunnis olete kusagil?» küsis ta vastutulijalt.

Teine mõtles ja ütles: «Käin muidu, armastan jalutada, saan vahel teiega kokku.»

«Sellepärast ei maksaks käia,» märkis tüdruk, aga ise tuli järgmisel päeval jälle.

Tuli võis kahe koolilapse vahel tuha all rahulikult hõõguda, kuni ema ehk mõni teine asjasthuvitatud salakavala näoga küsima hakkas:

«Kus sa jälle lähed, tean küll, käid uulitsal koolipoisiga jalutamas, kas sul häbi ei ole. . .»

Oli küllalt ka teisi, mitu korda lihtsamaid viise, kuidas võisid kokku saada ja tutvust leida ühe niisuguse hea inimese silma ees.

Kastani uulitsal juhtus niisugune lugu.

Üks minu sõber elas seal ja käisin teda vahel vaatamas. Korter oli päris korralik, tuba natuke külm. Selle eest oli majaperemehal kaks tütart. Mõlemad juba koolist väljas. Teine pidi olema pikem, teine lühem. Lühem vanem, aga ilusam ja üldiselt kenam. Tahtsime neid muidu nii näha, sest et mu sõber oli neist mitu korda jutustanud.

See võimalus tuli ühel talvisel õhtul, kui parajasti sadas pehmat, laia lund.

Preilid pidid tulema kindlal tunniajal koju. Seadsime endid kolmekesi ootevalmis. Üks kolmas poiss oli ka asjast huvitatud. Selle maja elanikust koolipoiss pidas ise värava peal vahti, et meid hoiatada, kui hädaohud tulid nähtavale. . . Tema tundis daamisid, oli nõnda ütelda asjatundja.

«Tulevad,» sosistas ta meile selja taha ja tõmbas ennast väravast tagasi.

Tegime kolmemehelise rea, et noortsugu mööda lasta ja ühes sõbraga neile kübarat kergitada.

Noorem ees ja vanem taga, nii käisid iludused väravast sisse.

Vanem vaatas mulle sarnase vihase pilguga otsa, et ajas südame täis. Ma ei olnud talle elus ühtki kurja teinud ja teine nii tige.

Silmapilguga oli mul lumepall käes ja virutasin selle õrna käega preilile järele.

Lumi läks pihta, ja väga õnnetult. Millegipärast pööras tüdruk pea ümber just sellel sekundil, kui pall oma jooksu tegi, ja sai löögi vastu nägu.

Ta nägi ka seda, kust lumi tuli.

«On see üks koer poiss,» hüüdis ta minu poole ja kadus tuppa.

Mul oli muidugi väga piinlik, et niiviisi tuli tutvust teha, aga midagi ei olnud parata. . .

Teisel päeval olime jällegi sõbra juures külas ja ootasime kojutulijaid. Ma olin ülearu viisakas. Seisin teistest eemal, toetusin puu najale ja pidasin oma vastast teravalt silmas. Mis tegi aga tüdruk?

Toa ukse ees keerutas maast suure tüki lund pihku ja viskas mulle ilma pikema jututa vastu silmi. . .

Nüüd oli selge, et see inimene mind mitte ei vihanud.

Lume läbi saime tuttavaks. Oleks olnud suine ehk sügisene aeg, ei oleks kuidagi hakkama saanud. Poriga visata ei saa. . . Hädakorral oleks lilli kustki murdnud ja sellega tagant järele virutanud. . .

Selle noore lumememmega oli mul pärast elus veel üks naljakas kokkusaamine.

Ma olin üliõpilane. Sõitsin raudteel. . . Sattusin ühte vagunisse, kus istus otse risti mulle vastu üks noor proua ja luges raamatut.

Tundsin esimese pilguga ära oma lumest leitud koolipõlve sõbra, tema tundis kindlasti ka mind, selle peale vaatamata, et mitu head aastat meid lahus oli hoidnud. Vaatas raamatu kõrvalt ühe silmaga minu poole ja naeratas.

Mina ei näinud midagi, ei kuulnud, ei teadnud, ei saanud millestki aru. Tõsine oli mu pale, ja terve olemine oli täis tõsidust, tagasihoidlikkust ja külma, üleolevat rahu. Kumbki ei rääkinud. Igaüks ajas oma asju.

Nii võis rong ilma takistamata meie poolt oma teed edasi kihutada, mitte ühegi sõnaga ei seganud meie uhket rongisõitu.

Niipalju oli halb, et jaamad muudkui kadusid, jäid tee ääre maha. Lõpujaam võis ühele ehk teisele ligineda ja siis lõppes armuta ka meie ühine jutt, ilma sõnadeta.

See etteteadmine ja aimdus ajas hirmu peale. Oleks ometigi tahtnud paar sõna kõnelda, küsida, kus proua elab, kuidas käsi käib. Kuulu järele pidi ta elama kaugel Venemaal, ja oli juba õige tüki aega mehel.

Aga sõnad ei pääsenud kurgust välja, keegi hoidis neid kinni. Kas vallatus, uhkus mingisugune ehk lihtsalt mälestused, seda oli raske ütelda.

Kui üks arvas, et teda ei nähta, siis vahtis ta oma kaasreisijat justkui mõni näljane. Kui teine märkas, et teda ei panda tähele, puuris ta otsekohe oma mõlemad pilgud vastase poole ja tegi oma uurimistööd.

Niiviisi kadus tõesti aeg. . . Mu kaasreisija pani käest raamatu ja kõik lehed, mida ta oli kogu aeg sorinud, ja hakkas oma asju kokku panema.

Tema sadam oli lähemal kui mul. Tormi oli aga vist minul rohkem, nimelt niisugust vihast sügisetormi, et tuttav inimene ära kaob silmist, ilma et oleks ta üht sõnagi lausunud.

Kõigist kiusatustest ja järeleandmise soovidest küsimata jäin ma siiski kindlaks ja jätsin oma suu avamata. . .

Aitasin noorele prouale palitu selga, tõstsin ta asjad ülalt maha, kandsin need justkui sõnakuulelik teener jaamaesisele. . .

Seal ulatasime üksteisele kätt ja meie keelepaelad pääsid lahti.

«On see üks üleannetu poiss,» ütles mu lahkuja kaasreisija.

«Lumememm, lume seest leitud,» vastasin ma, ja suudlesin armulise proua kätt.

Selle peale viis rong minu ära, teda jättis ta jaama maha. Lahutas meid nagu mõni asjatundja, nii et meie teed ja sõidud ei ole enam kunagi elus kokku puutunud. . .

Kui ma juba kord koolipoiste armastusest kõnelen, siis ei saa Riia uulitsast vaikides läbi ega mööda minna. Vaikimine sellel uulitsal teeks valu, nii kui luuletajagi arvab.

Mälestused, mis inimest ühest kohast teise veavad, on sellel kohal vist kõige elavamad. Aeg ei ole nende peale suutnud riputada kuigi palju elutolmu. . .

Üks maalt tulnud tädi elas seal vastu hobusepostijaama kahe õetütre ja ühe õepojaga. Õepoeg käis gümnaasiumis, nagu õepojad ikka käivad, õetütred tütarlastekoolis.

Läksid tantsutundi, oli ta seal; tulid tunnist ära, oli ta tee peal ees. . . Läksid hommikul kooli, teed puutusid kokku, juhtusid minema Horni koolipeole, noorem õetütar oli jällegi pidul ees.

Pühapäeva hommikul seadis koolipoiss vallatud sammud kirikuteele, võisid kihla vedada, et koolitüdruk Riia uulitsalt oli kirikus ülal koori peal.

Ostsid kimbu lilli ehk väikese albumi, sattusid lilled sama tüdruku rinda ja album eksis tema raamatute hulka. See koolilaps elas justkui teelahkmel, nii et temast mööda ei pääsenud.

Kas ma võtsin sihi lõunasse, läänekaare, ehk tahtsin minna külmale

põhjapiirile, võisin ka hommikut valida teenäitajaks, ikka tulin tagasi ühele kohale, koputasin ühe ukse pihta.

Tundsin, et seal mõisteti mind, saadi aru minu tormisest hingest ja sirutati käsi alati kaitseks välja, et hoida tagasi, et õnnistada ja paitada pead. . .

Mõne aja eest, kui Tartus käisin, läksin selle maja värava eest mööda.

Mõtlesin, kui oleks see võimalik, läheksin trepist üles ja koputaksin ukse pihta. Ise oleksin jäänud ootama, kuni uks avatakse. Siis oleks võtnud kustki suure peotäie lilli ja virutanud üle ukse tuppa. Ükskõik, kes seal praegu elavad. Siis muudkui jälle tasakesi trepist alla, et kaduda uulitsale rahva sekka. . .

Kodus oleksin jutustanud naisele ja lastele, kuidas ma käisin Tartus Riia uulitsal ja koputasin võõraste inimeste ukse pihta. Kõik oleksid naerma plahvatanud ja mu tütar oleks kohe öelnud: «Na, ütle, mis sa ütled praegu.»

Selle koolitüdruku vend, kellega meil teed ühte läksid, oli üks hea poiss, minust palju noorem, ja viis vahel õele mõne kirja kaasa, kui oli vaja üht või teist tähtsat asja kirjalikult järele pärida. . .

KOOLIPOISI PILT

Väga suur ei olnud nende kaasaegsete arv, kes oleksid andunud plaanikindlalt joomisele ja teistele sarnastele vägitegudele. Võib julgesti öelda, neid oli kindel vähemus.

Liht koerustükk oli ikkagi magusam kui õlu, viin ja kõrts. Tuli paremini välja.

Üleliigne jõutagavara sai vallatustesse kapitaliseeritud.

Tehtud tükk pidi intresse kandma.

Koer poiss, kes suitsetas, halvad numbrid tunnistuse peal kriidiga kinni pani, et nad silma ei puutuks, selle tõttu tunnistust ainult laua peal võis näidata, uisuteel teisele jala ette pani ja viimase kopika eest preilile lilli ostis, see oli üks koolipoisitüüp minu ajast. Selle järele võib pildi joonistada.

Mitte sugugi elust väsinud elumaitsja, kes lodevat schimmit veel jõuab üle saali venitada, ja kui tants läbi, siis nõus on maha kukkuma.

Elu oli ees, lootsime temast palju. . . Rauga tundemärgid puudusid meil.

Selle elava koolipoisi päevapildi tagaseinalt paistis selgesti üks värv, rukkilille sinine rahvusline helk. . . Nooremates klassides vähem välja arenenud, kasvas klassist klassi tugevamaks mehine soov ja tahe, olla Eesti poiss. See eestlaseks võrsumine ja kasvamine andis tol ajal meile ja meie püüetele esimese poliitilise ilme, rahvuslane olla tähendas mässumeelt, mässajat ja muud sarnast õudset olevust. . .

Ei olnud veel erakondi, ei olnud kuski näha punaseid ja musti. Laul oli ühine, viis ja sõnad läksid ühte.

Hea meelega ma tuletan meele, kuidas Jaan Tõnissoni ilmumine mõjus, kuidas «Postimees» nagu mõni kärbsepaber enda lähedale kiskus ka koolipoisse. Kes läks juure, see jäi kinni.

Hakati täie jõuga siit ja sealt maha hõõruma vana kõntsa, mis oli aastate, pikkade aastate jooksul kadakatele selga kasvanud, ja mida endale hakkas

kasvatama pajuvenelane. . . Meie võtsime kõiki suuri ja põletavaid päevaküsimusi muidugi kergemalt, rõõmsamalt. Ei olnud lihtsalt võimalik sügavale ronida, otsida põhjusi ja põhjendusi. Egas meie mõned mingisugused mutid ei olnud, kes ikka mulda üles ajavad ja puurivad.

Oskasime väga ilusasti ja mahedasti järele teha Kivi ja Koolitare uulitsa Saksa keelt.

Üks meist esines majaperemehena Kivi uulitsast, teisel oli kinnisvara Koolitare uulitsas. Ja siis meie pahandasime koledasti igasuguste päevasündmuste üle.

«Guten Tag auch,» ütles Kivi uulitsa kodanik, «wie geht denn auch.»

«Guten Tag, wie soll denn geen,» vastas Koolitare.

«Kennst du auch dies Tõnisson, dies estnischmacher?»

«Wer soll dies üterjunge nicht kennen.»

«Neilich at ihm Stadtaupt beinach eints gebrannt, als er sagte, daß die deutschen müßten raatuse pealt eraus. . .»

«Dies matsis kommen dann, mit die langen pfeifen und säärdega saapad. . .»

«Tõnisson wird Stadtaupt?»

«Dann bring ich ihm eigenendig um. . .»

«Nah, adju auch, ich muß auf markt, meine altsche schickt mich olen etwas sauerkool, unser is aus.»

«Grüß zu ause, adju. . .»

See üliõpilaste korporatsioon, kes meie naabruses Pihkva uulitsas asus, oli ka üks segatud asi. Saksad ja puhteestlased segamini.

Kadaka võsastik kasvas seal. Ükskord ma tulin koolist koju ja mulle tuli meie maja läheduses vastu hästi hääldeseatud üliõpilane. Kepp käes, sigarijunn suus, ja ise tegi väikselt laulu. Tundsin teda nägupidi. Möödaminnes katsus mulle oma nuia jala ette pista, et mind kukutada. Ma sellepeale ei teinudki muud kui ütlesin tudengile, et purjus kadakas iseenesest ei ole sugugi nii haruldane nähtus. Mees hakkas lihtsalt möirgama, nii tigedaks sai. . .

Teinekord oli jällegi Zirk'il kokkupõrge ühe teise kadakast tudengiga kaugema maa pealt.

Tudengid jõid hoovi peal oma veranda katusel. Õlu ja muud tarvilised asjad olid sinna üles tassitud. Üks neist võttis kätte ja hakkas maja katust mööda üles ronima. Roomas nelja jala peal ja hoidis esimeste käppadega katusekividest kinni.

Meie vaatasime oma aknast seda asja.

Zirk otsis katapulga, laadis selle sõjariista paraja kiviga ja sihtis siis alma materi pojale õige koha pihta.

Kuul läks märki ja tõi tudengile mõistuse pähe.

Täis tõsist viha libises ronija alla maa peale tagasi ja ilmus lõpuks meie akna alla kättemaksu õiendama.

Sellest ei tulnud midagi välja. Zirk tundis teda päris tõsiselt, oli oma poolt mees — ja küsis, kas ta mõne teise koha peale ka saada tahaks.

MUNDRIPALITU

Mul oli mundripalitu. Pruugitult ostetud, aga päris viisakas. Läksin hoovi-väravast välja, suits suus. Olin sunnitud ettevaatuse pärast suitsu tasku pistma, seda kustutades niipalju kui võimalik. Maha visata oli kahju. Kaks kolmandikku paberossi oli terve.

Tüki aja pärast lõi suits mul külje pealt välja. Pabeross oli tasku läbi põletanud.

Rumal ka, käia uulitsal põleva palituga.

Teinekord juhtus seda elus, et lähedalolijad naerma hakkasid ja märkusi tegid. Esimene kord oli õnnetus mõduga, kui taskus lõhkes.

Kannatasin ära, tegin tulele otsa peale, kuid märk jäi külge. Läbipõlenud must auk heleda palitu sees, ega see ilus ei ole.

Käisin palju aega paigatud palituga, kuni uue jõudsin omandada.

Kodus sai küll iga kanti seletatud, mismoodi auk võis tekkida, aga lõpuks jäädi ikkagi arvamisele, et ma olevat kas piibu ehk paberossiga läbi põletanud.

See õnnetu juhtumine sünnib kokku tolleaegse koolipoisi kujuga; mulle ja mu kaaslastele võis sarnast äpardust juhtuda.

Kuidas ma uue palitu sain, sellel oli ka väike ajalugu. Kui mitte ajalugu, siis vähemalt eellugu.

Isa andis osa, tervet hinda ei jõudnud ta tõepoolest mitte maksta. Muist teenisin juure.

Andsin Tartus tuntud suurkaupmehe pojale tunde. See väike aabitsamees oli juut, nagu ta isagi.

Poiss oli heade annetega, aga igavest koerust täis, ei tahtnud põrmugi õppida.

Tuli sünagoogist koju suure kisaga, silmad pähe ära nutetud. Seletas emale, et teine poiss olevat teda peksnud ja maha löönud.

«Mis tegid sina,» küsis ema, kes oma kasvu hästi tundis.

«Midagi ma ei teinud,» kostis poeg.

«Ütle, mis tegid sina, vaata mulle otsa,» küsis ema korduvalt.

«Midagi ma ei teinud,» vastas poeg, «lükkasin teda, õige natuke lükkasin.»

«Kes pani käe külge kõige enne,» usutas ema edasi.

«Morits.»

«Kas pani Morits, vaata mulle otsa.»

«Ühekorraga lükkasime.»

«Isaak, ära ütle nii ühekorraga, ütle, mina algasin, mina lükkasin Moritsa maha. . . Nüüd mine tundi.»

Poiss jäi vait. Tuli mulle järele. Tund algas.

Kui kirjutamist ei olnud, siis oli peaaegu võimatu Isaaki käsi vaol hoida.

Harilik tegevus oli see, et ta taskust väikese heegeldatud rahakoti välja kiskus, raha peosse kallas ja lugema hakkas. Selle ma võtsin ära. Siis kiskus ta nööbid eest lahti ja hakkas rinda hõõruma.

Sai kuub kinni, küsis õpilane keset tundi: «Mis teie arvate, kas ma saan pärast jõulu klassi sisse.»

Osa, väikese osa palituraha sain selle elava poisi eest.

Temast on arst saanud. Mõni aasta tagasi surus mu kätt üks noorevõitu näoga, aga täitsa halli peaga Juudi arst ja ütles: «Olin teie õpilane, paigal ma ei püsinud tunnis, mäletan selgesti.»

IST DORRT DIE PFORRTE. . .

Korteri vahetuse teel sattusin ma kord ka Riia uulitsasse elama. Pooleks aastaks lõin sinna telgi üles. Muidu oli seal käimist küll. Elasin koos lätlase Alfred Lasdig'iga. Tema õppis kõvasti ja pidas oma toas piinlikku korda. Meil oli kahe peale kaks väikest tuba.

Kui ära oli õpitud, tuli tema minu tuppa, harva kutsus ta mind oma kambri. Meie vahel oli õige suur vahe. Tema oli rikas, isa pidi mölder ehk veel midagi rohkem olema, kas mitte vabriku omanik kogunisti. Mina elasin peost suhu.

Olin peaaegu nõnda ütelda rikka mehe ukse ees, aga ilma paiseteta.

Tema oli vast ainuke kaasaegne, kes seda ka mõista andis, et on vahe tõmmatud rikka ja kehva mehe vahele. Tegi oma toas suitsu, laskis head lõhna kopsust ja suust läbi. Teadis väga hästi, et mul midagi ei olnud suhu pista. Kui viimaks minu tuppa tuli, küsis nagu ilmsüüta laps: «Warum rauchst du heite gar nicht,» ja pakkus ka mulle paberossi. Muidu saime kenasti läbi.

Süüa saime korralikult.

Üksainus kord tegi lesk korteriproua mulle märkuse, kui ma võid kollase saia peale määrisin, et see olevat ülemeelsus.

Majaomanikkudega ei läinud asi nii libedasti. Neid oli kaks Saksa preilit või prouat, vaat' seda ei mäleta, päris riigisakslased. Hirmus vihased, kui väravaga asi korras ei olnud, hilja tuldi ehk mindi.

Koolipoisse nemad ei armastanud.

Tulime ühel õhtul Läti naabriga hilja koju. Väravad kinni, võtit ei ole. Üleronimine lootuseta, sest värav juba niiviisi tehtud.

Meil oli teada üks teine koht, kust suure surmaga üle pääsesid. Üle naabrimaja värava, siis üle kiviplangu meie maja aeda, väikese aiamaja akna alla.

Seal elasid mõlemad naisomanikud. Alfred Lasdig roomas esimesena ja pääsis veata hoovi peale. Mina tulin teisena ja sattusin majaperenaise ehk perepreili kätte, kes mahti oli saanud ukse peale ilmuda ja mind ära tunda.

«Is dort die Pforrte,» küsiti mu käest läbi kurgu umbhäälikute. Mina ütlesin: «Is nicht,» ja kadusin ööpimedusse.

Teisel päeval kanti meile meie korteriperenaise poolt öösine loomuvastane kojutulek magusa söögina lauale. Suured ähvardused olid nagu rosinad ligi pandud. Korter oli lubatud üles öelda, kooli kaebama minna jne. jne.

Üks ainumas ime võis meid veel päästa: kätte võtta ja minna andeks paluma.

Lätlane ajas mind, mina ajasin vastu. Leppisima kokku, et läheme mõlemad ja vabanduse tegemine jääb minu õlgadele.

Koputasime. Süda ja kõik muud õrnemad asjad sees kloppisid palju valjumini, kui meie ukse pihta.

Tehti lahti, nagu kõik uksed elus lahti tehakse.

Vääriliselt võeti meid vastu. Külma sõna ja pilguga.

Ma kandsin vabanduse ette täielise viisakuse ja alandusega. Seletasin, et olime kogemata hiljaks jäänud.

«Jääte sagedasti hiljaks,» seletasid meile kàks majavõimu.

Purustatud näo ja olemisega palusime andeks. Üks neist kahest andis meile nii imearmsalt andeks, et ma tema sõnu eluilmas ei unusta: «Verrzeihen kann ich wohl, aberr nicht vergessen.»

Selle sõnumega tulime koju.

Kui jälle juhtus, et üle aia ja võõra värava teed oma korteri otsisime, siis tegime hästi tasa ja hoiatasime üksteist: «Verzeihen kann sie wohl, aber nicht vergessen. . .»

Ta ei saanud meid enam kätte.

VIIMANE KORTER

Nüüd tuleb nagu iseenesest mu viimane korter, kus ma lõpuklassis elasin.

See oli Tiigi uulitsas, ja mu kaasüürnik oli Karl Wachholder.

Kui meie augustikuus korteri tulime, siis ei suitsetanud Karl Wachholder veel mitte. Hakkas alles õppima ja sai ameti kergesti kätte. Tema oli sellepoolest õnnelik inimene, et ta kõiki aineid väga kiirelt omandas, olgu see õppeaine ehk midagi muud.

Laulu peale ta ei olnud kõige kärmem, aga ega ta sellegagi kimpu ei jäänud. Eriline huvi oli temal nii kui mulgi teatri vastu.

Saksa teater oli otse üle uulitsa, igatahes väga kättesaadav. Seal hakkaski Karl Wachholderil armastus põlema näitelava vastu, mispärast temast ka näitleja sai.

Pileti saamisega oli suuri raskusi. Alamates klassides oli see mõnikord veel kergem, mõni kopik jäi üle teatri jaoks, väljaminekud olid väiksemad.

Viimase klassi kasvandiku minekutel ei olnud ühtki piiri. . .

Riiete peale, krae, saabaste, suitsu ja raamatute peale kulus rohkem. Üleminek üliõpilase põlve tõi enesega ühes teatava osa uhkust, enesetunnet, tulevaste päevade ja aastate õhku, kus ei tohtinud olla ühtki puudust ei rahast ega muust. Selle uhkuse kõrval olid aga kõik tarvilised asjad juba lagunemas. Palitu, müts, neist ei küsitud, aga pintsak, püksid, saapad, ränits seljas kui ka raamatud.

Kõik nõudsid remonti, kisendasid paranduse järele. Keegi ei kuulnud nende kulunute kisa.

Kaheksanda klassi poiss tarvitas oma rahanatukest suuremate ülesannete lahendamiseks.

Olid vahest kuski perekonnas õhtuks ehk muidu väikesel pidul, siis oli ettevaatust tarvis, et mitte selga pöörda teiste inimeste poole. See elementaarne viisakuse nõue oli tingitud erilistest põhjustest.

Ei olnud võimalik näidata oma ülikonda teiselt poolt.

Kui tagurpidi ukse poole tuli taganeda, lükkas teine poiss kõrvalt külge ja küsis kelmi näoga: «Kas sul püksid silmi teevad või mis. . .»

Tundsin üht viimase klassi õpilast, kui ma ise paar klassi allpool olin, kes oma heledad säärtekatjad tindiga mustaks värvis, et neid mundriks muuta. Vihmasaju järele hakkas päike tindi alt jällegi paistma ja noorhärra määris endal käed ja näo tindiga kokku.

Kõigist raskustest hoolimata istusime kevadel ja sügise eel sageli teatris ja maitsesime seda kunstiharu.

Oli ainult suveteater, talvel mängiti üht ja teist asja talveruumis asjaarmastajate poolt.

Teiste kõrvalasjade jaoks jäi vähe aega.

Viimase klassi kava nõudis iseenesest juba täit mehe tööd. Kirjalikud tööd paisusid ikka pikemaks, kooliõpetajate nõudmised kasvasid.

Kui üks ehk teine vastus neid ei rahuldanud, tehti kohe märkus: «Mõtelge, teie olete abiturient.»

Endal kasvas ka see sõna nagu küür selga, mis igaühele silma paistis: see on viimase klassi poiss.

Väikest vallatust ja vähemaid kõrvalekaldumisi eluteelt ei olnud võimalik viimases klassis maha panna. Neid tuli ühes kanda ausasti kuni kooli lõpuni.

Mõne kuu, nädala pärast juba üliõpilane ja mistarvis kõike maha visata, mida rebasena pead jälle üles korjama.

Meie korter oli hoovipealses majas.

Uulitsa ääres elas majaperemees, väga peenike Saksa härra, kontori omanik ehk midagi muud sellelaadilist.

Temal olid väikesed lapsed ja neid õpetas üks noor bonn kahe pika juuksepatsiga.

Aknad olid peaaegu vastamisi.

Hommikust kuni hilise õhtuni olid akna eesriided maha lastud, lõunavahel, õhtupooliku kohvi ajal, ja kui õhtusöögile mindi, tehti aknad lahti ja kisti kõik katted ära.

Seda vaba aega kasutas Karl Wachholder ja viskas midagi, mis kätte juhtus, naabri tuppa.

Viis pange, harja, luua ja muid tarbeasju, mis hoovi pealt kätte sai.

Seda tegi ta alati suure kiiruse ja täpsusega, ja salaja, et keegi ei näinud.

Peitis enese aegsasti akna lähedusse ära, pani oma kauba valmis. Ja veel enne, kui keegi toast tulla sai luurama, kas mitte koolipoisid asju aknast sisse ei viska, oli kõik ära õiendatud.

Kui noor preili lastega tagasi tuli ja nägi, mis vahepeal oli sündinud, oli ta muidugi pahane, niivõrd kui seda üks noor inimene saab olla.

Asjad käisid läbi akna välja, tuli hari, pang, luud ja kõik, mis iial eluruumi oli visatud.

Meie vaatasime oma aknakardina vahelt, kuidas noor käsi agaralt töötas, ja tundsime südamest rõõmu, et kõik nii hästi korda oli läinud.

Teisel hommikul teretasime viisakalt lastekasvatajannat, kui ta meile vastu juhtus ehk akna peal ennast näitas. «Tere hommikut» võeti ilma laitmata vastu, ja meie naabri-vahekord oli väliselt hea.

PUU VÕÕRAS AIAS

Meie maja taga oli suur aed. Muist kuulus meie maja külge, muist oli võõra oma. Selles aias kasvas ilus õunapuu, see kandis kaunist vilja.

Üks puudus oli puul, ta oli otse võõra maja veranda ees.

Seal istusid lambivalgel õhtuti inimesed ja segasid, kui keegi tahtis puule läheneda.

Õunad huvitasid meid, viimase klassi poisse, vähem, aga kuidas neid puudutada inimeste silma all, kes õunapuust lahutatud olid ainult klaasist verandaseina läbi, see ei annud rahu.

Karl Wachholder oli lubaduse annud, maksu mis maksab, iga hinna eest puu all käia ja inimesi kohutada.

Veel oli üks teine viga sellel puul. Väike valget karva koer elas võõras majas ja valvas ümbrust. See loom oli suur lärmitseja ja viibis tihti aias.

Mõlemaid raskusi oli vaja ära võita, inimesi ja koera, kui tahtsid tee lahti hoida puu juure, mis kasvas võõras aias. Mõlemast saadi võitu.

Kaks korda käis Wachholder aias, ja raputas puu otsast vilja.

Esimene kord läks hästi, teine kord halvasti. Õunaraputaja läks julgeks ja ronis teise reisi ajal puu otsa.

Kui ta parajasti pärale jõudis, tõstis koer kisa ja ajas majarahva elu täis.

Kojanaine ilmus esimesena aeda ja karjus, et vargad puu otsas. Selle peale tahtis majapere kohe välja tormata, nagu erilase pesa, aga õnneks ei olnud võtit ukse ees. Seni kui teisest toast võtit otsiti ja kojanaine esimesest uimastusest toibus, oli kurjategija puu otsast maas, andis koerale õuntega pihta ja kadus üle aia uulitsale.

Aia otsa raudnaela külge jäi väike tükike riiet koolipoisi pükste küljest mälestuseks.

Võõra maja rahvas oli aga päris käest ära. Jooksid kõik uulitsale varast taga ajama.

Uulits oli tühi.

Ainult üks koolipoiss jalutas rahulikult palja peaga uulitsal ja kui tema käest küsiti, kas ta kedagi on näinud põgenemas, vastas küsitav, et ei olla kedagi märganud.

Pööras selle peale meie hoovi väravast sisse ja kirus raudnaelu, mis aia ülemise plangu sisse olid löödud.

Raskustest oli üle saadud. See rahuldas täitsa. Õunu ei olnud meile tarvis.

Teisel päeval räägiti terves ümbruses jultunud õunavargast.

Meie korteriperemees oli maalt mõisarentnik, endine vallakirjutaja, tema abikaasa niisamuti väga hea inimene. Mõlemad juba üle keskea.

Nende abi ja nõu oli tarvis, kui tahtsid pükstest veel asja saada. Ja seda meie tahtsime. Uudishimust aetuna kiskusid nad meie käest terve loo välja. Korteriperemees naeris nii südamest, et vesi tal üle silma ääre välja tuli.

Kõige rohkem meeldis temale, et õunaotsija nimekaardi aia otsa pidi jätma — jäljed ja nimekaardid jäävad ikka järele.

Naeru järele tuli nutt, kui nii ütelda võib...

Ei võinud saladuseks jääda niisugune ettevõte, et üks koolipoiss julges oma käe välja sirutada võõra, tundmata puu järele.

Tilgakaupa kanti keeleotsaga sõnum naabrirahva juure.

Ja kord, sügisesel õhtul ilmus meie pererahva keskele, nagu maa seest välja kasvanud, tolle maja elanik, kelle veranda ees kasvas viljapuu.

Ta tahtis näha saada ja juttu ajada inimesega, kes ei jätnud rahule tema puud.

Küll oli piinlik. Alguses ei tahtnud sõnad kuidagiviisi kurgust läbi pääseda, tuli ühtlugu vahele neelata... Pakkusime istet ja igasugust lahkust...

Aga see külaline oli üks imelik mees. Tema nähtavasti armastas meid. Pani mu sõbrale käe õla peale ja ütles, et tema aias kasvavat hea- ja kurjatundmisepuu, see olevatki see puu seal veranda läheduses.

Seda puud oli üks meist raputanud. Ta oli siis selle suure puu lapselaps, mis kord kasvas pühas, puutumata aias, ja mille järele sirutas esimene eksija oma käe välja... Eluhommiku varajasel tunnil läksid silmad lahti, niipea kui vilja oli maitstud...

Hilisel sügise õhtul oli meile kõik selge: ei tohi. Lihtsam puu võib olla hea- ja kurjatundmise õpetaja, kõige väiksem lilleke saladuseks saada, kui ta keelatud on.

Meil oli ka üks väike mängutoos. Kui aeg vähe igavaks läks, keerasime masina üles ja lasksime meelelahutuseks muusikat teha.

Laul teeb rinna rõõmsaks. Tegi ka meil.

Mu sõber Wachholder võttis pilli ühes, kui meie õhtul jalutama läksime, mõnes kohas akna all lasksime väikese tüki ära teha...

Harjusime ära pisikese mänguriistaga, oli nagu mõni sõber meile.

Asi läks nii kaugele, et Karl Wachholder pistis ilma ühegi põhjuseta mängutoosi tasku ja läks uulitsale muusikat tegema.

See avaldas möödaminejate kui ka vastutulijate peale iseäralist mõju.

Suur, pika kasvuga koolipoiss, täies mundris, kõnnib uulitsal, käed taskus, ja tema seest kustki kostavad muusikahelid. Tume hääl, aga siiski selgesti kuulda. Kui paar paraja keelega inimest vastu tulid, siis pani Wachholder tuttava noodi käima: du bist verrückt, mein Kind...

Kohviasja eriteadlased jäid seisatama, kuulatasid ja avaldasid selle järele oma arvamist: «Das ist doch unerhört, ein Schüler geht und spielt auf der Straße.»

See tuttav tükk ei toonud mu sõbrale õnne.

Ta kukkus sisse.

Kui ta kord jälle mänguhelide saatel jalutas, põrkas ta uulitsa nurgal ajaloo kooliõpetajaga kokku.

Poiss peeti kinni. Aga mänguriista ei saanud kinni pidada. Küll tagus pillimees rusikaga tasku pihta, et toos oma tüki lõpetaks. Taskust mängiti vastu: du bist verrückt, mein Kind, du mußt nach Berlin...

Poiss vabandas ennast, et olevat mängutoosi parandaja käest toonud ja nalja pärast üles keeranud. Süü iseenesest ei olnud kuigi suur, sellepärast lõpetati asi rahulikul teel.

Küll mu sõber kirus pilli, kui ta koju tuli. Oleks viisakam tükk olnud, oleks ka asi paremini läinud.

Mõneks ajaks panime mänguriista kõrvale. See ei ole suurte meeste asi: muidu nii meelelahutuseks.

VIIMANE KLASS

Tähtsamad asjad matsid viimase klassi poisi enda alla. Oli vaja korrata möödunud aineid, veel kord peast läbi ajada kõik teadused, nõnda ütelda paraadi pidada vaimlise sõjaväe üle, mida koolipoiss kümme, üksteist-kümmend aastat oli õppinud.

See nõudis mõndagi uneta ööd, vähemalt rahutut ööd.

Kui võrrelda viimast kooliaastat kõigi teistega, siis oli ta justkui lühem. Teda tegi lühemaks teadmine: lõpp on lähedal, selle klassi taga ei ole teist.

Priius, Jumala and, oma päikese ja kevadega juba nii lähedal. Üks raske, järsk küngas veel, viimane jõukokkuvõte, lõpueksam. . . siis on rahu majas.

Ka viimase klassi üle valitses kindel tunniplaan ühes kindla tundide-arvuga.

Kirju vaibana laotas ennast üle kuue tööpäeva õppeainete küllus: Kreeka, Ladina, Vene, Saksa ja Prantsuse keeled, matemaatika oma arvudega, aja-lugu, loogika ja kõik teised asjad.

Värvid vaheldusid.

Ühel päeval torkasid silma vanaaja muinasmustrid, teisel päeval paistsid moodsad õppeained välja heledates värvides.

Viimasel kooliaastal tuli kevad varem. Pärast lihavõttepühi varsti lasti meid lahti.

Kellel ei olnud ühtki kahte, kelle käed olid puhtad mõnest suuremast süüst või võlast, see lasti lõpueksamile.

Meid lubati kõiki.

Ühe poolakaga oli sekeldusi. See oli eht Poola pan, vanast mõisniku pere-konnast. Vanaisa mässu ajal maha lastud ja pojapoeg oli ka läbi ja läbi mässumees.

Lükkas sooja ahju kõrvalt teise poisi ära ja ütles: «Kasi minema, ma lähen niikuinii kord Siberisse, sellepärast on mulle sooja tarvis rohkem kui sulle.»

Oli vist kaheksas või üheksas gümnaasium meie juures, kus poolakas õppis. Õppimist ta vihkas hinge põhjast, aga armastas selle eest preilidega teatris käia ja tantsis imehästi masurkat. Südame poolest hea poiss. . . Lõpuks pääsis temagi katsele.

Viimasest tunnist kaheksandas klassis on mulle mõni üksik pilt silmi ette jäänud. Kevad oli juba, päris soe kevad.

Ranitsat ega raamatuid kumbki ei olnud ühes. Kogunesime klassi, et kuulata, kas kõigile on lubatud eksamile minna.

Kooliõpetajad tulid üks teise järel klassi. Hea tuju kõigil ees. Igaüks ütles midagi. Mõni tegi nalja ja lubas veel küsida, dvoikad «välja panna».

Selge oli, et meid kõiki oli leitud küllalt rasked olevat tuleva eksami jaoks.

Iga kooliõpetaja tarvitas üht ja sedasama sõna: viimane tund. See justkui vähe lõikas südamesse ehk kuhugi mujale sügavamale. Kui oleks mõneski asjas kahju olnud.

Neljakandiline klassiruum, lihtne ja üheviisiline oma oleku poolest, oli kord ka armsavõitu. Ahjutagune paberitükke täis, tahvel, prügikast nurgas, koolipingid, kateeder ja vanade roomlaste ning kreeklaste pildid seintel, olid sellel tunnil igatsemisväärsed.

Tõsiselt vahtisid klassikerid seina pealt alla poiste otsa, kui oleks neilgi

kahju olnud, et kakskümmend neli noormeest lahkuvad, keda õpetati ja kasvatati nende vaimus. Nii palju oli meid, lõpetajaid.

Otse kateedri seljataga oli Kreeka teatri pilt. Selgejooneline lõige suurest avarast lahtisest ruumist.

Tuletas veel kord meele suure inimese sõnu: elu on näitemäng, teie olete näitlejad, katsuge, et hästi oma osa mängite. Ei ole tähtis, mis osas keegi esineb, kas on talle antud kuninga ehk teenija osa. See otsustab, kuidas igaüks oma osa ette kannab.

Vana Kreeka teater käskis veel viimases tunnis hästi mängida.

Kaks nädalat enne eksamite algust oli see lõputund. Meid lasti koju. Oli vaja võtta viimast hoogu suure tormijooksu jaoks.

LÕPUEKSAM

See algas venekeelse kirjatööga. Lõpueksami hiigla avamäng.

Kes halvasti kirjutas, see võis lugeda enda kadunuks.

Meie rehkendasime kindlasti Vene kirjaniku Gogoliga. Temal oli mingi-sugune mälestusepäev. Kergesti võis juhtuda, et kirjatöö teem tuleb Gogoli töödest.

Poisid tegid Gogoli lihtsalt peeneks, nii sai teda igast küljest loetud.

Kella üheksaks, nagu harilikult, kogunesime gümnaasiumi aktusesaali. Üksikud väikesed lauad olid saalis laiali pillatud, kroonu sulg, paber ja tint laua peal.

Õpilased vahetasid elavalt mõtteid. Jaan Päts seletas, et tema olevat just-kui põis igasuguseid spikkereid täis puhutud. Pluusialune üleval poolt rihma pidi olema Gogoli raamatukogu.

Alfred Lasdig, kes sugugi laulda ei osanud, aga väga tahtis laulda, ajas õudse häälega suust välja omapärast viit: Auf, in den Kampf, Torero, Stolz in der Brust, siegesbewußt. . .

Tuletati üksteisele meele vana koolipoiste tõotust, mitte enne tööd ära anda, kui ka lähem naaber oma asjaga on hakkama saanud.

Etteütlemine, spikkerite saatmine, see oli iseenesest mõistetav.

Ilmus direktor ühes assistentidega.

Süda lõi valjult.

Nüüd tuleb Gogol, mis võiks temast olla. . .

Avati suur saladus: Nravstvennoe snatschenie teatra.

Puuga oli pähe löödud.

Karl Wachholder, kes minu naabruses istus, kirus tasakesi enda ette ja vahtis aknast välja. Jaan Päts limpsas keelt ja raputas jalgu laua all.

Karl Pob luges salmi: oh sa viimane, päratu lontrus. . .

Mõni nägu oli väga tõsine, mõni teine jällegi naeratas nagu läbi une.

Ma küsisin Pätsi käest: mis Gogolist saab. . .

Tõepoolest tükk aega läks ära, enne kui usaldasid sulge kätte võtta ja kirjutada midagi teatri kõlbelisest tähtsusest ja kasvatusest.

See kõik võis olla meile karistuseks, et nii sagedasti käisime näitemängu vaatamas.

Saali uksed suleti.

Kedagi ei lastud välja muidu kui valju kontrolli all.
Teised õpilased käisid nagu mesilased meie ruumi läheduses, et tarbekorral appi astuda, kas visata raamat sisse või paberileht.
Viis tundi oli töö jaoks määratud.
Selle ajaga oli teatri moraaliline tähtsus paberil.
Esimene löök läks hästi.
Tulid teised, matemaatika, keeled vanad ja uued.
Süda vaene pidi mitu korda värisema.
Matemaatika oli väga raskete ülesannetega.
Üht ja teist kaasvõitlejat kisti hädast välja. Paberitükid liikusid laudade vahel, hoolimata teravast järelevalvest.
Kui tööaeg lõppes, oli saali põrandal iga seltsi salakirju.
Kirjalikult saime läbi.
Ühegi abituriendi jalg ei komistanud nii rängasti, et oleks läbi kukkunud.
Jälle anti pikem vaheaeg, et saaks suusõnaliste vastu vääriline seisukoht võtta.

VIVANT OMNES VIRGINES

Seda aega kasutasime väikese lahkumineku- ehk lõpupeo korraldamiseks.
Pidu koht oli meie korteris.
Jutt aeti välja, et meie Kvistentali sõidame purjutama.
Sellega taheti inspektori ja klassijuhataja tähelepanekut juhtida jõe poole.
Takistamata saime oma salaolengu ära pidada.
Sellel oli juures kõva üliõpilaste maik.
Jutud, kõned, laulud ja õlleklaasid helisesid ning kõlisesid tudengi moodi.
Juut Kowarski pidas toreda kõne. Rääkis nagu tulevane revolutsionäär kunagi survest, mis jääb selja taha, ja vabadusest, mis meid ootamas eespool.
Kõik olime temaga nõus ja laulsime selle peale: vivant omnes virgines.
Kõige vaiksemad poisid võtsid kõige rohkem tuld. Mõni, kes klassis päris nosu oli, ajas rinna ette, käis tuba mööda ringi, sigar hammaste vahel, ja suurustas.
Teine talle loomuga ajas kurja häält suust välja ja nõudis ühtlugu, et tehtagu aga cantust.
Nende meeste ees oli terve ilm lahti, nagu väikesel postimehel. Hilja õhtul sai õlu otsa, lõppes pidu. Tuletati vastamisi meele, et uulitsal vaja surmavaikust alal hoida, võib vastu tulla kooliülemus. «Kes on inspektor, kes on üks kooliõpetaja — õhk, luft, katsud käega — tühi koht,» hõikas Artur Bee. . .
Ja temale vastati: õhku meie ei karda.
Ei olnudki põhjust karta. Õhk oli puhas. Pidust ei jäänud märkigi kuhugi järele. Oli ja lõppes. . .

SUUSÕNALISED

Suusõnaliste eel tüütas matemaatika ära.
Läksime veel õhtul enne eksamit teatri.
Karl Wachholderil jäi osa pileteid lõpuni kordamata. Viskas käega, olles kindel arvamises, et nende hulgas ei peitu tema õnn ega õnnetus.
Üks esimestest oli ta teisel päeval tahvli ees. Seda nõudis juba tema nimi, sest see algas Eesti keeles ühe aa-le lähedal seisva tähega.
Tõmbas endale pileti number 21, nagu silmuse kaela. See oli läbi lugemata.
Mu süda hakkas sõbra õnnetust nähes värisema. Poiss ei saanud algust kätte, muidu oli ta võrdlemisi hea matemaatik.
Teise tahvli ees seisis juut Kowarski. See nägi oma kotkasilmaga piirimehe häda.
Paberitükk oli tal varsti peopesas, pliiats käes. Ise rehkendas ja mõtles oma asju, kirjutas tahvlile, pühkis maha, selle kõrval tarvitas iga vaba silmapilku selleks, et peopesasse salakirja märkida.
Kui kiri sai valmis, käis ta kokkusurutult otsekohe suhu, sealt välja ja kukkus siis ühes kriidiga kogemata põrandale. Põrandal sattus dokument Wachholderi jala alla, kelle saapatalla külge ta jäi.
Siis kukkus Wachholderil omakorda kriiditükk põrandale. . . Selle järele kummardades sattus kiri peosse ja sealt edasi tahvlile.
Algus oli käes ja ülesanne lahenes kiirelt.
Olid mõlemad osavad poisid. Muidu läksid peast asjad kõik hästi.
Üht ja teist väärsammu tuli ette, aga nimetamisevääriliist ei ole mulle meele jäänud. Poola mõisnikule oli tema preester usuõpetuse eest kolmanda numbri annud, selle eest kirus poiss, mis hirmus.

KÜPSED

Kui kõik katsed lõpule jõudsid, tunnistati meid küpseks.
Küpsetel ei ole koolis enam midagi peale hakata. Jõudis kätte see tähtis päev, kus oli vaja koolimaja maha jätta.
Meie töö, mure ja hool kirjutati täpselt üles küpsustunnistuse peale.
See paber oli nii lahke ja lubas meile avada uksed ülikooli.
Ülikoolist ja üliõpilastest rääkis ka direktor oma lõpukõnes. Ütles, et meil olevat ees kuldne ajajärk: üliõpilase elu. Käskis seda aega kasulikult tarvitada, koguda hoolega veel mitu korda suuremaid teadmisi.
Anti kätte tunnistused.
Suruti kätt.
Koolipoisid läksid laiali.
Ukse kõrval oli see klassiruum, kuhu ma aastate eest uue õpilasena tulin. Üle ukse vaatasin sisse. . . Oli justkui kahju, et rasked aastad nii ruttu mööda olid läinud, aga tagasi tulla ei tahtnud siiski ühegi hinna eest.
Võtsime esimese õhinaga otsekohe voorimehe.
Jala koju minna ei olnud mõtet.
Oli tunne, kui oleks iga vastutulija meid tähele pannud ja aru saanud, et

need kaks meest on gümnaasiumi lõpetanud, nendega tuleb rehkendada. Sellepärast nad sõidavadki voorimehega.

Kodus käis munder nurka, mundrimüts sama teed. Mõnekümne minutiga olime erariietes, mõlemal uus ülikond — Karl Wachholderil ja mul. Siis viis meie mõte ja tee meid uulitsale jalutama.

Pabeross suus, süda rahul, ja pilk nii rõõmus, kui vähegi võimalik, sedaviisi tegime oma esimese jalutuskäigu vabade meestena.

Isa tuli mulle järele. Vanaisa ei olnud enam tulemas. Tema läks vahepeal ära pika reisi peale, kust tagasi ei tulda. Oli surres mulle saatnud südamlikke tervitusi.

Isa õiendas ühes ja teises kohas arved ära. Oli viimase jõu kokku võtnud, et poega koolist ja kosti pealt vabaks osta.

Tunnistus taskus, uus ülikond seljas, gümnaasiumi palitu üle õlgade visatud, teist ei olnud veel, niisuguse välimusega hüppasin ma rattilt ja tegin värava lahti, kui jaamast koju jõudsime.

Sõit väsitas päris ära.

Ema pahandas, et nii kaua teel olime olnud, olevat juba lõunapaiku meid oodanud. Ise silitas ühtlugu mu pead. . .

VIIMANE PEATÜKK

Selle ma jätaksin kirjutamata. Lihtsalt seepärast, et ta haavu lööb. Sorkab valusasti rinda justkui mõne terava asjaga: viimane peatükk, viimane samm, viimane lehekülg, päev ja tund. Igale poole saab seda lõikavat sõna: viimane, viimast korda.

Viimast korda nägin Gustav Otsi't mõne hea aasta eest. Ta oli apteeker. Müüs inimestele ja loomadele rohtu. Ajas ka äriasju. Uulitsal saime kokku. Kaebas mulle, et ei saavat abielu lahutusasju kiires korras lahendada. Kui see elu kahekesi tal algas, siis oli ta koledasti õnnelik. Lõppes kurvalt. Plaane oli mehel pea täis, arvustas üht ja teist asja. Poliitikast arvas, et see olevat kõik tühi kraam. . . Korda, kanget korda pidavat igale poole seatama, kooli ja mujale. Pojal laskvat usuõpetust õppida. Varemalt olnud kõvasti selle vastu, aga poiss tikkuvat valetama. . . Oli ligikaudu seesama Otsi, kes minuga ühes koolis käis.

Liigutused, kõnnak, kõne Võru sõnadega läbi soolatud, ja pea igaseltsi joonistusi täis, nagu kooliski. . .

Siis lugesin ajalehest viimast peatükki tema elust. . . Raske haiguse järele lahkunud.

Viimase peatüki sisse tuleb ka mu sõber Karl Wachholderi nimi. Teda ei ole enam. Enne ilmasõja algust nägin teda viimast korda. Jurist oli ta. Mängis tükk aega näitemängu, asus pangategelaseks, siis viidi varsti ohvitserina sõtta. Sattus sõjavangi. Kui koju sai, oli vaja Eesti sõjast osa võtta. Selle algust ta nägi, mitte lõppu. . .

Kas ta surres mind meele tuletas, seda ma ei tea, aga mina nägin teda unes. Oli suures saalis, kus palju rahvast koos, ja mängis viiulit. Käis kiirel sammul saalis ringi ja tõmbas poognaga viiuli keeltelt helisid välja. Ma küsisin, miks sa mängid, kunas sa selle pilli selgeks õppisid. Ei annud

vastust, mängis. Ei olnud aega. Surm oli kole kiire. Aega oleks talle küll veel tarvis läinud elamiseks. Ei saanud hakatagi õieti, kui ilmasõda tuli ja ennast vahele toppis igalepoole. Eesti sõda justkui silus oma külma käega veel kõik üle, mis suurest sõjast järele oli jäänud. . .

See kare käsi viskas jala pealt maha ühe anderikka, toreda koolipoisi endisest ajast, kellel oli hea haridus ja soe süda, kui oleks ta mõni puu olnud. . .

Väike tütar on järele jäänud. Kui teda juhtun nägema, silitan ta pead ja jutustan, kuidas meie isaga kahekesi koolis käisime ja olime. . .

Üks mu kaasaegsetest langes tapjate käe läbi. Enamlased surmasid Alfred Ärdli Sangaste lossi keldris. Mõrtsukad ei annud armu inimesele, kes neile vist küll ühtki kurja ei olnud teinud.

Põllumees oli ta, tegi katseid põllul ja unistas sellest ajast, kus ühtki kivi enam nurmel ei ole.

Needsamad kurjategijad tapsid ka selle armsa poisi, kes elas Tartus, Riia uulitsal, ja viis vahel oma õele kirju. Õpetaja oli ta Lätimaal. . . Muud süüd ei olnud.

Peale nende on ka teisi, kes siit sügise ja saju käest ära on läinud.

Mis ma nende unerahu rikun ja neid kõiki asjata üles äratan. Puuduvad isegi tarvilikud teated mõne kohta.

Ma parem lõpetan viimase peatüki. Niikuinii teevad sõnad valu. . .

Lahkunud kaasaegseid ja sõpru tervitan siitpoolt kaldalt üle lahutavate, vihaste surmavoogude: koolipoisid, nox illic non erit, neque opus est vobis lumine lucernae, neque lumine solis, quoniam Dominus Deus illustrat vos*.

Võib olla matavad lained hääle kinni, ei ole midagi kuulda. . . Ega ma sest ei küsi. . . Kui mälestused neid suure ja raske surmaune pealt üles äratavad, hüüan ma igal ajal: et nox illic non erit. . .**

Mis ma ütlen enne lõppu, enne kui eesriie langeb, neile, oma kooliõpetajatele ja kasvatajatele, kes oma sõiduriistaga randa on jõudnud, keda ma olen oma kirjutusega meele tuletanud. . . Kas nad saavad mu peale pahaseks, et neist olen joonistanud vallatu käega pilte ja kujusid, mis ei ole ehk laitmata, mis ei ole igakord ilusaks tehtud ilusate sõnade ja värvidega. . . Ei, kindlasti ei saa nad pahaseks.

Nad armastavad vististi oma vallatut koolipoissi, kes koolielu ja koolitööd on nii joonistanud, kui see voolas silmi eest mööda. Kui teised poisid kirjutavad, saab nende kiri ja raamat ehk teistsuguseks. Nende käsi paneb seda kirja, mis nende silm nägi ja kõrv kuulis. . .

Mina olen seda kirjutanud, mis mina nägin.

Vihased inimesed võivad mulle pahaks panna üht ja teist kirjasõna, aga mu väsinud koolmeistrid ei ole väiklased. Kui mõni neist tuleks, ilmuks Tartu gümnaasiumi klassi, raamat käes, kus minu kiri sees. . . ta vaataks üle prilli ringi ja otsiks mind. . .

---

* Ööd ei ole seal ja teil ei ole küünalt ega päevavalget tarvis, sest et Issand Jumal valgustab teid.

** ja ööd ei ole seal. . .

Ilma küsimata ma ajaksin enda püsti ja kuulaksin otsust, mis mu kirjatöö kohta antakse. . .

Võib olla kirjutab koltunud sügisene käsi mu töö lõppu punase tindiga number üks, võib olla saan ma kaks, kolm ehk ka rohkem, kas jäetakse pärast tunde kinni. Seda ma ei tea. . .

Ma paigutan oma vana koolipoisi pea suure otsuse alla ja tean, et minu kasvatajad ka üle haua oma õpilasest aru saavad. . .

Neile mu viimane käepigistus: et abstersurus est Deus omnem lacrimam ab oculis eorum — Jumal pühib ära kõik pisarad nende silmist. . . Ka need pisarad, mis koolipoiste pärast nutetud. . .